

60. OKT. 1983

P. Malová

EKONOMICKÝ ČASOPIS

31 | 1983 | 9

8.— Kčs

Z OBSAHU

K 100. VÝROČIU SMRTI A K 165. VÝROČIU NARODENIA KAROLA MARXA – HERETIK, Štefan: Aktuálnosť Marxovho teoreticko-metodologického odkazu pre rozvoj ekonomickej vedy – ISA, Jan – OKÁLI, Ivan: Marxovo ekonomicke učenie stále živé a inšpirujúce – MRÁČEK, Karel – SUŠA, Oleg: K soudobým tendenciam buržoazného výzkumu budúcnosti – STANEKOVÁ, Eva: Úloha infraštruktúry v územnom rozvoji – WOSKOVÁ, Vlasta: Ukazovatele používané pri tvorbe mzdových prostriedkov (metodické aspekty) – Recenzie – Správy

Ekon. Čas., 31, 1983, č. 9, s. 809–888

S-I-C

Čas. 2112

43391

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Časopis pre marxisticko-leninskú ekonomickú teóriu

Ekonomický časopis prináša state a diskusné príspevky z oblasti marxistickej politickej ekonómie, plánovitého riadenia a rozvoja socialistického národného hospodárstva, teórie hospodárskej politiky, financií, ekonomiky priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných úsekových ekonomík. Venuje pozornosť otázkam medzinárodnej socialistickej integrácie, vedecko-technickej revolúcie a využívaniu ekonomicko-matematických metód. Zaoberá sa aj ekonomikou kapitalistických a rozvojových krajín a kritikou buržoázných ekonomických teórií. Prináša recenzie teoretických prác, správy z vedeckého života a bibliografiu.

Ekonomický časopis печатает статьи и дискуссии из области марксистской политической экономики, планового управления и развития социалистического народного хозяйства, теории экономической политики, финансов, экономики промышленности, сельского хозяйства и других отраслевых экономик. Он уделяет внимание вопросам международной социалистической интеграции, научно-технической революции и использованию экономико-математических методов. Занимается также и экономикой капиталистических и развивающихся стран равно как и критикой буржуазных экономических теорий. В журнале публикуются рецензии теоретических работ, новости из научной жизни и библиография.

Ekonomický časopis brings articles and discussion on marxist political economy, planned management and development of the socialist national economy, theory of the economic policy, finances, industrial economics, agricultural economics and other branch economics. It gives attention to the questions of the international socialist integration, scientific and technological revolution and applying of the economic-mathematical methods. It also deals with the economic problems of the capitalist and developing countries and with the critics of the bourgeois economic theories as well. It brings reviews of theoretical publications, news about the scientific life and bibliography.

Hlavný redaktor Vladimír Mikuláš
Výkonný redaktor Jozef Markuš
Redaktorka Katarína Rybanská
Tajomníčka redakcie Naďa Proksová

Redakčná rada: Ladislav Andrášik, Michal Derco, Ivan Figura, Vladislav Garaž,
Štefan Heretik, Pavel Hoffmann, Filip Hronský, Michal Hronský, Jan Iša,
František Jarušek, Miloslav Jirges, Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Adam Laščiak,
Jan Přivara, Pavel Rapoš, Štefan Samson, Eduard Šarmír, Milan Šikula, La-
dislav Unčovský, Ján Zervan.

Adresa redakcie: ul. Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava, telefón 335761-5.

Číslo bolo redakčne spracované v júni 1983.

OBSAH

K 100. VÝROČIU SMRTI A K 165. VÝROČIU NARODENIA KAROLA MARXA

HERETIK, Štefan: Aktuálnosť Marxovho teoreticko-metodologického odkazu pre rozvoj ekonomickej vedy	813
IŠA, Jan – OKÁLI, Ivan: Marxovo ekonomické učenie stále živé a inšpirujúce	827

Konzultácie

MRÁČEK, Karel – SUŠA, Oleg: K soudobým tendencím buržoazního výzkumu budoucnosti	840
STANEKOVÁ, Eva: Úloha infraštruktúry v územnom rozvoji	859

Prehľady

WOSKOVÁ, Vlasta: Ukazovatele používané pri tvorbe mzdových prostriedkov (metodické aspekty)	867
---	-----

Recenzie

KOZIOLEK, H.: Reprodukcia a národný dôchodok – J. Hostýnová	875
---	-----

Správy

Odišiel významný slovenský ekonóm (Za Štefanom Heretikom)	878
Správa z vedeckého seminára v Libliciach o zdokonaľovaní sústavy plánovitého riadenia (E. Gollvitzzerová)	882
Bibliografia – L. Greiner	888

СОДЕРЖАНИЕ

K 100-ЛЕТИЮ СО ДНЯ СМЕРТИ И К 165-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ КАРЛА МАРКСА

ГЕРЕТИК, Штефан: Актуальность теоретическо-методологического наследия Маркса для развития экономической науки	813
ИША, Ян – ОКАЛИ, Иван: Экономическое учение Маркса до сих пор живет и вдохновляет	827

Консультации

МРАЧЕК, Карел – СУША, Олег: По поводу современных тенденций буржуазного исследования будущего	840
СТАНЕКОВА, Ева: Роль инфраструктуры в территориальном развитии	859

Обзоры

ВОСКОВА, Власта: Показатели используемые в создании фонда заработной платы (методические аспекты) — — — — — — — — — — 867

Рецензии

КОЗИОЛЕК, Г.: Воспроизводство и национальный доход — Й. Гостынова — 875

Сообщения

Кончина выдающегося словацкого экономиста, профессора Штефана Геретика — — 878

Сообщение о научном семинаре в г. Либлице о проблемах совершенствования планового управления (Е. Голвицера) — — — — — — — — — — 882

Библиография — Л. Грайнер — — — — — — — — — — 888

CONTENTS

100-TH ANNIVERSARY OF DEPARTURE AND 165-TH ONE OF THE BIRTHDAY OF KARL MARX

HERETIK, Štefan: Actuality of Marx's Theoretical and Methodological Heritage for the Development of Economic Science — — — — — — — — — — 813

IŠA, Jan — OKÁLI, Ivan: Marx's Economic Teaching is Still Alive and Inspirative 827

Consultations

MRÁČEK, Karel — SUŠA, Oleg: Contemporary Tendencies of Bourgeois Futurology 840

STANEKOVÁ, Eva: Role of Infrastructure in Space Development — — — — — — — — — — 859

Review Articles

WOSKOVÁ, Vlasta: Indicators Applied in the Wage Funds Creation (Methodic Aspects) — — — — — — — — — — 867

Book Reviews

KOZIOLEK, H.: Reproduction and National Income — J. Hostýnová — — — 875

Reports

A Prominent Slovak Economist Departed (Professor Štefan Heretik in Memoriam) Report from Scientific Seminar in Liblice on Perfecting of Planned Management of the National Economy (E. Gollvitzarová) — — — — — — — — — — 878

882

Bibliography — L. Greiner — — — — — — — — — — 888

K 100. VÝROČIU SMRTI A K 165. VÝROČIU NARODENIA KAROLA MARXA

V roku 1983 si pripomíname 100. výročie úmrtia a 165. výročie narodenia zakladateľa marxizmu-leninizmu K. Marxa. Teoretické state, ktoré pri tejto príležitosti uverejňujeme, všímajú si základnú historickú zásluhu K. Marxa v oblasti ekonomickej teórie — konštituovanie marxistickej politickej ekonómie; ukazujú tiež, že tento veľký mysliteľ tu nielen postavil základy, ale doviedol túto vednú disciplínu na vysokú, zreľú úroveň rozvoja. Vznik a rozvoj marxistickej politickej ekonómie neznamenal len revolúciu v samej ekonomickej vede, lež súčasne bol nesmierne dôležitým stavebným kameňom formovania celého marxizmu, všetkých jeho súčastí (vrátane filozofie a vedeckého komunizmu), mal teda omnoho širší i hlbší význam, ako je jeho význam vo sfére ekonomickej teórie. Najcennejšie na Marxovom diele je však to, že stojí nielen ako fundament, na ktorom a nad ktorým vyrastá veľkolepá stavba ďalšieho rozvoja teórie a praxe, ale je stále živé a inšpirujúce tak pre teóriu, ako aj pre prax: nielen historické východisko a predpoklad, ale aj súčasť a obohacovateľ dnešného vedeckého hľadania a praktického pretvárania spoločnosti. Autori článkov v tejto súvislosti poukazujú predovšetkým na metodologickú životnosť Marxovho diela, na to, že Marxov spôsob skúmania ekonomickej reality ostáva veľkým vzorom a zdrojom poučenia aj pre náš dnešok a zajtrajšok, pre pochopenie hybných síl vývinu súčasného kapitalizmu, aj pre zmenu ekonomických foriem a väzieb tak, aby boli adekvátne novým úlohám rozvoja socialistického spoločensko-ekonomického systému.

Karol Marx, tento veľký revolucionár vedy a vedec revolúcie, je v Ekonomickom časopise, ktorý je časopisom pre marxisticko-leninskú ekonomickú teóriu, prítomný neustále, a nie iba v článkoch k jeho výročiam. V tomto čísle napríklad K. Mráček a O. Suša v závere svojej analýzy buržoázných pokusov o sformovanie dlhodobých spoločenských perspektív konfrontujú neúspešnosť týchto aktuálnych pokusov s jasnými ideami K. Marxa, napísanými pred vyše storočím. Všeobecne však možno povedať, že vníkanie do veľkého bohatstva Marxovej ekonomickej metodológie, do rozmanitých črt a aspektov jeho metódy, ako

aj tvorivé obohacovanie tejto metodológie je a ostáva trvalou ambíciou Ekonomického časopisu a jeho autorského zázemia. Nazdávame sa, že to je jediný spôsob ako docieľiť, aby ekonomická teória pripravovala zmenu sveta a zúčastňovala sa na jej uskutočnení a plnila tak podstatu Marxovho mysliteľského odkazu.

S pietou pripomíname, že prvý článok tohto čísla je zároveň posledným dielom profesora Štefana Heretika, ktoré stihol zavŕšiť. Š. Heretik vo svojom živote vykonal veľmi veľa a na rôznych spôsoboch pre to, aby sa Marxov metodologický a ideový odkaz hlboko zakorenil v prácach slovenských a českých ekonómov; aby bol Marxov pojmový aparát, zložitý a bohatý na odtiene a jemné rozlíšenia, presne pretlmočený do slovenčiny; a aby sa v našej ekonomickej teórii argumentovalo z marxistických pozícií a na základe marxistických hľadísk, čo jednak umožňuje, jednak kladie ako požiadavku, v transformovanej, osvojenej podobe využiť všetky nové poznatky svetového ekonómického výskumu, no zároveň umožňuje účinne odhaľovať apologetickú stránku buržoázných a revizionistických ekonomických koncepcií. Je preto symbolické a vlastne i logické, že posledná štúdia, vzatá doslova z opusteného písacieho stola Š. Heretika, je práve štúdia o Marxovom diele a jeho dnešných živých súvislostiach. A tak štúdia dopísaná na samom prahu smrti svedčí o živote: o potrebe využívať a o reálnej a do istej miery už realizovanej možnosti tvorivo využiť Marxovo teoreticko-metodologické dedičstvo na riešenie životných problémov našej spoločnosti.

Aktuálnosť Marxovho teoreticko-metodologického odkazu pre rozvoj ekonomickej vedy

[HERETIK, Štefan]

Za sto rokov, ktoré uplynuli od smrti veľkého revolucionára a vedca, Karola Marxa, prekonalo jeho učenie najprísnejšiu previerku dejín a je dnes aktuálnejšie, pravdivejšie a živšie ako kedykoľvek predtým. Až na základe Marxovho učenia začali ľudia uvedomele vytvárať svoje vlastné dejiny a úloha subjektívneho faktora v procese revolučného pretvárania spoločnosti neustále rastie.

Marxisti veľmi dobre vedia, že tajomstvo aktuálnosti marxizmu ako vedeckého svetonázoru revolučnej robotníckej triedy spočíva v tom, že stelesňuje dialektickú jednotu teórie a praxe. Prítom praxou treba rozumieť v najširšom zmysle slova materiálno-výrobnú, triedne-spoločenskú, ako aj teoreticko-poznávaciu činnosť. Marxisti však rovnako dobre vedia, že vo všetkých marxistických vedách treba neustále obnovovať jednotu teórie a praxe na základe neustáleho obohacovania, rozvíjania a konkretizovania marxistickej teórie zovšeobecňovaním nových faktov a podmienok, ktoré prináša rozvoj spoločnosti a samej vedy. Len na tomto základe marxizmus teoreticky objasňuje všetky nové otázky, ktoré vývoj spoločnosti nastoľuje, a stáva sa návodom na ich riešenie.

Odhaliť skutočné zdroje aktuálnosti a platnosti Marxovho učenia má dnes veľký ideologický význam. Buržoázni ideológovia sa všemožne snažia dokazovať, že Marxovo učenie zastaralo, že platilo len pre kapitalizmus 19. storočia a nie je aktuálne pre riešenie problémov súčasného sveta.

Proces obnovovania jednoty teórie a praxe sa uskutočňuje uplatnením dôležitého princípu premeny teórie na metódu poznania. Tento princíp zdôraznil F. Engels, keď napísal, že marxizmus „nie je doktrína, ale metóda. Nedáva hotové dogmy, ale východisko pre ďalšie skúmanie a metódu pre toto skúmanie“. Iste netreba k tomu dodať, že z takto chápanej jednoty teórie a praxe vyplýva aj účinnosť ekonomickej propagandy a ideologicko-výchovnej činnosti strany.

Tento príspevok sa skladá z dvoch častí. V prvej časti budú stručne objasnené niektoré uzlové body a kľúčové momenty v procese formovania Marxovho ekonomického systému a economickej metódy, aby sme ukázali, aké poučenia, najmä na základe analýzy logiky Marxovho *Kapitálu* z tohto procesu vyplývajú. V druhej časti príspevku sa pokúsime naznačiť najdôležitejšie aktuálne problémy ďalšieho tvorivého rozvíjania marxisticko-leninskej politickej ekonómie a jej jednotlivých súčastí.

Miesto economickej teórie v procese formovania marxizmu

Proces genézy a formovania marxizmu ako vedeckého svetonázoru revolučného proletariátu predstavoval veľmi zložitý proces, v ktorom sa prelínali, vzájomne ovplyvňovali a sprostredkúvali všetky tri súčasti marxizmu: marxistická materialistická filozofia, politická ekonómia a teória vedeckého komunizmu. V celkom ranom štádiu tento proces sprvoti splyval s osobným svetonázorovým vývinom zakladateľov marxizmu, K. Marxa a F. Engelsa, s ich prechodom od metafyzického k dialektickému materializmu, od revolučného demokratizmu ku komunizmu.

V tomto procese bola od samého začiatku prítomná politická ekonómia, pretože v nej, ako to Marx veľmi skoro konštatoval, treba hľadať „anatómiu občianskej spoločnosti“, jej triednu štruktúru a hybné sily ekonomického rozvoja. O tom svedčia prvé ekonomické práce F. Engelsa, a najmä Marxove *Ekonomicko-filozofické rukopisy* z roku 1844, kde prvý raz vystupujú vo vnútornej jednote všetky tri zdroje marxizmu. A už v *Biede filozofie* (1847) Marx premieňa politickú ekonómiu na historickú vedu.

Na tomto základe K. Marx a F. Engels mohli v nesmrteľnom *Manifeste komunistickej strany* zovšeobecniť poznatky, ku ktorým došli kritickým prehodnotením a prekonaním dovtedajšieho filozofického, ekonomického a socialistického myslenia, aby vytvorili prvý programový dokument revolučného robotníckeho hnutia. To všetko bolo možné predovšetkým vďaka formulovaniu základných princípov materialistického chápania dejín, ktoré v tejto vývinovej etape predstavovalo hlavnú stránku a obsah marxistickej teórie.

A predsa toto je iba začiatok formovania Marxovej economickej teórie a metódy, ktoré mali premeniť historický materializmus z hypotézy na vedecky preverené učenie. Od 50. rokov minulého storočia Marx všetko svoje vedecké úsilie sústreďuje na rozvinutie vlastného teoretického ekonomického systému. Začína sa proces konkrétneho rozpracovania jeho celoživotného diela *Kapitálu*.

Nie je nijaká náhoda, že všetky ekonomické práce, ktoré Marx chcel napísať, a všetky rukopisy, ktoré naozaj, napísal, označoval spoločným názvom *Kritika politickej ekonómie*. Tak sa malo volať aj jeho veľké ekonomické dielo, ktoré rozvrhol do známych šiestich kníh. Z tohto

pôvodného názvu nakoniec ostal podtitul Kapitálu — *Kritika politickej ekonómie*.

K. Marx sa ustavične vracal k štúdiu diel najvýznamnejších buržoáznych ekonómov, aby v polemike s nimi rozpracoval vlastnú ekonomickú teóriu a, čo treba osobitne vyzdvihnúť, zároveň rozvinul svoju vlastnú ekonomickú metódu. Takto sa Marxova politická ekonómia stala priamym pokračovaním a kritickým prehodnotením učenia takých veľikánov klasickej buržoáznej politickej ekonómie, ako boli F. Quesnay vo Francúzsku, a najmä A. Smith a D. Ricardo v Anglicku.

Využitie všetkých naozaj vedeckých poznatkov svojich predchodcov bol aj pre Marxa dlhotrvajúci a neľahký proces poznávania, v ktorom v dialektickej jednote paralelne rozvíjal svoju ekonomickú teóriu i ekonomickú metódu. Ako ďaleko došiel v tomto svojom úsilí už ku koncu 50. rokov, o tom najlepšie svedčia rukopisy „*Grundrisse*“ (*Základy kritiky politickej ekonómie*) z rokov 1857—1858. Marxistickí ekonómovia a filozofi doteraz ešte úplne nevyužili obrovské teoretické a metodologické bohatstvo tohto Marxovho diela. V ňom Marx už podrobne rozvinul svoj objav nadhodnoty, ktorý, popri teórii historického materializmu, predstavuje, podľa Engelsa, druhý najväčší Marxov vedecký objav. Sú tu ďalej rozpracované základné poučky Marxovho ekonomického systému. Ako celok toto dielo rozvíja už budúcu trojdielnú logickú štruktúru teoretickej časti Kapitálu. Preto ho právom pokladáme za jeho prvý pracovný variant.

Z hľadiska zrelosti nových princípov Marxovej economickej metódy treba osobitne vyzdvihnúť, že ešte pred začatím práce na rukopise *Grundrisse* [niekedy v prvej polovici septembra 1857] Marx načrtol všeobecný metodologický úvod ku kritike politickej ekonómie. Tento úvod však nedokončil a neuverejnil, pretože, ako píše, „akékoľvek predchádzanie výsledkov, ktoré treba ešte len dokázať, pôsobí rušivo...“. Z hľadiska economickej metódy ešte dôležitejšia je však skutočnosť, že v práci *Ku kritike politickej ekonómie* z roku 1859, ktorá sa zaoberá iba jednoduchou tovarovou výrobou a jednoduchým obehom, Marx začína analýzu kapitalistického spôsobu výroby rozborom tovaru, ktorý tu označuje za „elementárne bytie buržoázneho bohatstva“. Preto neprekvapuje, že už roku 1858 Marx po prvý raz prejavil úmysel napísať osobitnú prácu *Dialektika*, v ktorej chcel zhrnúť základné črty svojej novej metódy. K tomuto zámeru sa vracia roku 1868, teda o rok po vyjdení prvého zväzku Kapitálu. Ako vieme, Marx tento zámer neuskutočnil. Preto musel Lenin konštatovať, že aj keď Marx nezanechal logiku s veľkým L, jednako zanechal logiku Kapitálu.

Marxova metóda kritického prehodnotenia celej predchádzajúcej politickej ekonómie nevychádzala z nijakých abstraktných či aprioristických špekulácií, nestavala jeden logický výklad proti druhému, ale stála oboma nohami na pevnej pôde všestrannej a neobyčajne podrobnej analýzy konkrétnej kapitalistickej ekonomiky v tej rozvinutej podobe, akú

v polovici 19. storočia nadobudla v Anglicku. Veď aj k urýchlenému zhrnutiu hlavných výsledkov teoreticko-ekonomického bádania v rukopisoch „Grundrisse“ Marxa poháňali príznaky blížiacej sa novej hospodárskej krízy.

Marxova kritika politickej ekonómie bola kritikou reálne existujúcej a rozvíjajúcej sa kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácie, v logickom vývine buržoáznej politickej ekonómie videl odraz jej reálnych procesov a protirečení. Preto Marx neváhal prerušiť prácu na svojom najväčšom ekonomickom rukopise z rokov 1861–1863, aby sa znova kriticky vyrovnal s názormi a predstavami buržoáznych ekonómov. Takto vznikli *Teórie o nadhodnote* ako jediný variant štvrtej, literárno-kritickej knihy Kapitálu. V nich Marx s bezpríkladnou vedeckou svedomitostou zaznamenáva, komentuje a domýšľa sebamenší zárodok, v ktorom buržoázni ekonómovia hocijako nedokonale a často v deformovanej podobe formulovali základný ekonomický zákon kapitalizmu. V polemike s nimi zároveň rozvíja a prehľbuje pozitívny výklad mnohých vlastných ekonomických poučiek. Osobitnú pozornosť venuje odlišeniu nadhodnoty ako podstatnej kategórie od jej povrchových, konkrétnych javových foriem, rozpracúva svoju teóriu pozemkovej renty a rozvíja základy teórie reprodukcie spoločenského kapitálu a hospodárskych kríz. Zvlášť významná je jeho podrobná polemika s Ricardom, v ktorej vysvetľuje objektívnu nevyhnutnosť premeny hodnoty na jej kapitalisticky modifikovanú podobu výrobnéj ceny.

Teórie o nadhodnote sú neoceniteľným zdrojom poznania a pochopenia vzniku a formovania Marxovej ekonomickej metódy. Veď protirečenia, nedôslednosti a omyly v teoretických názoroch a systémoch najväčších predstaviteľov buržoáznej ekonomickej vedy vysvetľuje ako odraz reálnych protirečení kapitalistického spôsobu výroby, ako dôsledok fetišovo-mystifikujúcich javových foriem buržoáznych výrobných vzťahov, od ktorých sa nevedeli oslobodiť, ale ostávali v ich zajatí. Metodologické zdroje týchto nedostatkov Marx odhalil v jednostrannosti formálno-logickej abstrakcie a dedukcie buržoáznych klasikov, najmä ich najväčšieho predstaviteľa D. Ricarda. Zároveň dokázal, že najhlbším a konečným zdrojom tejto metodologickej obmedzenosti je ohraničený triedny obzor, neschopnosť buržoáznych ekonómov prekročiť historické hranice kapitalistickej ekonomiky, ktorú pokladali za jedine možnú a večnú formu spoločenskej výroby.

Tajomstvo naozajstnej revolúcie, ktorú Marx uskutočnil v dejinách politickej ekonómie, spočíva teda v tom, že prekročil hranice kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácie smerom do jej minulosti, ale najmä do jej budúcnosti. A túto revolúciu mohol uskutočniť iba tak, že vďaka uplatneniu metódy materialistickej dialektiky vytvoril novú, proletársku politickú ekonómiu, ktorá stála na pozíciách historického poslania robotníckej triedy.

Dosiaľ nie je celkom vyjasnená otázka, prečo Marx zanechal svoj pô-

vodný projekt známych šiestich kníh plánovaného grandiózneho diela Kritika politickej ekonómie. Ako je známe, tieto knihy sa okrem problematiky kapitálu mali zaoberať otázkami pozemkového vlastníctva a námezdnej práce, teda životnými podmienkami troch tried kapitalistickej spoločnosti, ďalej otázkami buržoázneho štátu, medzinárodného obchodu a svetového trhu. Z Marxovej korešpondencie však vcelku jasne vysvitá, že sa obmedzil na rozpracovanie teoretických problémov kapitálu predovšetkým preto, aby rozvinul vysoko abstraktnú, všeobecnú teóriu takrečeno „čistej“ kapitalistickej ekonomiky, a tak napísal to, čo Angličania nazývajú Principles of Political Economy. Sám označil obsah ostatných kníh za „špeciálne teórie“, ktoré na základe jeho teoreticko-ekonomického konceptu a samej metódy môžu napísať aj iní. To však vôbec neznamená, že by sa Marx nebol podrobne zaoberal problematikou ostatných kníh plánovaného diela. Naopak, tento nerealizovaný program svedčí o šírke a všestrannosti Marxovho empirického výskumu, na základe ktorého vytvoril svoj teoretický systém kategórií a zákonov kapitalistickej ekonomiky.

Všeobecné a špecifické črty Marxovej ekonomickej metódy

Naznačili sme aspoň hlavné uzlové momenty v procese formovania metódy, ktorú Marx rozvinul a uplatnil vo svojom celoživotnom diele. Marxova ekonomická metóda je metódou materialistickej dialektiky, ktorej mnohé črty majú všeobecnú platnosť pre logickú výstavbu teoretického systému každej rozvinutej vednej disciplíny, zaoberajúcej sa analýzou vysoko rozvinutého prírodného alebo spoločenského organizmu. Pritom materialistická dialektika si podriaďuje všetky elementárne, všeobecné metódy vedeckého poznávania, ako je metóda abstrakcie, analýzy, indukcie a dedukcie a pri zachovaní a uplatnení ich poznávacej schopnosti dáva im obsažný charakter. Odhalenie týchto univerzálnych črt je výsledkom dlhoročnej analýzy, ktorú naši filozofi venovali logike Marxovho Kapitálu. Medzi najdôležitejšie všeobecné princípy Marxovej teoreticko-logickej metódy patrí pohyb od abstraktného ku konkrétnemu, od jednoduchého k zložitému, od časti k celku, od javu k podstate a spätný postup od podstaty k javu, princíp jednoty logického a historického, ako aj odhalenie miesta a poznávacieho významu genetického východiskového vzťahu, genetickej štruktúry v procese rozvíjania teoretického systému skúmaného predmetu.

Rozpracovaním dialektickej logiky ako metódy poznávania materiálneho sveta Marx uskutočnil najväčšiu revolúciu v dejinách vedy, ktorej význam a dosah kvalitatívne prevyšuje kopernikovskú i darwinovskú vedeckú revolúciu. Marxova revolúcia vychádza z poznatku jednoty materiálneho sveta, ktorá podmieňuje jednotu metódy a teoretického poznania, jednotu a vzájomnú súvislosť prírodných a spoločenských vied. V tejto súvislosti si pripomenieme, že Marx a Engels už vo svojom

spoločnom diele *Nemecká ideológia* z roku 1845 napísali: „Poznáme len jednu vedu, vedu historickú. Na dejiny možno hľadieť z dvoch hľadísk, možno ich deliť na dejiny prírody a dejiny ľudí. Lenže tieto dve stránky nemožno od seba oddeľovať.“ Na základe materialistickej interpretácie všetkých procesov vývinu v prírode a v spoločnosti princíp historizmu preniká a upevňuje sa v prírodných i spoločenských vedách. Pravdivosť a hĺbku Marxovej revolúcie v metodológii všetkých vied si začíname plne uvedomovať až vo svetle najnovšieho vývinu prírodných vied. Stačí vari pripomenúť rozšírenie a uplatnenie systémovo-štruktúrnych prístupov, ktorých poznávacie možnosti možno pochopiť len ako momenty uplatnenia dialekticko-materialistickej metódy, ako momenty priblíženia sa k dialektickej logike.

Spomínali sme už, že Marx neuskutočnený zámer napísať osobitnú prácu o dialektike svedčí o tom, že si uvedomoval prevratný význam svojej vedeckej metódy. K tomu ešte dodajme, že krátko po vyjdení prvej knihy *Kapitálu*, keď bolo potrebné vyvolať čo najväčší ohlas na toto dielo, a tak prelomiť bariéru mlčania, ktorou ho obklopili buržoázni vedci, Marx v decembri 1867 radí Engelsovi, aby v recenzii okrem iného vyzdvihol: „Výklad priamo obohacuje vedu, pretože autor skúma faktické ekonomické vzťahy úplne novou metódou, materialistickou.“

Zovšeobecnenie Marxovej ekonomickej metódy ako logiky výstavby rozvinutých teoretických systémov je výsledkom dlhoročného štúdiu nielen *Kapitálu*, ale aj ostatných prípravných prác k nemu, ktoré sa až v ostatnom čase sprístupňujú. Dôležité je, že k tomuto zovšeobecneniu významne prispeli aj československí marxistickí filozofi. Pritom sa opierajú najmä o najnovší metodologický vývin prírodných vied. Aj buržoázni filozofi vedy dnes veľa píšú o rôznych revolúciách v prírodných vedách a formulujú rôzne historické koncepcie podstaty vedeckej revolúcie. Lenže označenie revolúcie vo vede si zasluhuje iba také učenie, ktoré prináša kvalitatívnu prestavbu celého metodologického aparátu vedeckého poznávania prírodných i spoločenských procesov. A takúto revolúciu zaznamenala Marxova materialistická dialektika. Odhalenie jej najdôležitejších črtí a obohatenie o poznatky najnovšieho vývinu prírodných vied bezpochyby predstavuje mimoriadne významný krok k uvedomenému využívaniu dialektickej logiky ako metódy poznávania prírodného a spoločenského sveta.

V tomto procese metodologický vývin buržoázných spoločenských vied, a medzi nimi aj buržoáznej politickej ekonómie, nepriniesol nijaké dôležitejšie samostatné poznatky. To možno vcelku ľahko pochopiť. V súčasnej buržoáznej filozofii vedy ďalej pretrváva predsudok o zásadnom rozdieli medzi prírodnými a spoločenskými vedami, ba spoločenské vedy sa ešte vždy odsúvajú do akéhosi predvedeckého vývinového štádia. Pozitivisticky orientovaní buržoázni spoločenský vedci preberajú metodologické nástroje prírodných vied, najmä matematický formalizmus, aby navonok zvýšili vedecký charakter svojich teórií a zbavili sa pocitu

menejcennosti voči prírodným vedám. V protiscientistickom prúde sa spoločenské vedy zasa umelo oddeľujú od prírodných vied a jednostranne sa zdôrazňujú osobitné črty v ich predmete a metodológii. Obidvom prístupom chýba najdôležitejší moment dialektiky, moment vývoja, pretože nie sú schopné prekročiť hranice kapitalistického spoločenského zriadenia. Zároveň je príznačné, že tam, kde sa tieto hranice zdanlivo prekračujú, kde sa hovorí jednoducho o „zrušení“ kapitalizmu, vznikajú nevedecké futurologické fantázie o novom industriálnom či postindustriálnom spoločenskom zriadení.

Samozrejme, metodológia Kapitálu má zároveň svoje špecifické črty, ktoré zodpovedajú povahe skúmaného predmetu, ekonomického pohybu, vzniku, rozvoja a fungovania, ako aj nevyhnutného zániku kapitalistickej ekonomiky. Tieto osobitné črty vyplývajú predovšetkým z toho, že materialistické chápanie dejín sa stáva metódou skúmania pohybu kapitalistickej spoločensko-ekonomickej formácie ako prírodno-historického procesu. Takto, ako zdôraznil V. I. Lenin, na základe marxistickej politickej ekonómie sa historický materializmus premenil z hypotézy na „vedecky dokázané učenie“ a samo „materialistické chápanie dejín sa stalo synonymom vedy o spoločnosti“.

Teoretický systém kategórií a zákonov kapitalistickej ekonomiky Marx logicky rozvíja od východiskového, genetického vzťahu, od tovarového vzťahu, od vnútorných protirečení tovaru, ktoré sú základnou spoločenskou formou pohybu všetkých rozvinutejších a konkrétnejších foriem buržoázných výrobných vzťahov. Takto postupuje od najjednoduchšieho, najvšeobecnejšieho, najabstraktnejšieho vzťahu, aby napokon teoreticky objasnil mnohostrannú konkrétnu realitu kapitalistickej ekonomiky. Pritom metodologicky veľmi dôležité je rozlišovanie medzi materiálno-vecnou a spoločenskou formou ekonomických javov a procesov. Už v prvej knihe Kapitálu Marx odhalil najhlbšiu podstatu kapitalistického spôsobu výroby, zákon nadsadlosti ako hlavnú hybnú silu jeho vývinu. Zároveň ukazuje, ako sa na základe kapitalistického zospoločnenšenia práce a výroby prehlbujú všetky sociálno-ekonomické protirečenia kapitalizmu, ktoré možno vyriešiť iba v novom, vyššom spoločenskom zriadení. Najdôležitejšie pritom je, že prísne vedecky dokazuje, že v rámci kapitalistického zriadenia existuje a formuje sa jediná historická spoločenská sila, ktorá môže odstrániť kapitalizmus a nastoliť novú, beztriednu spoločnosť. Marxovo ekonomické učenie je teda zároveň rozvinutím a potvrdením nielen historického materializmu, ale aj teórie vedeckého komunizmu. To mal na mysli V. I. Lenin, keď napísal: „Najprenikavejším, najvšestrannejším, najpodrobnejším potvrdením a uplatnením Marxovej teórie je jeho ekonomické učenie.“

Pri postupe od abstraktného ku konkrétnemu, k teoretickému osvojeniu a pochopeniu zjavného prejavu a pohybu ekonomických kategórií a zákonov zásadný význam má Marxovo učenie o sprostredkujúcich článkoch, ktoré objasňujú objektívnu nevyhnutnosť premeny všeobecných

abstraktných určení na konkrétne formy vonkajšieho pohybu. Ako Marx ukazuje, hlavnou hybnou silou, ktorá uplatňuje a realizuje imanentné zákony kapitalizmu, je konkurencia kapitálov. Preto zmeny vo formách konkurencie, prechod od voľnej konkurencie k monopolistickej konkurencii a k súčasným formám medzinárodnej konkurencie kapitálov, sú dôležitým kľúčom ku skúmaniu a pochopeniu konkrétnych historických štádií vo vývine kapitalistickej ekonomiky.

Leninovo dielo je doteraz nepredstihnutým príkladom obohatenia a rozvinutia marxistickej politickej ekonómie vzhľadom na zmenené historické podmienky existencie a fungovania kapitalizmu. Stačí pripomenúť Leninovu teóriu imperializmu ako monopolistického štádia kapitalizmu, teóriu všeobecnej krízy kapitalizmu a teóriu socialistickej revolúcie.

Od Leninových čias sa podstatne zmenili podmienky rozvíjania marxisticko-leninskej politickej ekonómie, ako aj ostatných marxisticko-leninských spoločenských vied. Vznikla politická ekonómia v širšom zmysle slova; jej jednotlivé súčasti sa relatívne osamostatnili a vnútorne diferencovali. Popri politickej ekonómii kapitalizmu existujú dnes ekonomické teórie predkapitalistických spoločensko-ekonomických formácií a ako najmladšia súčasť marxistickej politickej ekonómie sa rozvinula ekonomická teória socializmu. Ako neoddeliteľná a organická súčasť marxistickej politickej ekonómie existujú dejiny ekonomických teórií. Okolo teoreticko-metodologického jadra vlastnej politickej ekonómie sa rozvinulo mnoho konkrétnych ekonomických vied. Zároveň rozvoj ďalších marxistických spoločenských vied si stále naliehavejšie vyžaduje interdisciplinárnu spoluprácu pri tvorivom rozvíjaní marxisticko-leninskej metodológie.

V ďalšom výklade sa stručne dotkneme niektorých problémov tvorivého rozvíjania a obohacovania hlavných súčastí marxisticko-leninskej politickej ekonómie.

Metodológia Kapitálu a politická ekonómia socializmu

Marxovo ekonomické učenie má zásadný teoretický i metodologický význam pre rozvinutie politickej ekonómie socializmu, ktorá — ako je známe — si najprv musela vydoberať právo na samostatnú existenciu. Rozhodujúcu úlohu pritom zohralo Leninovo jasnozrivé stanovisko.

Tu môžeme načrtnúť iba niektoré uzlové momenty v procese rozvíjania ekonomickej teórie socializmu. Jej základom sa stali Marxove vedecké predvídanie vyvedené z analýzy prehlbovania neriešiteľných sociálno-ekonomických protirečení kapitalistickej ekonomiky, ako aj Marxove poučky o dvoch vývinových fázach komunistickej výroby. Systém kategórií a zákonov politickej ekonómie socializmu sa postupne rozvíjal vo veľkej miere na základe analógie s Marxovým ekonomickým učením, pričom sa osobitne zvýraznil zásadne rozdielny spoločensko-

-ekonomický obsah príslušných kategórií, vyplývajúci zo spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov.

Relatívne novú kapitolu v rozvíjaní teoretického systému politickej ekonómie socializmu predstavuje nedávne úsilie o cieľavedomé využitie logickej výstavby Marxovho Kapitálu. Aj keď dnes už málokto pochybuje o použiteľnosti Marxovej metodológie pri rozvinutí systému politickej ekonómie socializmu, tento teoreticko-logický poznávací proces je ešte len v začiatkoch. To znamená, že poznatky z analýzy Marxovej dialektickej logiky sa dnes využívajú pri rozvíjaní celostného systému kategórií a zákonov socialistickej ekonomiky. Doterajšie výsledky však ukazujú, že ide o nesmierne zložitú úlohu a že pri jej plnení treba brať do úvahy odlišné konkrétne-historické a teoreticko-poznávacie podmienky v porovnaní s procesom formovania Marxovej ekonomickej metódy.

Veľká názorová nejednotnosť panuje už pri chápaní východiskového a základného vzťahu socialistickej ekonomiky. Rozsiahla literatúra o tejto problematike neraz zachádza do neplodného teoretizovania. Boli navrhnuté viaceré určenia genetickej štruktúry socialistickej ekonomiky, napríklad socialisticke vlastníctvo, všeludové vlastníctvo, bezprostredne spoločenská práca, vzťah kolektívnosti, socialistický produkt, bezprostredný plánovitý vzťah medzi pracujúcimi socialistickej spoločnosti atď.

Riešenie tohto problému naráža na viaceré ťažkosti: 1. Socialistický spôsob výroby predstavuje, ako hovorí Lenin, nezrelý, neúplný komunizmus. Avšak východiskový vzťah musí byť spoločný s vyššou fázou komunizmu, a zároveň geneticky zviazaný s predchádzajúcou spoločensko-ekonomickou formáciou, s kapitalizmom, v ktorom sa vytvárali a dozrievali materiálne i subjektívne predpoklady novej spoločnosti. 2. Ďalšou odlišnosťou je, že pri odhalení genetickej štruktúry kapitalistickej ekonomiky sa Marx mohol opierať o dlhodobý predchádzajúci vývoj teoreticko-ekonomického poznania, najmä v rámci klasickej buržoáznej politickej ekonómie, ktorá vo svojich teoretických systémoch vychádzala z teórie pracovnej hodnoty, teda vlastne od tovaru. A napokon, a to je 3. osobitosť, Marx skúma vysokorozvinutú podobu kapitalistickej ekonomiky, zatiaľ čo teória politickej ekonómie socializmu sa rozvíja takrečeno paralelne s reálnym procesom výstavby socialistickej ekonomiky.

Aj tieto osobitosti nabádajú k čo najhlbšej teoretickej analýze podstaty socialistickej ekonomiky, sústavy ekonomických zákonov a vnútorných protirečení, ktoré sú hybnou silou jej pohybu, najmä v spojitosti so zložitou problematikou využívania hospodárskeho mechanizmu, organizácie, riadenia a plánovania socialistickej spoločnosti. Aj tu ide predovšetkým o to, aby proces stále hlbšieho a všestrannejšieho teoretického poznávania bol živým návodom pre prax budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti a základom jej vedeckej hospodárskej politiky.

V ostatnom čase mimoriadnu pozornosť marxistických ekonómov vyvolala známa stať Jurija Andropova *Učenie Karola Marxa a niektoré*

otázky výstavby socializmu v ZSSR (Pravda, 24. februára 1983). Hlboký realizmus tejto state hovorí veľa aj na adresu ekonomickej teórie socializmu a zahŕňa kritiku jej súčasného stavu. V súvislosti s premenou „môjho“ súkromnovlastníckeho na „naše“ spoločné J. Andropov ukazuje, že ide o dlhodobý zložitý proces, ktorý neslobodno zjednodušovať. To samozrejme platí aj o ostatných otázkach rozvíjania a zdokonaľovania socialistických výrobných vzťahov. Všetky opatrenia na zdokonaľovanie hospodárskeho mechanizmu, zdôrazňuje J. Andropov, „musia byť realistické, čo znamená, že pri ich vypracovaní treba dôsledne vychádzať zo zákonov vývoja hospodárskeho zriadenia socializmu“. A keď hovorí o množstve nevyriešených problémov, ktoré socializmus zdedil z minulosti, osobitne zdôrazňuje: „Musíme si jasne uvedomovať, kde sme. Predbiehať znamená vytyčovať nereálne úlohy, zastavovať sa len na tom, čo sme dosiahli, znamená nevyužívať všetko, čo máme k dispozícii. Vidieť našu spoločnosť v reálnom pohybe, so všetkými jej možnosťami a potrebami — to je dnes potrebné.“

K tomu treba poznamenať, že s predbiehaním nevyhnutných historických etáp v procese výstavby socializmu máme aj vlastné, trpké skúsenosti z konca 50. rokov. V tom čase hospodárska politika vytyčovala celkom nereálne, subjektívno-voluntaristické úlohy, pretože možnosti, ktoré dávalo dobudovanie základov socializmu, najmä vďaka nastoleniu socialistického vlastníctva výrobných prostriedkov, stotožňovala s realizáciou týchto možností. Preto sa hovorilo o tom, že sme už vybudovali rozvinutú socialistickú spoločnosť, ktorá začína riešiť problémy prechodu ku komunizmu. V tom čase naša ekonomická teória neprispela a vzhľadom na stav svojho rozvoja ani veľmi nemohla prispieť k poznaniu reálnych možností rozvoja nášho národného hospodárstva. Avšak otázka, ako došlo k tomuto hlbokému rozporu medzi ekonomicou teóriou a hospodárskou politikou, nebola doteraz dostatočne preskúmaná a objasnená.

V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že ďalší tvorivý rozvoj politickej ekonómie socializmu si vyžaduje a predpokladá viacej kritickej sebareflexie, retrospektívneho kritického pohľadu na vlastnú teoretickú históriu. Dôležitým predmetom tejto sebakritickej analýzy sa má, samozrejme, stať aj zložitá otázka formovania dialektickej jednoty teórie a praxe s osobitným zreteľom na všetky momenty, ktoré vedú k dodatočnému teoretickému ospravedlňovaniu rôznych nedostatkov v praxi socialistickej výstavby. Prvé, zatiaľ nesmelé začiatky tohto procesu „sebahodnotenia“ možno nájsť v niektorých prácach sovietskych ekonómov venovaných dejinám politickej ekonómie socializmu.

Aj v tomto neúplnom kritickom náčrte treba spomenúť jeden ďalší zdroj rozvíjania politickej ekonómie socializmu, ktorý sa podnes nie celkom dostatočne využíva. Ide o sústavnú kritiku buržoázných, revizionistických a ostatných nepriateľských koncepcií reálneho socializmu a jeho ekonomickej teórie. Z hľadiska prehĺbenia ideologickej i teoreticko-poznávacjej funkcie politickej ekonómie socializmu nemožno sa uspokojiť

so súčasným stavom, keď túto úlohu plní iba úzky okruh špecialistov v dejinách ekonomických teórií, ktorí sa bezprostredne nezúčastňujú na procese rozvíjania ekonomickej teórie socializmu.

Niektoré úlohy politickej ekonómie súčasného kapitalizmu a marxistickej kritiky

Po druhej svetovej vojne vo všetkých vyspelých kapitalistických krajinách sa formoval systém vysokorozvinutého štátnomonopolistického kapitalizmu. Aktuálnou úlohou marxistických ekonómov je, aby na základe metodologického odkazu K. Marxa a V. I. Lenina teoreticky zovšeobecnilí osobitosti súčasného kapitalizmu a odhalili objektívne zákonitosti a protirečenia jeho pohybu.

Zdá sa, že najvýznamnejšiu zmenu v monopolistickej štruktúre súčasného kapitalizmu predstavuje vznik transnacionálnych korporácií ako nový typ medzinárodných monopolov spojený s novými formami konkurencie kapitálov. Nastupujúca vedecko-technická revolúcia, ako hlavná hybná sila formovania nadnárodných monopolov, vyvolala hlboké zmeny v oblasti medzinárodných ekonomických vzťahov svetového kapitalizmu. Nové formy delby práce rozvíjané v rámci transnacionálnych korporácií vtláčili medzinárodný charakter samému kapitalistickému výrobnému procesu, a teda aj procesu výroby nadhodnoty. Zahraničná expanzia prebytočného monopolného kapitálu hľadá nové možnosti zhodnotenia v oblasti samej výroby a vytvára tak novú kvalitu medzinárodnej vzájomnej závislosti medzi vyspelými kapitalistickými krajinami. Zákonitosti ekonomického pohybu súčasného kapitalizmu sa stávajú zákonitosťami celosvetového kapitalistického reprodukčného procesu. Preto narastá objektívna potreba nadštátneho regulovania alebo aspoň medzinárodnej koordinácie hospodárskej politiky kapitalistických krajín. Všetky pokusy o takéto regulovanie však nevyhnutne stroskotávajú na pôsobení zákona nerovnomerného hospodárskeho a politického vývinu, ktorý práve v podmienkach vedecko-technickej revolúcie vyvoláva stále nové a stále hlbšie vnútroimperialistické konflikty.

V 70. rokoch nastúpila kríza rozvinutého štátnomonopolistického kapitalizmu, sprevádzaná celým komplexom krízových procesov, či už krátkodobými cyklickými krízami z nadvýroby, alebo dlhodobejšími „štruktúrnymi“ krízami. Organickou súčasťou tejto krízy je zlyhanie doterajších foriem a metód štátnomonopolistického regulovania kapitalistickej ekonomiky. Napriek experimentom s rôznymi „konzervatívnymi“ formami hospodárskej politiky, ekonomická, sociálna a politická nestabilita svetového kapitalizmu sa naďalej prehľbuje a vyostreje.

Možno vysloviť hypotézu, že hlavným zdrojom tejto rastúcej vnútornej nestability je konflikt medzi dvoma protirečivými procesmi zospoločnenia kapitalistickej výroby. Štátnomonopolistické zospoločnenie sa prejavuje v zosilnení tendencie k „poštátneiu“ a k „politizácii“ hospo-

dárskeho života v rámci jednotlivých kapitalistických krajín. Naproti tomu súkromnomonopolistické zospoločenšenie, prebiehajúce v rámci transnacionálnych monopolov, ďaleko prekračuje hranice národných ekonomík a podryva účinnosť štátnomonopolistického regulovania. Marxistickým ekonómom je jasné, že vnútorná tendencia k nestabilite svetového kapitalizmu sa nedá odstrániť ani zmierniť, dokiaľ hlavným cieľom dvoch protirečivých foriem zospoločenšenia ostane maximálne zhodnotenie monopolného kapitálu.

V dôsledku nových foriem medzinárodnej konkurencie kapitálov prebiehajúcej v stále väčšej miere v oblasti samej výroby aj základné protirečenie kapitalizmu vystupuje dnes v nových konkrétnych historických formách. Zatiaľ čo sa ďalej prehľbuje spoločenský charakter kapitalistickej výroby a nadobúda výrazne internacionálne prvky, výsledky výroby, ako aj nadhodnotu vytvorenú v medzinárodnom procese vykorisťovania si prisvojuje stále menší počet predstaviteľov finančnej oligarchie, ktorí kontrolujú nadnárodné monopolistické korporácie hlavných imperialistických krajín. Inou konkrétnou podobou základného protirečenia je stále hlbšie protirečenie medzi rastúcou organizovanosťou a plánovitosťou výroby vo sfére nadnárodných monopolov a celkovou živelnosťou vývoja celej kapitalistickej svetovej sústavy.

Základné protirečenie súčasného kapitalizmu môžeme však vyjadriť aj v reči „systémového prístupu“; zatiaľ čo na jednej strane narastá objektívna nevyhnutnosť regulovať kapitalistický reprodukčný proces v celosvetovom rozsahu — teda aj vo vzťahu k socialistickému svetovému systému a k svetu rozvojových krajín — na druhej strane rastie vnútorná nestabilita kapitalistickej ekonomiky, pre ktorú sa stáva menej regulovateľným systémom.

Na základe hlbokých krízových procesov, ktoré prebiehajú v súčasnom kapitalizme, postupne dozrievajú objektívne i subjektívne predpoklady demokratickej alternatívy štátnomonopolistického kapitalizmu a jeho regulovania. V tejto novej podobe sa dnes spĺňajú Leninove slová, že štátny monopolistický kapitalizmus je najúplnejšou *materiálnou* prípravou socializmu. Preto zvlášť naliehavou úlohou marxisticko-leninskej politickej ekonómie súčasného kapitalizmu je všestranne teoreticky zdôvodniť cesty, možnosti a podmienky takých demokratických premien štátnomonopolistického kapitalizmu, ktoré podrobia nadvládu a svojvôľu medzinárodných monopolov celospoločenskej kontrole.

Od vzniku marxistickej politickej ekonómie prebieha ideologicko-teoretická konfrontácia medzi proletárskou a buržoáznou ekonomickou vedou ako osobitná forma triedneho boja medzi buržoáziou a proletariátom, medzi kapitalizmom a socializmom. Obsah, formy a metódy tejto konfrontácie sa menili so zmenami v konkrétnom vývine kapitalizmu, najmä s nástupom jeho všeobecnej krízy a svetového revolučného procesu.

Napriek tomu pre kritiku buržoázných ekonomických teórií mimoriad-

ne aktuálnym a platným ostáva Marxovo vymedzenie vulgárneho charakteru buržoáznej ekonómie, ktorý nadobudla v procese rozkladu klasickej školy. Základným znakom vulgárneho prístupu je, že z triedne-apologetických dôvodov sa vzdáva skúmania podstaty vnútorných protirečení a zákonitostí vývinu kapitalistickej ekonomiky, a pohybuje sa výlučne iba vo svete povrchových javových foriem buržoázných výrobných vzťahov, tých vonkajších konkrétnych foriem, ktoré sú prístupné aj bežnému ľudskému vedomiu. Toto Marxovo vedecké vymedzenie vulgárneho charakteru platí pre celú súčasnú buržoáznú politickú ekonómiu a je zásadným metodologickým návodom pre kritiku všetkých jej smerov a prúdov. Marx geniálne predvídal aj hlavné cesty, ktorými sa bude vulgarizácia uberať podľa predmetu a metódy skúmania. Taktovlasťne rozlíšil dva základné metodologické prúdy (formálno-logický prúd tzv. čistej ekonómie a historicko-inštitucionálny prúd), v rámci ktorých sa buržoázna ekonomická veda podnes rozvíja.

Zo samého predmetu skúmania vulgárnej buržoáznej politickej ekonómie však nevyplýva, že by v rámci svojho skúmania nemohla dosiahnuť určité, hoci len obmedzené pozitívne poznatky. Preto nie je správne, ak sa pojem „vulgárny“ niekedy jednoznačne stotožňuje s „nevedeckým“ charakterom buržoáznej economickej analýzy. Koniec koncov aj vulgárna ekonómia skúma objektívne dané formy prejavu buržoázných výrobných vzťahov. Preto môže priniesť určité pozitívne poznatky, rozvíja užitočné nástroje economickej analýzy, alebo obsahuje bohatý informačný materiál. Tak je to napríklad pri analýze pôsobenia zákona ponuky a dopytu a výmennej ekonomiky vôbec, pri analýze materiálno-vecných súvislostí a proporcií economických procesov, alebo pri opise vonkajších zmien v historických formách prejavu buržoázných výrobných vzťahov a ich inštitúcií.

Preto pri odhaľovaní triedne-apologetického charakteru buržoázných economických teórií treba zároveň kriticky prehodnocovať a využívať ich obmedzený poznávací prínos, tak ako to robil K. Marx, keď rozpracúval svoj teoretický systém kapitalistickej ekonomiky a V. I. Lenin, keď rozvinul svoju teóriu imperializmu. Ak sa teda v súčasnej marxistickej literatúre hovorí o „buržoáznej vulgárnej economickej vede“, toto označenie nie je také paradoxné, ako by sa na prvý pohľad zdalo.

Kríza mechanizmu fungovania štátnomonopolistického kapitalizmu, ktorá sa tak otvorene prejavuje od začiatku 70. rokov, našla svoj odraz aj v ideologicko-teoretickej štruktúre buržoáznej politickej ekonómie. V jej najnovšom vývine vystupujú do popredia dve protikladné tendencie. Jedna tendencia smeruje k vypracovaniu nejakých realistickejších economických teórií, ktoré by mali slúžiť ako základ účinnejšieho štátnomonopolistického regulovania. Sem patria najmä všetky odrody súčasného keynesovstva. Určitý realizmus tejto tendencie vyplýva z toho, že zahŕňa priznanie objektívnej nevyhnutnosti existujúcej štátnomonopolistickej štruktúry súčasného kapitalizmu. Naproti tomu druhá, konzerva-

tívno-reakčná tendencia vystupuje zásadne proti štátnemu regulovaniu, pretože živelne pôsobiace trhovú mechanizmy považuje za najdokonalejšiu formu organizácie a riadenia hospodárskeho života. Predstavitelia tejto tendencie dokonca hlásajú možnosť návratu ku kapitalizmu slobodnej konkurencie. Sem patria rôzne nové smery a školy, ktoré vznikli v rámci neoklasického „protiútoka“. Najmä rôzne varianty súčasného monetarizmu, škola tzv. racionálnych očakávaní a najnovšie aj tzv. ekonómia ponuky, stali sa teoretickými oporami konzervatívnej hospodárskej politiky vo viacerých vyspelých kapitalistických krajinách.

Ako vidieť, v zrážke dvoch protikladných tendencií hlavným predmetom sporu je otázka nevyhnutnosti štátnomonopolistického regulovania. Odpoveď na túto otázku sa stala dôležitým kritériom politicko-ideologickej diferenciacie medzi buržoáznymi ekonómami, identifikovania ich relatívne progresívneho či reakčno-konzervatívneho postoja. Z tohto vývinu vyplýva nielen objektívna nevyhnutnosť zosilnenia marxisticko-leninskej ofenzívy, ale aj plnšieho využívania marxistickej kritiky ako jedného zo zdrojov rozpracúvania teórie rozvinutého štátnomonopolistického kapitalizmu.

Buržoázni ideológovia sa dnes všemožne snažia dokázať, že Marxovo učenie zastaralo, a preto neplatí pre riešenie problémov súčasného sveta. Sami buržoázni ekonómovia sa túto lživú verziu usilujú dokázať v rámci rôznych „rehabilitácií“ Marxovho ekonomického učenia.

V skutočnosti dejiny ukazujú pravý opak. Marxov teoreticko-metodologický odkaz nebol nikdy taký živý, podnetný a aktuálny ako v súčasnosti. Hlavným cieľom tohto príspevku je ukázať, že tajomstvo rastúcej aktuálnosti Marxovho učenia spočíva v neustálom obnovovaní dialektickej jednoty teórie a praxe, pretože „jedine ustavičné sebaobnovovanie revolučnej teórie pod vplyvom revolučnej praxe robí marxizmus skutočnou vedou i umením revolučnej tvorby“ (J. Andropov).

Marxovo ekonomické učenie stále živé a inšpirujúce

IŠA, Jan — OKÁLI, Ivan

Marxove výročia sú pre nás vítanou príležitosťou, aby sme sa zamysleli nad tým, aké je miesto Marxovho ekonomického učenia v marxizme-leninizme, akú úlohu zohralo v dejinách economickej vedy a v čom spočíva jeho aktuálnosť a inšpiračná sila v súčasnej vývojovej etape. Netreba osobitne zdôrazňovať, že k Marxovmu teoreticko-metodologic-kému odkazu majú osobitný vzťah práve ekonómovia, čo je dané tým, že väčšinu svojej vsutku titanskej činnosti venoval Marx politickej ekonomii a že práve v tejto oblasti vznikli Marxove najväčšie teoretické objavy.¹

V dejinách economickej vedy vystupujú viaceré významné osobnosti, ktoré priniesli kvalitatívne nové poznatky a posunuli ekonomické myslenie vpred. Väčšina z nich prispela čiastkovými poznatkami (napr. k teórii hodnoty, cien, peňazí, akumulácie, reprodukcie, hospodárskych kríz, ekonomických cyklov a pod.), ktoré umožňujú pokrok v jednotlivých oblastiach economickej vedy. Naproti tomu len málo osobností economickej vedy (v buržoáznej politickej ekonomii napr. A. Smith a D. Ricardo) sa zaslúžilo o vytvorenie ucelených teoretických systémov postihujúcich širšie ekonomické súvislosti a spojených jednotiacim princípom, ktorý podmieňuje ich „vnútornú dokonalosť“. V Marxovom ekonomickom učení sa obidve stránky harmonicky spájajú. Marx predovšetkým priniesol množstvo kvalitatívne nových teoretických poznat-

¹ K. Marx sa s ekonomickými otázkami prvýkrát stretol v rokoch 1842–1843 a odvtedy sa nimi zaoberal až do konca svojho života, t. j. viac ako 40 rokov. Napriek tomu, že všetky hlavné Marxove a Engelsove práce už vyšli, predsa len nemáme ešte úplný obraz o zložitom procese vzniku Marxovej economickej teórie. Úplne obsiahnuť celé teoretické dedičstvo K. Marxa a F. Engelsa bude možné až po historicko-kritikom vydaní všetkých spisov v jazyku originálu, ktoré teraz pripravujú inštitúty marxizmu-leninizmu v Moskve a v Berlíne. Tu vyjdú všetky Marxove economicke rukopisy (vrátane tých, z ktorých Engels pripravil vydanie druhého a tretieho zväzku Kapitálu), početné zošity s výňatkami z diel buržoáznych ekonómov, ktoré ukazujú dôležité etapy vo vývoji Marxových názorov na kapitalistickú ekonomiku a pod. Je nesporné, že toto vydanie objasní mnohé podstatné momenty súvisiace so vznikom Marxovej economickej teórie.

kov o najrôznejších stránkach ekonomického života spoločnosti, tieto však nie sú izolované a od seba nezávislé. Naopak, všetky Marxove ekonomické kategórie spolu navzájom súvisia, nadväzujú na seba, jedna z druhej logicky vyplýva a ich celok tvorí novú kvalitu — ucelený teoretický systém.

Nemožno poprieť, že Marxov teoretický systém podáva stále neprekonaný obraz vnútornej dynamiky kapitalistickej ekonomiky. Predstavuje organický, koherentný celok, ktorý nemožno mechanicky rozdeliť na zložky podľa jednotlivých čiastkových teórií a poučiek bez toho, že by tým podstatne neutrpela jeho poznávací sila. Práve pre Marxov teoretický systém viac ako pre iné teoretické systémy platí, že celok je viac ako suma jednotlivých častí.

V tejto súvislosti je azda užitočné pripomenúť neobyčajne výstižnú charakteristiku J. A. Schumpetera, ktorého právom považujú za najväčšiu buržoáznú autoritu v oblasti dejín ekonomickej analýzy. „Ťažkosť je v tom, že v Marxovom prípade strácame niečo, čo je podstatné na jeho pochopenie, ak jeho systém rozkúskujeme na jednotlivé poučky a každej pridáme osobitnú priehradku ... Do istej miery je to tak s každým autorom: celok je vždy viac ako suma častí. Ale iba v Marxovom prípade strata, ktorú takto utrpíme, má životný význam, lebo totalita jeho vize ako totalita uplatňuje svoje práva v každej podrobnosti a je zdrojom intelektuálnej fascinácie, ktorej podlieha každý, kto študuje Marxa, nech už ide o priateľa alebo nepriateľa“ [1, s. 384].

Ani tieto meradlá, ktoré stavajú Marxov teoretický ekonomický systém vysoko nad všetko, čo vytvorila buržoázna politická ekonómia, neumožňujú však ešte plne doceniť celý revolučný prínos Marxovho ekonomického učenia. Vysvetlenie je v tom, že Marxovo ekonomické učenie nie je — na rozdiel od rôznych buržoázných a maloburžoázných teórií — len ekonomickou teóriou v bežnom zmysle slova, t. j. vedou objasňujúcou „tradičné“ ekonomické problémy. Marxova ekonomická teória nestojí izolovane, ale je zložkou širšieho systému — t. j. Marxovho učenia o vývoji prírody a spoločnosti, ktoré predstavuje organickú jednotu dialektického a historického materializmu, politickej ekonómie a teórie vedeckého komunizmu. Len vďaka organickej jednote svojich súčastí mohlo Marxovo učenie znamenať skutočnú revolúciu vo vývoji spoločenských vied. Aj Marxovi — ekonómovi (podobne ako Marxovi — filozofovi) nešlo len o „výklad sveta“, ale predovšetkým o jeho zmenu. To, prirodzene, vytyčovalo pred politickou ekonómiou celkom nové úlohy, predtým neznáme v buržoáznej politickej ekonómii, ale zároveň jej to poskytovalo, obrazne povedané, nové dimenzie, nový priestor.

Osobitosť Marxovho prístupu k analýze kapitalistickej ekonomiky spočíva predovšetkým v tom, že v procese analýzy ekonomického vývoja jednej konkrétnej spoločensko-ekonomickej formácie, t. j. kapitalizmu, sformoval základné poučky historického materializmu. Marx formuluje, a zároveň aplikuje zákonitosti dialektiky vzájomného pôsobenia výrobných síl a výrobných vzťahov, poučku o ekonomickej štruktúre ako základe všetkých ostatných spoločenských štruktúr, poznatok, že vlastníctvo výrobných prostriedkov je určujúcim prvkom v štruk-

túre výrobných vzťahov, ktorý podmieňuje formy výmeny a rozdelenia. „Konečným cieľom“ Marxovej analýzy kapitalistickej ekonomiky, uskutočnenej v Kapitáli, bolo podľa jeho vlastných slov „odhaliť ekonomický zákon pohybu modernej spoločnosti“ [2, s. 17]. Odhalenie tohto zákona viedlo k záveru, že kapitalizmus je historicky prechodným spoločensko-ekonomickým systémom, ktorý musí byť vystriedaný socializmom.

Tento prístup zanechal „materské znamienka“ na všetkých základných kategóriách Marxovej ekonomickej teórie. Možno povedať, že všetky základné kategórie, ktoré Marx používa pri analýze kapitalistického spôsobu výroby — od najabstraktnejších až po najkonkrétnejšie — majú vyhranené sociálno-ekonomický, triedny obsah. Absencia tohto prístupu v buržoáznej politickej ekonomii viedla mimochodom k umelému oddeleniu sociálneho aspektu od „čisto“ ekonomického hľadiska, čo sa navonok stelesnilo v dvoch protikladných prúdoch buržoázneho ekonomického myslenia — v sociálno-ekonomickom a abstraktno-logickom. Existenciu týchto dvoch prúdov sprevádza dlhotrvajúci, pritom však v podstate neplodný „metodologický spor“ pohybujúci sa v bludnom kruhu, z ktorého východisko nepredstavujú ani v ostatnom čase rozšírené módné pokusy o rôzne „syntézy“.

Marxovo ekonomické učenie, ktoré bezprostredne vyjadruje záujmy najpokrokovejšej triedy kapitalistickej spoločnosti — proletariátu, stalo sa rozhodujúcim medzníkom vo vývoji ekonomickej vedy a hlboko ovplyvnilo aj celý ďalší vývin revolučného hnutia za kapitalizmu. Práve revolučný vplyv ideí Kapitálu názorne potvrdzuje správnosť Leninovej myšlienky: „Bez revolučnej teórie nemôže byť ani revolučné hnutie.“

Už viacerí myslitelia pred Marxom poukazovali na vykorisťovanie, biedu a utrpenie širokých mas pracujúcich za kapitalizmu. Niektorí z nich tieto javy kritizovali a predkládali rôzne utopické projekty, ako tieto zlá odstrániť. *Nikto z nich však nevedel tieto javy vedecky vysvetliť, nájsť ich skutočné príčiny.* Zásadný obrat priniesol až Marxov všestranný kritický rozbor kapitalistického ekonomického systému, ktorý vychádza z vedeckého objavu nadhodnoty. Práve teória hodnoty a nadhodnoty je tým pevným tmelom, ktorý navzájom spája rôzne časti Marxovho ekonomického učenia v jeden harmonický celok. Treba zdôrazniť, že tak Marxových stúpcov, ako aj mnohých odporcov nadchýna logická sila jeho myslenia a osobitne dokonalá, železná logika Kapitálu. Výstižne to vyjadril (a miesto teórie hodnoty pritom objasnil) jeden Marxov súčasník: „Odmietnutie teórie hodnoty je jedinou úlohou toho, kto bojuje proti Marxovi, lebo pripustiť túto axiómu by nevyhnutne znamenalo priznať takmer všetky závery, ku ktorým Marx dospel so železnou logikou“ [3, s. 350]. V tejto súvislosti možno uviesť jednu poznámku na dokreslenie zložitého vývinu Marxovej ekonomickej teórie, ktorá možno prekvapí tých, čo si navykli vidieť Marxovo dielo ako súbor hotových, večných právd. Ide o to, že začiatok Marxovej a Engelsovej

teoretickej činnosti v oblasti politickej ekonómie bol spojený s odmietaním zákona hodnoty a metódy vedeckej abstrakcie.² Pravda, v obidvoch prípadoch išlo o „princípy“, ktoré sa stali teoretickým a metodologickým základom Marxovho ekonomického učenia.

Skutočnosť, že teória hodnoty a teória nadhodnoty sú hlavnými opornými piliermi Marxovho ekonomického učenia, nepriamo potvrdzujú sami buržoázni ekonómovia a revizionisti, lebo ich útoky na Marxovu ekonomickú teóriu sa vždy zameriavajú práve na tieto dve kľúčové otázky. Upozorňoval na to aj Lenin v článku *Marxizmus a revizionizmus*, kde napísal, že v oblasti politickej ekonómie sa „opravy“ revizionistov týkali najmä Marxových záverov o koncentrácii, krízach a Marxovej teórii hodnoty [5, s. 76]. Treba povedať, že odvtedy sa situácia veľmi nezmenila. Aj v súčasnosti sa stretávame s tým, že buržoázni ekonómovia, ktorí často svojrázne „rehabilitujú“ Marxa a „uznávajú“ jeho prínos do ekonomickej teórie, zároveň marxistov vyzývajú, aby sa vzdali „len“ Marxovej teórie hodnoty a nadhodnoty.

Marxova cesta k teórii formulovanej v Kapitáli bola ťažká, zložitá a zabrala pomerne dlhý časový úsek. Na jej začiatku sú *Ekonomicko-filozofické rukopisy* z roku 1844. Významný pokrok Marx urobil v *Ekonomických rukopisoch* z rokov 1857–1859, ktoré u nás vyšli pod názvom *Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“*. Odtiaľ už bol len krok ku *Kapitálu*, ktorý tvorí vrchol Marxovho ekonomického diela. Buržoázni ekonómovia a revizionisti sa často snažia stavať Marxove diela, napísané v rôznych časových obdobiach, proti sebe a umelo konštruujú protirečenia medzi „starým“ a „mladým“ Marxom. Pritom v rozpore so všetkou logikou vyzdvihujú práve niektoré rané Marxove práce, poznamenané hľadaním, ktoré potom nadradujú Marxovmu životnému dielu *Kapitálu*. Niektorí buržoázni ekonómovia, revizionisti a rôzni „neomarxisti“ venujú veľa energie, aby dokázali, že existuje antinómia medzi „Marxom-humanistom“, z raných prác a „Marxom-ekonomom“ z *Kapitálu*. Ukázalo sa, že tieto falzifikácie Marxovho učenia nie sú púhymi abstraktnými úvahami. Z tejto umelej antinómie „Marxa-ekonóma“ a „Marxa-humanistu“ sa totiž vyvodzovala

² K. Marx a F. Engels kritizovali v prvej polovici štyridsiatych rokov buržoáznu politickú ekonomiu, pričom spočiatku zavrhovali aj jej najlepšiu výslovnosť — pracovnú teóriu hodnoty. V práci *Náčrt kritiky politickej ekonómie* [1843] sa Engels zaoberal „abstraktnou“ hodnotou a cenou (t. j. obchodnou, čiže výmennou hodnotou). Objektívny fakt odchýlky ceny od hodnoty viedol Engelsa k záveru o nereálnosti kategórie hodnoty; omylom bola podľa neho aj metóda abstrakcie, ktorú používala buržoázna politická ekonómia, a podľa ktorej treba pri analýze hodnoty abstrahovať od javov konkurencie. K podobným záverom dospel roku 1844 aj K. Marx v konspekte knihy Jamesa Milla *Základy politickej ekonómie*. „Racionálnym momentom v uvedenej kritike buržoáznej politickej ekonómie bolo to, že skutočne nezaznamenala špecifickú javovú formu ekonomických zákonov v podmienkach buržoáznej spoločnosti určovaných panstvom súkromného vlastníctva. Z toho však vôbec nevyplývalo, že tieto zákony nepôsobia“ [4, s. 33]. Tieto názory začal Marx prekonávať vo svojej *Svätej rodine* a v *Biede filozofie* [1847] už vystupoval ako presvedčený stúpenec pracovnej teórie hodnoty.

konceptia dvoch „modelov“ socializmu — „reálneho“ a „humanistického“.

Vlastný proces formovania Marxovho teoretického systému charakterizujú viaceré dôležité črty, ktoré si stále zasluhujú pozornosť marxistických ekonómov.

Je to predovšetkým skutočnosť, že pri vypracúvaní Marxovej teórie mal neobyčajne významnú úlohu *empirický materiál*. Možno povedať, že takmer každý teoretický poznatok Marx konfrontoval s faktmi. „Mont Blanc faktov“, o ktorý sa opiera Kapitál, ale aj iné Marxove diela, získaval Marx štúdiom buržoázných ekonomických prác. Tento prístup mimochodom majstrovsky uplatnil V. I. Lenin, ako o tom svedčia jeho diela *Vývoj kapitalizmu v Rusku*, *Imperializmus ako najvyššie štádium kapitalizmu* a iné. Marx v rozsiahlej miere využíval špeciálnu literatúru z dejín cien, bankovníctva, zahraničného obchodu a hospodárskych kríz v Anglicku i na európskom kontinente.³ Nešlo však iba o štatisticko-empirický materiál. Vedel skvele využiť aj oficiálne publikácie anglického parlamentu, tzv. Modré knihy, ako aj fakty, ktoré boli výsledkom umeleckého zovšeobecnenia skutočnosti v dielach významných spisovateľov.⁴

Ďalšou charakteristickou črtou Marxovho prístupu k analýze kapitalistickej ekonomiky bola pozornosť, ktorú venoval kritickému prehodnoteniu buržoáznej politickej ekonómie. Základným východiskovým bodom Marxovho ekonomického učenia bola, prirodzene, sama kapitalistická skutočnosť. Marx však pokladal za nevyhnutné kriticky skúmať aj vývoj buržoázneho ekonomického myslenia, lebo takto možno reprodukovať proces vývoja samej economickej reality. Preto vypracovaniu jednotlivých častí Marxovho teoretického systému vždy predchádzalo rozsiahle štúdium buržoáznej politickej ekonómie. Marxovi pritom nešlo primárne o dejiny ekonomického myslenia, aj keď napokon utvorenie skutočne vedeckých dejín politickej ekonómie⁵ patrí k jeho veľkým zásluhám. Marx vždy chápal kritický rozbor buržoáznej ekonómie ako nevyhnutnú súčasť vedeckého poznania, ako proces potrebný na formovanie vlastnej teórie. Pri tejto kritickej analýze treba odhaliť, čo rozličné ekonomické teórie skreslene odzrkadľujú, aký majú poznávací význam a akú plnia ideologickú funkciu. Aj v tomto je Marxov odkaz v súčasnej etape stále aktuálny a živý.

Jednou z najväčších metodologických zásluh K. Marxa je dôsledné *rozlišovanie medzi obsahom o formou prejavu ekonomických procesov*.⁶

³ K. Marx napríklad diho zhromažďoval materiál o hospodárskych krízach, z ktorého chcel odvodiť „hlavné zákony kríz“ [6, s. 182].

⁴ „Popri dielach ekonómov, filozofov a historikov Marx citoval diela Balzaca, Shakespeara, Cervantesa, Dickensa, Defoea a mnohých ďalších. Takéto fakty nefigurujú v Kapitáli len ako pramene dôležitých teoretických poučiek, ale aj ako významné potvrdenie týchto poučiek“ [4, s. 245].

⁵ Dejiny buržoáznej politickej ekonómie [klasickej i vulgárnej] Marx podrobne spracoval vo svojom diele *Teórie o nadhodnote*.

⁶ „Rozdvojenie jednotného a poznanie jeho protirečivých častí ... je *podstatou*

Marx tomuto prístupu pripisoval taký veľký význam, že schopnosť odhaliť za vonkajšími javovými formami skutočný obsah, hlbinnú podstatu ekonomických procesov pokladal dokonca za jednu z hlavných charakteristických črt ozajstnej vedy. Zostávanie na povrchu ekonomických javov, neschopnosť preniknúť k ich podstate je podľa Marxa hlavným znakom vulgárnej buržoáznej ekonómie. Ak buržoázni ekonómovia všeobecne „vynikajú“ nepochopením Marxovej metódy, úplným neriešiteľným hlavolamom je pre nich práve Marxovo rozlišovanie medzi obsahom a formou prejavu ekonomických procesov. Možno povedať, že v buržoáznych traktátoch o Marxovi sa len máločo tak skresľuje ako tieto otázky. Buržoázni ekonómovia sa vôbec „neunúvajú“ pochopením Marxovej interpretácie vzťahu medzi takými kategóriami, ako je hodnota, trhová hodnota, výrobná cena, trhová cena, a namiesto toho potom podľa vzoru Böhm-Bawerka „objavujú“ rozpor medzi I. a III. zväzkom Kapitálu. Pravda, tento rozpor ide výlučne na konto toho, že vôbec nepochopili Marxovu metódu, ktorá je najcennejšou zložkou Marxovho ekonomického odkazu.

Ak pripomíname aktuálnosť Marxovho ekonomického učenia, musíme zároveň upozorniť, že Marxove myšlienky a poznatky sa niekedy uplatňujú v rozpore s duchom Marxovho teoreticko-metodologického odkazu. Ide o prístup, ktorý možno označiť ako „spotrebiteľský“, lebo spočíva v tom, že u Marxa sa hľadá hotová odpoveď na všetky aktuálne otázky (vrátane takých, ktoré sú špecifickým výrazom kvalitatívne odlišných podmienok) a ignoruje sa zložitá cesta, ktorá formovanie Marxových poznatkov predchádzala. Na odhalenie nových javov sa teda nevyužíva dialekticko-materialistická metóda, ale Marxovo dielo sa považuje za bibliu, v ktorej je suma večných pravd a poučiek, ktoré možno vždy ľahko „aplikovať“. Na okraj tohto „teologického“ prístupu možno uviesť Engelsove slová: „Každá sociálna filozofia, pokiaľ predkladá ako svoj konečný výsledok niekoľko poučiek, ... je stále ešte veľmi nedokonalá; nepotrebujeme ani tak holé výsledky, ako skôr štúdium; výsledky nie sú ničím bez vývoja, ktorý k nim viedol, čo vieme už od Heglových čias, a výsledky vôbec nie sú nič, ak sú fixované samy pre seba, ak sa z nich nerobia premisy ďalšieho vývoja,“ [8, s. 564].

Prednosti Marxovej metodológie, ktoré sú zvlášť výrazné pri porovnaní s buržoáznou ekonómiou, možno dokumentovať na mnohých príkladoch. Marxova metóda napr. umožnila vyhnúť sa tradičným dichotómiám vlastným buržoáznej ekonomickej analýze. Ide o:

- umelé oddelenie sociálneho a ekonomického hľadiska pri skúmaní ekonomických javov;
- oddelenie mikroekonomického a makroekonomického prístupu;
- oddelenie peňažnej a reálnej analýzy.

Posledné dve dichotómie mimochodom neprekonalala ani „keynesovská

[jednou z „substancií“, jednou zo základných vlastností alebo črt) dialektiky“ [7, s. 383].

revolúcia“ (vrátane neoklasickej syntézy), ani súčasná „monetaristická kontrarevolúcia“.

Osobitnú zmienku si zasluhuje Marxovo životné dielo — Kapitál, už sama štruktúra ktorého patrí k významným objavom v oblasti ekonomickej teórie. Dokonalosť tejto štruktúry je výsledkom úspechu prvého pokusu o „aplikovanie dialektickej metódy na politickú ekonómiu“. Významnú úlohu štruktúry Kapitálu pri objasňovaní obsahu ekonomickej teórie vystihol F. Engels, keď Marxovi blahoželal k dokonalosti, s akou objasňoval najzložitejšie ekonomické problémy, a to iba tým, že ich zaraďoval na správne miesto a uvádzal do patričnej súvislosti [6, s. 117].

Nesporná dokonalosť štruktúry Kapitálu súvisí so skvelým uplatnením metódy abstrakcie. Marxova analýza sa pohybovala na viacerých úrovniach vedeckej abstrakcie, čím sa postupne približovala všestrannému teoretickému objasneniu konkrétnej reality kapitalistického ekonomického systému. Marx analyzoval na jednej strane niektoré všeobecné procesy a technicko-ekonomické väzby, ktoré platia pre všetky (alebo aspoň pre viaceré) spoločensko-ekonomické formácie. Zároveň sa ale snažil odhaliť špecifický prejav týchto všeobecných procesov (napríklad reprodukčného procesu) v konkrétnych podmienkach kapitalizmu. Vlastné teoretické (abstraktné) jadro Marxovej analýzy (zákon hodnoty, nadhodnoty, akumulácie) je obsiahnuté v prvom zväzku Kapitálu, kde sa odhaľuje najhlbšia podstata kapitalistického spôsobu výroby, hybné sily a hlavné protirečenia jeho vývoja.⁷ Na tomto všeobecnom teoretickom základe Marx potom rozpracoval model fungovania kapitalizmu slobodnej konkurencie (rozbor konkrétnych foriem kapitálu, konkrétnych foriem nadhodnoty, tvorby priemerného zisku, úlohy prirodzeného monopolu a pod.), ktorého pochopenie je nevyhnutným predpokladom vedeckej analýzy aj najvyššieho štádia kapitalizmu.

Pravda, vytvorenie vedeckej teórie imperializmu si vyžadovalo, aby sa uplatnil ešte iný základný metodologický prístup uplatnený v Kapitáli, a to správne určenie a skúmanie tzv. východiskového výrobného vzťahu, ktorý v zárodočnej forme obsahuje všetky kľúčové momenty daného systému (formu jeho vývoja, hybné činitele, charakter protirečení a pod.). Správne určenie východiskového vzťahu umožňuje vytvoriť vnútornou logikou spojenú teóriu, odhaliť celý systém kategórií, ukázať „historické miesto“ daného štádia, resp. spôsobu výroby a pod. Marx objavil takýto východiskový vzťah v „hodnotovej forme produktu“ a začal svoju analýzu kapitalizmu rozborom tovaru. Neschopnosť určiť tento vzťah mimochodom znemožnila vedeckú analýzu imperializmu K. Kautskému, R. Hilferdingovi a R. Luxemburgovej. Naopak, základným predpokladom správnosti Leninovej teórie imperializmu bolo práve po-

⁷ V Marxovom teoretickom systéme je „prítomný“ historický čas, ktorý v čistej teoretickej podobe reprodukuje históriu kapitalistického vývinu. Marxov teoretický systém, vybudovaný na jednote logického a historického, je sám osebe dynamický a nevyžaduje na dynamizáciu vonkajšie faktory.

chopenie, že týmto východiskom (Archimedovým pevným bodom) sú monopoly.

Ak na jednej strane platí, že Marx sa vo svojom ekonomickom diele sústredil najmä na analýzu ekonomického systému kapitalizmu, tak na druhej strane nikto nepochybuje, že veľkolepý oblúk Marxovej syntézy smeruje aj v ekonomickej teórii k socializmu. A najmä k odôvodneniu nevyhnutnosti vzniku socializmu i jeho historickej úlohy v procese oslobodzovania ľudí od diktátu prírody i od nadvlády sfetišizovaných spoločenských vzťahov.

Ako vedec, ktorý skúmal zákonitosti spoločenského vývoja, aj ako vodca proletariátu, ktorý objasňoval revolučnému hnutiu jeho ciele, zamýšľal sa Marx nad usporiadaním vzťahov socialistickej spoločnosti. Dodnes obdivujeme, ako sa pritom vedel vyhnúť hmlistým víziám a koľko podstatného vedel obsiahnuť vo svojom vedeckom predvídaní socializmu. Pripomeňme si tu Marxovo historické pochopenie vlastníctva vedúce k záveru, že so zánikom kapitalizmu sa neruší vlastníctvo vôbec, iba sa „očisťuje“ priestor pre vytvorenie socialistickeho spoločenského vlastníctva, ďalej Marxovo predvídanie premeny súkromnej práce na bezprostredne spoločenskú prácu; nezabudnime na poznatok o prerastaní procesu zospoločensťenia výroby do nevyhnutnosti plánovať v celospoločenskom meradle a k tomu všetkému pripojme ešte aspoň vysvetlenie zákonov socialistickeho rozdeľovania. Aj bez uvádzania ďalších záverov a postrehov platných pre socialistickú ekonomiku, ktorými sú Marxove práce bohaté nasýtené, je zjavné, že základné charakteristiky fungovania ekonomického systému socializmu vyslovil už Karol Marx.

Súčasťou teoretického odkazu Marxa, na ktorom sa rozvíja politická ekonómia socializmu, nie sú však len základné určenia socialistickeho národného hospodárstva a početné poznámky, ktoré ich dopĺňajú, ale aj jeho metóda. Nielen pri jubileách, ale najmä vo všedných dňoch našej teoretickej práce sa vraciame a budeme vracieť k Marxovej metóde, k jeho metodologickému prístupu, k spôsobu, akým Marx získaval poznatky, ako ich spájal a rozvíjal do celistvého systému teoretickej reprodukcie objektívnej skutočnosti.

Sme presvedčení o tom, že význam Marxovej metódy narastá a aktualizuje sa priamo úmerne tomu, ako sa vzdiaľujeme od začiatkov histórie socializmu a ako sa zväčšuje zložitosť úloh riešených socialisticou spoločnosťou. Stále viac sa totiž potvrdzuje, že socializmus nie je holou, mechanickou negáciou kapitalizmu. Že socializmus (z ekonomickej stránky) možno predstaviť ako jednoduchú negáciu kapitalizmu len v tom základnom, len ako spoločnosť založenú na celospoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov, v ktorej ľudia, oslobodení od moci kapitálu, cielavedome a programovo hospodária. Toto základné určenie socialistickej ekonomiky je však, ako dobre vieme, tak ako každé „základné“, „podstatné“, len istou abstrakciou, ktorá reálne existuje iba v celom komplexe foriem svojho prejavu. No formy prejavu ekonomickej podstaty

socializmu už nie sú formy, ktoré vznikajú ako púha negácia foriem fungovania kapitalistickej ekonomiky. Ak obchody, peniaze, banky, úroky, účtovníctvo, zisk, mzda, akumulácia atď. existujú v kapitalizme, tak sa z toho a z poznatku, že socializmus je negáciou kapitalizmu, nedá robiť záver že socialistická revolúcia musí zrušiť peniaze, obchody, banky a všetky iné ekonomické formy, ktoré používal kapitalizmus a v ktorých sa prejavovala jeho podstata. Nezmyselnosť požiadavky zameranej na zrušenie foriem, v ktorých fungovala kapitalistická ekonomika, spočíva v tom, že väčšina týchto foriem nie je spätá len s podstatou kapitalizmu. Sú to formy, ktoré vznikli neraz dávno pred kapitalizmom a stali sa nepostrádateľnými prvkami ľudskej civilizácie. Kapitalizmus, ktorý ich prevzal, rozvinul ich funkcie a prispôbil ich svojim potrebám, no v žiadnom prípade nemohol znemožniť ich využitie na vyšších stupňoch historického rozvoja. Ba v nejednom prípade, ako na to poukázal vo vzťahu k bankám Lenin, v kapitalistickom vývoji ekonomických foriem — samým kapitalizmom síce tiesnený a deformovaný — predsa však sa prejavuje proces zospoločenšťovania výroby. Takže aj kapitalizmom rozvinuté formy ekonomických vzťahov po ich prispôbení k fungovaniu spoločenského vlastníctva dajú sa v socializme neraz využiť lepšie než rovnaké formy vzaté v ich predkapitalistickej podobe.

Záver o tom, že spoločensko-ekonomické vzťahy socializmu, resp. formy, v ktorých tieto vzťahy existujú, nemôžu byť jednoduchým opakom toho, s čím sa stretávame v kapitalizme, tiež nie je ničím novým. Nezaškodí však upozorniť, že sa dal ľahšie uplatňovať v prvých rokoch existencie socializmu, v etape budovania jeho základov. Najmä v súčasnej etape prechodu na nový, vyšší typ rozšírenej reprodukcie, ktorý sa obvykle nazýva intenzívnym typom reprodukcie, ekonomické vzťahy socializmu sa komplikujú a je stále ťažšie určiť, ktoré ekonomické formy sú životaschopné a ktoré odumierajú, ako organizovať a riadiť hospodársky život v ustavične sa komplikujúcich podmienkach domácej i svetovej ekonomiky. A práve v tejto zložitej situácii je pre nás významným inšpiračným zdrojom Marxova metodológia.

Je tu predovšetkým otázka, ako chápať predmet politickej ekonómie. Na prvý pohľad je to otázka bez otáznikov. Veď podľa všetkých učebníc politickej ekonómie sú jej predmetom výrobné vzťahy. To je bezpochyby „hlavná nôta“ v Marxovom a marxistickom chápaní predmetu politickej ekonómie. Aby sme však neboli príliš jednostranní a Marxovo stanovisko nezjednodušovali, tak si musíme všimnúť aj to, že Marx analyzoval výrobné vzťahy kapitalizmu v spojitosti s poznávaním tých kvalitatívnych charakteristík rozvoja výrobných síl, ktoré určujú reprodukciu výrobných vzťahov. Ba musíme vziať na vedomie, že práve štúdium dialektiky vývoja výrobných síl a výrobných vzťahov bolo základom, na ktorom Marx získaval poznatky o výrobných vzťahoch buržoáznej spoločnosti. Jeden zo základných predpokladov vzniku tovarovej výroby našiel Marx v deľbe práce založenej rozvojom výrobných síl. Mimo

rozvoja výrobných síl však nemohol nájsť ani ďalší predpoklad tovarovej výroby — súkromné vlastníctvo. Tajomstvo tvorby nadhodnoty odhalil iba vďaka tomu, že v najvýznamnejšej výrobnej sile — v pracovnej sile objavil tovar s celkom výnimočnou úžitkovou hodnotou. A k akým významným záverom došiel Marx vďaka tomu, že objavil tú charakteristiku výrobných síl, ktorú on sám nazval organickým zložením kapitálu. Veď to bol jeden z dôležitých predpokladov na pochopenie vzniku priemernej miery zisku, na formulovanie všeobecného zákona kapitalistickej akumulácie i na pochopenie nevyhnutnosti zániku samého kapitalizmu. A tak, keby sme v myšlienkach listovali v Marxovom Kapitáli, neustále by sme si overovali, že všetky významné závery o výrobných vzťahoch mohol Marx formulovať len vďaka tomu, že ich skúmal v kontexte s výrobnými silami.

Marx zdôrazňoval potrebu poznávať svet preto, aby ho bolo možné zmeniť. Zmysel poznania výrobných vzťahov kapitalizmu videl v teoretickej príprave odstránenia kapitalizmu. Politická ekonómia zapojená do riešenia tejto praktickej úlohy venovala nevyhnutne prvoradú pozornosť výrobným vzťahom a výrobné sily skúmala len potiaľ, pokiaľ si to vyžadovala teoretická príprava socialistickej revolúcie.

Aj v socializme formuje marxistická politická ekonómia svoj predmet z hľadiska tých praktických úloh, ktoré má pomáhať riešiť. Obsah praktických úloh politickej ekonómie sa tu však výrazne mení. Poznanie výrobných vzťahov je tu predpokladom rozvoja výrobných síl nevyhnutného na lepšie uspokojovanie a kultivovanie spoločenských potrieb. Ale ak má politická ekonómia socializmu zisťovať, aké výrobné vzťahy vytvárajú priaznivé prostredie pre rozvoj výrobných síl, tak musí venovať primeranú pozornosť samým výrobným silám. Výrobné sily, a najmä ich vecné súčasti sú, prirodzene, primárne predmetom pozornosti a starostlivosti prírodných vied a technických vedných disciplín. Nik nepochybuje o tom, že len prírodné a technické vedy zabezpečujú rozvoj výrobných prostriedkov v jednotlivých odvetviach a v konkrétnych podnikoch. Výrobné sily chápané ako spoločenské výrobné sily však fungujú ako systém a všeobecnú podobu väzieb tohto systému, jeho rôzne štruktúry a ich vzájomné súvislosti, zákony fungovania a vývoja tohto systému neskúma, a ani nemôže skúmať nik iný než politická ekonómia, chápaná ako národohospodársky orientovaná ekonomická teória. Len pri súbežnom skúmaní výrobných síl i výrobných vzťahov a pri trvalej konfrontácii výsledkov ich poznávania môže politická ekonómia socializmu vykonávať svoju praktickú funkciu, bez ktorej by nemala nárok na prívlastok *marxistická*.

Krátka úvaha o tom, ako na základe Marxových podnetov treba vymedziť predmet politickej ekonómie socializmu, utvára jeden z momentov potrebných na hľadanie takých foriem výrobných vzťahov, ktoré vytvárajú priaznivé podmienky hospodárskeho rozvoja. Druhý moment

tvorí poznávanie podstatných súvislostí výrobných vzťahov — ekonomických zákonov. Aj k tomu nám dáva Marxovo dielo cenné podnety.

Poznanie ekonomických zákonov — a povedzme radšej poznanie objektívnych ekonomických zákonov — je pre dobré fungovanie socialistickej ekonomiky mimoriadne dôležité preto, lebo toto fungovanie i celý komplex ekonomických foriem, ktorý ho sprostredkuje, sú objektom cieľavedomého spoločenského riadenia. Ak chceme národné hospodárstvo riadiť bez subjektivismu a bez z neho vyplývajúcich omylov, tak musíme v cieľavedomom formovaní ekonomických vzťahov (a prostredníctvom neho aj v každej riadiacej činnosti) rešpektovať ekonomické zákony. Pochopenie tejto súvislosti malo veľký praktický i teoretický význam. No práve preto, že sa pri poznávaní a výklade ekonomických zákonov nevyužíval v potrebnej miere Marxov prístup, práve preto sa politická ekonómia menila na „ríšu“ ekonomických zákonov, v ktorej je už všetko, až na bezvýznamné detaily, dokončené a známe. Ako keby učebnice politickej ekonómie socializmu chceli potvrdiť Heglovu myšlienku, ktorá zaujala Lenina: „... ríša zákonov je *kludový* odraz existujúceho alebo javiaceho sa sveta.“ A na okraj tejto myšlienky Lenin poznamenáva: „To je skvele materialisticky a neobyčajne výstižne (najmä slovom «ruhige») definované. Zákon zachycuje kludové — a preto je zákon, každý zákon, úzky, neúplný, približný“ [7, s. 158].

Strnulosť obrazu hospodárskeho života, ktorý dávali učebnice politickej ekonómie socializmu, redukované na zberku ekonomických zákonov, i odtrhnutosť týchto učebníc od života i riešenia aktuálnych problémov ekonomiky, viedla u nás v šesťdesiatych rokoch napokon k tomu, že časť ekonómov začala celkom ignorovať ekonomické zákony, a dokonca aj marxistickú politickú ekonómiu, ktorá si ekonomické zákony vždy musí istým spôsobom všímať.

Marx — veď kto iný ako práve Marx? — bezpochyby venoval pozornosť odhaľovaniu podstaty výrobných vzťahov kapitalizmu, t. j. jeho ekonomickým zákonom. Nikdy však o ekonomických zákonoch nehovoril ako o nejakých kategorických imperatívoch ekonomických vzťahov, ako o dajakých „nevyhnutnostiach“ existujúcich mimo reálnych vzťahov medzi konkrétnymi ekonomickými subjektmi. A aj k poznaniu ekonomických zákonov Marx vždy dospel na základe analýzy postavenia jednotlivých typov ekonomických subjektov, t. j. na základe analýzy ich vzájomných vzťahov a protirečení, ktoré sa v týchto vzťahoch riešia, reprodukujú a rozvíjajú. Ekonomický zákon, t. j. podstata ekonomického (výrobného) vzťahu vystupuje potom u Marxa ako objektívne určený a nevyhnutný spôsob riešenia protirečení vo výrobných vzťahoch, ktorý zabezpečuje rozšírenú reprodukciu týchto vzťahov, vrátane rozšírenej reprodukcie a vývoja ich protirečení. Vývoj protirečení je však aj vývojom nevyhnutného spôsobu ich riešenia, a teda aj vývojom ekonomických zákonov. To napokon vystihol už Lenin, keď základnú „dejovú“ líniu

Kapitálu (prínajmenej jeho I. zväzku) načrtol ako pohyb od hodnoty k nadhodnote, a to najprv k absolútnej, a potom k relatívnej nadhodnote.

V súlade s Marxovým prístupom k poznávaniu ekonomických zákonov je aj skúmanie podstatných súvislostí socialistických výrobných vzťahov potrebné chápať ako objasňovanie postavenia a vzájomných väzieb jednotlivých typov subjektov socialistickej ekonomiky a ich protirečení. Takýto prístup k poznávaniu ekonomických zákonov umožňuje vystihnúť a rešpektovať ich premenlivosť, ktorá je neoddeliteľná od rozvoja socialistickeho spoločensko-ekonomického systému. Sú, pravda, ekonomické zákony, ktoré vyjadrujú najpodstatnejšie a relatívne veľmi stále súvislosti vo výrobných vzťahoch. Je však aj viacej ekonomických zákonov, ktoré síce pôsobia v celej socialistickej spoločnosti, ba dokonca, ako napr. zákon plánovitého rozvoja, sú vlastné celému komunistickému spôsobu výroby, no pritom sa v nezanedbateľnej miere menia. A práve túto premenlivosť, ale jediná naozaj existujúcu podobu ekonomických zákonov sme nútení poznať, ak nám má poznanie ekonomických zákonov naozaj pomôcť dobre riadiť národné hospodárstvo. K tomu sa ešte žiada dodať, že na to, aby sme mohli poznávať zmeny v pôsobení ekonomických zákonov, musíme skúmať výrobné vzťahy, t. j. protirečivé vzťahy ekonomických subjektov v kontexte so systémovým poznávaním rozvoja výrobných síl, tak ako sme na to upozornili v predchádzajúcej poznámke k predmetu politickej ekonómie socializmu.

Významným prvkom Marxovej metódy, ktorý sa dá využiť aj pri poznávaní socialistických výrobných vzťahov, je už spomenuté určenie východiskového výrobného vzťahu, resp. východiskovej economickej kategórie. Úspechy Marxovej analýzy nás nenabádajú len na jej určenie, ale ukazujú nám priestor a spôsob jej hľadania. Analýza práce ako elementárnej podoby economickej činnosti (i základnej podmienky ľudskej existencie), a najmä analýza v práci obsiahnutých protirečení priviedla, ako vieme, Marxa k poznaniu toho, že všetky zložité vzťahy spoločnosti rozvíjajúcej sa na báze súkromného vlastníctva sú v zárodočnej forme obsiahnuté v tovare. Rovnako však len skúmanie protirečení práce späté so socialistickým spoločenským vlastníctvom môže pomôcť pri rozpracúvaní a organizácii poznatkov politickej ekonómie socializmu do celistvého systému.

Marxove metodologické podnety adresované politickej ekonómii socializmu môžu, ak ich správne pochopíme, prehĺbiť nielen naše poznanie, ale aj náš prínos k riešeniu otázok hospodárskej praxe. Lebo nám môžu pomôcť robiť dobrú teóriu, ktorá je, ako sa už neraz povedalo, veľmi praktickou záležitosťou. To platí najmä v obdobiach, keď socialistická spoločnosť — tak ako v súčasnosti — prechádza do novej, vyššej vývinovej etapy. Stále viac si uvedomujeme, že tento prechod nemožno zabezpečiť bez rozpracovania teoretickej koncepcie, ktorá vo funkcii istej pracovnej a ustavične spresňovanej hypotézy načrtne ciele nového ob-

dobia i spôsob ich uskutočňovania. Taký je napokon aj prístup k riešeniu našich budúcich úloh, pre ktorý mobilizuje sily teoretického frontu Komunistická strana Československa.

Literatúra

- [1] SCHUMPETER, J. A.: History of Economic Analysis. London, George Allen and Unwin, Ltd 1967.
- [2] MARX, K.: Kapitál 1. Bratislava, Pravda 1979.
- [3] MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 16. Praha, Svoboda 1965.
- [4] BAGATURIJJA, G. A. — VYGODSKIJ, V. S.: Ekonomický odkaz K. Marxa. Dejiny; obsah, metodológia. Bratislava, Pravda 1980.
- [5] LENIN, V. I.: Vybrané spisy 1. Bratislava, Pravda 1973.
- [6] MARX, K. — ENGELS, F.: Listy o „Kapitáli“. Bratislava, SVPL 1957.
- [7] LENIN, V. I.: Spisy 38. Bratislava, SVPL 1961.
- [8] MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 1. Praha, SNPL 1961.

Konzultácie

K soudobým tendencím buržoazního výzkumu budoucnosti¹

MRÁČEK, Karel — SUŠA, Oleg

Rostoucí intenzita zespolečenštění kapitalistické výroby, stupňování rychlosti a komplexnosti změn, nárůst sociálních a třídních konfliktů, vyvolané rovněž souvislostmi, efekty a důsledky nastupující vědeckotechnické revoluce, velmi rychle rozšířily požadavky na předvídaní v rámci mechanismu státně monopolní regulace. V současných podmínkách, kdy se stále zřetelněji rysují ve světovém měřítku komunistické perspektivy, spjaté s rozvíjením procesů socialistické revoluce a vědeckotechnické revoluce, je úsilí buržoazní vědy stále více orientováno na perspektivy vývoje. Cílem této stati je ukázat souhrnně na některé charakteristické věcně obsahové a metodologické posuny a tendence, které se projevují v poslední době v buržoazním výzkumu budoucnosti, a to především z hlediska nastupujícího buržoazně reformistického řešení globálních problémů.²

¹ Stat' je uváděna v rámci seriálu konzultací o prognózování [viz MARKUŠ, J.: Ekon. Čas., 29, 1981, č. 1, s. 61–70; č. 4, s. 347–368; č. 8, s. 745–754; GÁL, F.: Ekon. Čas., 30, 1982, č. 2, s. 152–158; ZAJAC, Š.: Ekon. Čas., 30, 1982, č. 10, s. 936–948; č. 12, s. 1117–1128] a navazuje rovněž na příspěvek BACHÁR, V. — SEYDOV, A.: Ekon. Čas., 29, 1981, č. 12, s. 1102–1116. Problematice soudobých buržoazních prognóz byly věnovány též některé články v časopise Polit. Ekon., 30, 1982, č. 2 a 9. Předkládaná stat' se pokouší v tomto celkovém kontextu o určité souhrnné vyhodnocení soudobých tendencí buržoazního výzkumu budoucnosti, zejména pak se zřetelem ke globálnímu prognózování. Snaží se upozornit ekonomy lovně na širší společenské souvislosti a aspekty vypracovávaných globálních modelů a prognóz. Buržoazním výzkumem budoucnosti je přitom třeba chápat celý široký proud institucionálně založených výzkumů perspektiv vývoje v kapitalistických státech, tedy rozsahem širší a v mnohém reálnější soubor aktivit a prognostických výstupů, než které představuje jen samotná buržoazní futurologie.

² Globální problémy jsou z marxistického hlediska objasněny zejména v řadě prací předních sovětských vědců, jako např. D. M. Gvišianiho, V. V. Zagladina, I. T. Frolova, N. N. Inozemceva, N. P. Fedorenka, N. P. Fedosejeva, V. A. Engelgardta a dalších. Otázkám globálního modelování se věnuje v socialistických zemích zvláště Všeobecný vědeckovýzkumný ústav systémových výzkumů Státního výboru pro vědu a techniku a AV SSSR [VNIISI], který též přikládá značnou pozornost kritické analýze a vyhodnocení buržoazních přístupů ke globální problematice.

Vývojové etapy buržoazního výzkumu budoucnosti

Buržoazní koncepce budoucího vývoje a představy o budoucnosti se postupně formovaly v několika etapách. Pro období zhruba od poloviny 40. let do konce 50. let byly ještě charakteristické intuitivní přístupy a představy orientované převážně na časově vzdálené technické inovace bez uvažování podstatných sociálních změn. Tyto představy, které byly koncipovány na obecné úrovni, a mnohdy se spojovaly se sférou science fiction, avšak postupně začaly absorbovat poznatky a metody z oblasti teorií řízení, kybernetiky, teorie informace, obecné teorie systémů operačního výzkumu apod., a prosazovat se stále více na konkrétní firemní rozhodovací úrovni, zejména v průmyslu. Období 50. let bylo rovněž nástupem k rozmachu hospodářského prognózování v makroekonomické rovině, což souviselo s rozvojem programování kapitalistické ekonomiky v poválečném období. Vývoj hospodářského prognózování v kapitalistických státech směřoval od krátkodobých konjunkturních prognóz („harvardské barometry“ v USA), o něž se ve 20. a 30. letech opírala protikrizová politika, k střednědobým a dlouhodobým růstovým prognózám (i na období 10–25 let), jež se velmi rozšířily již v 60. letech, nemluvě v té době o velikém počtu krátkodobých prognóz na období od 6 měsíců až do 2 let, sestavovaných státními a polostátními orgány, průmyslovými monopoly, bankami i pojišťovacími společnostmi, poradenskými firmami, vědeckovýzkumnými ústavy a univerzitami.

Prvá polovina šedesátých let byla pak výrazně poznamenána metodologií tzv. technického předvídání (technological forecasting), které bylo v samém začátku především podníceno vojenskými kruhy, zvláště v letectví. „Technické předvídání“, které využívá zejména expertních metod, metod extrapolace a obalové extrapolace vývoje technických parametrů určitých technických systémů, bylo ale postupně shledáno omezeným přístupem, jenž není s to ukázat jednotlivé průřezové souvislosti především širšího společenského charakteru v případě prognózovaného jevu či technického trendu. Na „technické předvídání“, jakož i na výsledky systémové analýzy a teorii „sociálních indikátorů“ navázalo později v jiném sociálním kontextu nastupující ekologické krize tzv. hodnocení techniky (technology assessment), které vedlo k překročení pouhého úzce technického, resp. technicko-ekonomického předvídání a představovalo pokus o širší zachycení důsledků vyvíjené a aplikované techniky, včetně jejích sociálních a ekologických dopadů. „Hodnocení techniky“ je již výrazně spjato svým vznikem a uplatněním s úrovní rozvinuté státně monopolní regulace, ačkoli při jeho složitém prosazování nelze přehlédnout partikulární zájmy různých monopolních skupin (např. rivalitu naftařských společností, společností těžících uhlí a kruhů zainteresovaných na stavbě atomových elektráren apod.). Zároveň se obrací k němu pozornost zvláště v době, kdy se již plně projevuje nastupující krize stávajících forem státně monopolní regulace, kdy

se často hovoří o „sociální selhání“ úzce technicistických a ekonomických přístupů kapitalistického státu.

Celkově lze říci, že etapa formování buržoazního výzkumu budoucnosti v 60. letech je oprávněně často charakterizována jako období „boomu prognóz“, neboť je již spjata s překotným vznikem různých institucí a speciálních zařízení vědeckovýzkumného charakteru, zabývajících se zpracováním zejména vědeckotechnických, ale i sociálně ekonomických a vojenskopolitických prognóz, a to s cílem shromažďovat maximum prognostických informací explorativní i normativní povahy, které by mohly zvyšovat úroveň příslušných programů, projektů, řídicích či organizačních rozhodnutí. S růstem snah o postžení širšího spektra jevových oblastí společenského vývoje, včetně sociálních důsledků vědeckotechnických přeměn, stoupala ale také vnitřní obsahová konfliktnost prognostických konstrukcí a výpovědí jako reflexe jejich uplatnění v podmínkách kapitalistických výrobních vztahů, a zároveň začal postupně narůstat jejich ideologický charakter, jenž je ještě znásoben objektivním nedostatkem ucelené vědecké teorie společenského vývoje.

Současně nelze přehlížet, že v období 60. let se ještě často objevovaly intuitivní prognózy jako výsledek práce jednotlivců nebo malých kolektivů, přičemž tyto prognózy mnohdy ústí do pseudooptimistických či pseudopesimistických závěrů a jejich autoři se spíše snaží na sebe upozornit a ohromit extrémními spekulacemi. Optimistická a pesimistická vize budoucího vývoje se pak projevila rovněž v americké a vůbec v celé západní futurologii poloviny 70. let v podobě dvou názorově protichůdných směrů, majících ale společný ideologický základ: pro větší názornost někdy nazývaných „technooptimismem“ a „ekopesimismem“. S přechodem do 70. let v podmínkách prohlubujících se krizových jevů soudobého kapitalismu se však dostává stále více do popředí racionálnější přístup.³ Vznikají prognózy, jež přihlížejí mnohem více k sociálně ekonomické realitě, snaží se vyhnout kategorickým soudům a jednoznačným předpovědím a jsou více koncipovány se zřetelem k decizní sféře.

V průběhu 70. let dochází vůbec k četným změnám a posunům v buržoazních reflexích perspektiv dalšího vývoje. Spolu s mnohem větším důrazem na rozvinutí predikční funkce vědy je především třeba vyzdvihnout určitý pokračující nárůst masy prognóz, a to, že „výzkum budoucnosti“ se stává v podmínkách silícího tlaku na politizaci vědy stále významnější složkou strategie v politice kapitalistického systému. Prognózy získávají povahu pravidelné činnosti o relevantního výstupu vě-

³ Je třeba poznamenat, že určitá stylizace k rozlišení rozdílností vznikajících směrů buržoazních prognostických přístupů k výzkumu budoucnosti je vždy relativní a pouze dočasně platná. V současném tvaru ukazuje jejich hlubší analýza postupné otupení extrémních stanovisek zmíněných směrů a četné modifikace či přímo metamorfózy přístupů jednotlivých autorů, o něž není na Západě nouze. Za významný trend lze nyní považovat snahy o rozšíření faktorů prognostické analýzy i interpretace.

decké pospolitosti, rozvíjí se jejich institucionální zabezpečení a řada z nich je pak výsledkem výslovně politické objednávky vůči vědě.

Do popředí pozornosti se dostávají zejména globální problémy,⁴ neboť se ukazuje, že bez zřetele k mezinárodním souvislostem nelze řešit vlastní vývoj. Velkou pozornost vyvolaly v tomto směru zprávy Římského klubu,⁵ ačkoli jeho členové zaujímají značně nejednoznačné stanovisko při řešení globálních problémů. V posledních letech obrácely z tohoto hlediska na sebe dále výraznější pozornost tzv. *Leontiefova prognóza*, prognózy Světové banky (World Development Reports), Kahnova úvaha o perspektivách světového ekonomického vývoje, prognóza *Globální zpráva prezidentovi o roce 2000*, zpracovaná z pověření J. Cartera zvláštní ad hoc skupinou pod vedením G. Spetha, předsedy americké Rady pro kvalitu životního prostředí, tzv. *Brandtův program přežití*, a především prognóza skupiny Interfutures zpracovaná v rámci OECD.⁶

Rostoucí pozornost globálním problémům je dána mimo jiné tím, že soudobá státní monopolní regulace, ve které se zřetelně projevují krizové symptomy od konce 60. let a její krize plně vystupuje především v průběhu 70. let, prokazuje narůstající neschopnost plnit své očekávané funkce ve vztahu ke kapitalistické výrobě právě s objevujícími se novými problémy, vyvstávajícími v posledním desetiletí zjevně na celosvětové úrovni — s problémy spjatými s dostupností hlavních surovin a zdrojů, s prohlubující se ekologickou nerovnováhou, s problémy destabilizace mezinárodních ekonomických a politických vztahů apod.

⁴ Problémem globálního charakteru lze chápat každý problém, který má „životně důležitý význam pro celé lidstvo a jehož konstruktivní řešení vyžaduje spolupráci všech nebo alespoň převážně většiny národů světa“. (Srovnej GVIŠIANI, D. M.: *Nauka i globální problémy současnosti*. Vopr. Filosof., 1981, č. 3, s. 101.) Tyto problémy vystupují jako objektivní faktor podmiňující do určité míry rozvoj jak celého světa, tak i jednotlivých zemí a regionů.

⁵ Viz MEADOWS, D. and others: *The Limits to Growth*. New York—London 1972; MESAROVIC, M. — PESTEL, E.: *Mankind at the Turning Point*. New York 1974; TINBERGEN, J. and others: *Reshaping the International Order*. Rotterdam 1975; GABOR, D. et al.: *Oltre L'eta Dello spreco*. Milano 1976; LÁSZLÓ, E. a. o.: *Goals for Mankind—A Report to the Club of Rome on the New Horizons of Global Community*. New York 1977; MONTBRIAL, Th.: *L'énergie: le compte à rebours*. Paris 1978; BOTKIN, J. W. et al.: *No Limits to Learning. Bridging the Human Gap*. Oxford 1979; GUERNIER, M.: *Thiers monde: trois quarts du monde*. Paris 1980; GIARINI, O.: *Dialogue on Wealth and Welfare: An Alternative View of World Capital Formation*. Oxford 1980; HAWRYLYSHYN, B.: *Roadmaps to the Future. Toward More Effective Societies*. Oxford 1980; FRIEDRICH, G. — SCHAFF, A.: *Auf Gedeih und Verderb*. Wien 1982; připravovaný Forum Humanum Project a kromě toho řadu dalších prací jednotlivých předních členů klubu (A. Pecceie, E. Lászla, M. Guerniera, J. Forrester aj.), které odrážejí jeho filozofii.

⁶ Viz *The Future of the World Economy. A United Nations Study* by W. Leontief et al. New York 1977; *World Development Report 1978, 1979, 1980, 1981*. IBRD Washington 1978, 1979, 1980, 1981; KAHN, H.: *World Economic Development 1979 and Beyond*. London 1979; BARNEY, G.: *The Global 2000 Report to the President. Entering the Twenty-first Century*. Washington 1980; *North-South: A Programme for Survival*. [The Report of the Independent Commission on International Development Issues under the Chairmanship of Willy Brandt.] London 1980; *Facing the Future. Mastering the Probable and Managing the Unpredictable*. Paris 1979.

Podívejme se nyní blíže na to, jaké tendence změn lze v těchto souvislostech vysledovat zvláště v buržoazním výzkumu budoucnosti.

Akcent na nový typ růstu, změny v hodnotových postojích a institucionálních strukturách soudobé kapitalistické společnosti

Prognózy z počátku 70. let zdůrazňovaly ve svém chápání globálních problémů zvláště myšlenku fyzických mezí ekonomického růstu. Od předchozí fetišizace tohoto růstu se tedy přešlo k vyzdvižení jeho limitů. Řešení obsažená v těchto prognózách obracela pozornost nejdříve k „nulovému růstu“ a postupně k „organickému růstu“ — jako podmínce zachování a přežití lidstva. Stavělo se vlastně na bilancích obyvatelstvo — tradiční zdroje (viz např. zprávu D. Meadowse a kol., M. Mesarovice a E. Pestela). Prognózy z posledních let docházejí však spíše k závěru, že meze růstu nejsou ani tak fyzické, nýbrž zejména ekonomické, sociální a politické povahy (např. prognóza skupiny Interfutures).⁷ Začínají dominovat postupně reálnější úvahy o novém typu růstu, které jsou v podstatě odrazem výrazně klesajících temp růstu vyspělých kapitalistických ekonomik v soudobých reprodukčních podmínkách (vlivem inflace, nedostatečné úrovně investic, nerovnoměrného ekonomického vývoje kapitalistických zemí, rostoucích sociálních a ekologických konfliktů apod.). Nový typ makroekonomického růstu tedy nemá být „neohrazeným“, ale údajně spíše „umírněným“ růstem, jenž by byl především založen na nových zdrojích a strukturálních adaptacích. Do popředí se přitom dostává více kvalitativní stránka růstu.

Tento posun je i určitou reflexí poválečného cyklu kapitalistické ekonomiky a širších souvislostí jejích soudobých krizových potíží. Po období fetišizmu ekonomické růstové trajektorie, která byla v podstatě vyzdvihována jako samocíl (a s ním spjatým převládnutím extrapoláčnických přístupů v buržoazní futurologii v 60. letech), projevuje se s nástupem nové, hluboké krize kapitalistické ekonomiky od počátku 70. let stále více v řadě přístupů buržoazního výzkumu budoucnosti rozčarování ze smysluplnosti pouhého kvantitativního růstu (viz např. polemiky H. Kahna s H. J. Goldsmithem, X. Illichem apod.). V mnohých současných prognózách se pak dospívá k výraznějšímu zpochybňování růstu jako cíle o sobě a zdůrazňují se složité vztahy mezi hodnotami, růstem a strukturami (ekonomickými i sociálně politickými). Měníci se sociální postoje k ekonomickému růstu směřují k tomu, že tento růst se stále více chápe jako prostředek hospodářské politiky kapitalistických států, nikoli jako její určitý cíl, přičemž, pokud jde o konečný cíl kapitalistické výroby, k němuž uvedený ekonomický růst jako prostředek napomá-

⁷ Dokonce Římský klub, který byl především nositelem myšlenky fyzických mezí ekonomického růstu v 70. letech, poukazuje v posledních letech na to (např. ve zprávě M. Guerniera), že fyzické limity jsou sice stále v platnosti, ale jsou tu ještě meze mnohem vážnější, které jsou institucionální a sociální povahy.

há, ten je i nadále neměnně dán základním ekonomickým zákonem pohybu kapitalistické výroby.

Postupně se v těchto souvislostech překračuje bilančně ekonomický základ prognóz, úzce chápaný z hlediska výrobních zdrojů a jejich potřeb pro další ekonomický růst, ačkoli se takto nyní uvažuje i v globálním měřítku. Stále výrazněji se naopak v průběhu 70. let a s nástupem do 80. let akcentují sociální a lidské hodnoty i změny sociálně politických a institucionálních struktur. Například ve zprávě skupiny Interfutures se poukazuje na to, že o budoucnosti vyspělých průmyslových společností bude zejména rozhodovat — kromě dlouhodobých makroekonomických růstových perspektiv (založených zvláště na úspěšném technickém rozvoji mikroelektroniky a biotechnologií, na nových formách energie a využití oceánů a kosmického prostoru) — rovněž přízpusobením ekonomických, sociálních a politických struktur změnám, které budoucnost přinese. Zároveň se budou muset změnit i společenské hodnoty ve směru orientace: na preferenci rozvojového využití volného času ve srovnání s dosahováním nových příjmů, na rostoucí potřeby ochrany životního prostředí, na nové představy o výhodné práci, na decentralizaci a participaci při rozhodování s cílem oslabení byrokracie apod.

V globálních prognostických zprávách dochází tak postupně k přesunu pozornosti od fyzických k lidským „limitům dalšího růstu“, nejprve chápaným pouze ve smyslu potřeby duchovní obrody „lidské povahy“, „nového humanismu“ (revoluce hodnot, přeměny světového názoru),⁸ později i jako politické či „sociopolitické“ limity „odstranitelné“ reformními změnami ve sféře politického rozhodování, institucionálních a organizačních struktur opod. Naděje reformistických řešení dlouhodobých globálních problémů, zejména ve vyspělých kapitalistických státech, je pak možno shrnout zvláště do těchto okruhů:

— alternativní technologie, umožňující úspory energie, surovin a řešení ekologických problémů;

— participace a decentralizace (vedoucí ke zvýšení rozhodovací účasti a seberealizace osobnosti ve sféře práce, k překonání problému byrokracie a rigidity sociálních struktur a institucí);

— hodnotové změny.⁹

Z těchto okruhů je v soudobých buržoazních prognózách věnována pozornost především rozpracování prvního okruhu. Zbývající okruhy by bylo možno též shrnout do jednoho celku představ nové sociální aktivity k přežití kapitalismu, založené na hodnotových reorientacích. Pro-

⁸ Srovnej např. PECCEI, A.: The Human Quality, Oxford 1977.

⁹ Jsou orientovány zejména k určitému zmírnění rozporu mezi konzumní orientací potřeb v kapitalismu a potřebami „organického“ rozvoje lidských sil, přičemž konzumní způsob života se stává pro soudobý kapitalismus mimo jiné též příliš materiálně náročný [v podmínkách přechodu od „společnosti hojnosti“ k „šetřící společnosti“] a stále častěji se zde ukazuje i na jeho negativní psychosociální důsledky v tom směru, že svou „hedonistickou“ orientací podvazuje na určité úrovni pro růst kapitalistického zisku důležitou iniciativu podnikavosti a motivaci k vyššímu výkonu.

ces hodnotových změn není však zatím podrobněji konkretizován a specifikován, zejména ve smyslu vědeckého vysvětlení jejich historické změny a celkových společenských příčin a souvislostí. Zachycení tohoto procesu probíhá spíše na úrovni spekulací o rozporu starých a nových, „alternativních“ hodnot. Takto jsou proti sobě kladeny ideální typy např. hodnot „modernismu“ a „globalismu“ (E. László), „materialistické“ a „postmaterialistické“ hodnoty (prognóza skupiny Interfutures), typy hodnot „exponenciálního“ a „organického“ růstu (M. Mesarovic — E. Pestel; T. King, G. Friedrichs), hodnot gigantické produkce a spotřeby versus hodnot ekologismu (O. Giardini, J. Tinbergen aj.) apod.

Reformistické cíle soudobých buržoazních prognóz

Buržoazní přístupy ke globálním perspektivám rozšiřují postupně škálu faktorů analýzy v souladu s tendencí státně monopolní regulace postihnout větší šíři reálných oblastí a problémů společenského vývoje pragmatickými reformními opatřeními a vytvářet tak regulaci účinnějšího typu. Buržoazní reformistické cíle prognózování společenského vývoje zůstávají však přitom svou podstatou stále stejné. Jde o to, ideologicky a prakticky čelit marxistické revoluční teorii i praxi, vytvářet alternativní modely společenského vývoje a usměrňovat žádoucím směrem myšlení a jednání mas. Snaha respektovat určité reálné problémy, konflikty a vývojové charakteristiky, jako např. vysokou míru zespolčenšťování výroby, nerovnoměrnost ekonomického vývoje a disproporce mezinárodního kapitalistického hospodářství, inflaci, nezaměstnanost, krizi buržoazního způsobu života, životního prostředí, spojuje se nyní stále více s úsilím o jejich věcné uchopení a mobilizaci všech prostředků jejich zvládnutí v kapitálovém zájmu.

V podstatě jde tedy o to, najít východisko ze současného krizového stavu kapitalismu, ale i krize jeho perspektiv. Projevila se totiž současně teoretická i praktická neudržitelnost dosavadní podoby takových buržoazních koncepcí, jakými jsou teorie „postindustriální“, „technotronní“ apod. společnosti, které předpokládaly uskutečnění sociálních ideálů dosažením a uplatněním radikálních vědeckých objevů a technologických inovací a spojovaly perspektivy kapitalismu vlastně s osvojením procesu soudobé vědeckotechnické revoluce. Nehledě na trvajících naděje v tuto tzv. novou civilizaci, které odeznívaly rovněž na první světové globální konferenci o budoucnosti v roce 1980 v Torontu (zejména ve vystoupení A. Tofflera),¹⁰ dokonce hlavní nositelé těchto koncepcí, D. Bell či H. Kahn, v některých svých posledních pracích korigují již své názory na postindustriální společnost a odsunují její dosažení až do zhruba poloviny příštího století. Rovněž i W. Rostow odkládá dříve předvídané tendence modernizace světa americkou cestou na neurčito. Všich-

¹⁰ Srovnej The Futurist, 1980, č. 5.

ni se pak shodují v tom, že reformování kapitalismu je nutnou podmínkou k přechodu k postindustriální společnosti. Cestou, která je v tomto směru přijímána, se stává vlastně sociální reformismus (v globálním smyslu zachycující buržoazní společnost jako celek) v rámci kapitalistických soukromovlastnických vztahů. Úvahami o budoucnosti tedy nyní stále více prostupuje — vedle celé řady pesimistických úvah o krizi západní civilizace a jejích perspektiv — koneckonců přesvědčení, že „reformovaný“ kapitalismus, jeho „reformovaná varianta“ má budoucnost. Na rozdíl od apokalyptických vizí vzniklých vedle technicistických utopií — přičemž oba přístupy mají stejný metodologický zdroj, jímž je absolutizace působení vědeckotechnického pokroku — začíná tak zaznívat určitý „realistický optimismus“, který je podmiňován řadou dalších uvažovaných regulačních opatření státně monopolního systému.

Po uvěřejnění *Limitů růstu* a poté některých dalších zpráv Římského klubu se mohlo zdát, že v oblasti buržoazního výzkumu budoucnosti, v němž v 70. letech převládla globální problematika, nabude vrchu fatalistický tón očekávané apokalypsy, jemuž bude možno prakticky čelit pouze realizací utopické vize rousseauvského návratu k přírodě. V poslední době však naopak sílí tendence usilující o reformní přizpůsobení kapitalismu a využívající k potvrzení naděje v jeho životaschopnost všech zdrojů poznatků, často i obsahově velmi rozporných argumentů, hypotéz a teorií. Poukazuje se na to, že kapitalistická společnost stojí před „změnou“, že musí zvládnout problémy „přechodného období“ a bezkonfliktně si osvojit perspektivní technologie.¹¹ K tomu všemu může podle těchto současných představ pak dopomoci vlastně zdokonalení mechanismů státně monopolního kapitalismu. V těchto souvislostech tudíž sílí zejména požadavky na státně monopolní regulaci jiného typu, než jaký představují klasické keynesiánské (postkeynesiánské a neokeynesiánské) formy státního intervencionismu, aniž bychom chtěli přehlížet i tendence na přelomu 70. a 80. let, vůbec odmítající aktivní státní zásahy.

Otázka budoucnosti rozvojových zemí ve světové ekonomice

V buržoazních prognózách z poslední doby se stále více zdůrazňuje světová interdependence, vyzdvihují se tendence globalizace a relevance usměrňování mezinárodních ekonomických vztahů.¹² V rámci těchto

¹¹ Problematika technologických změn a jejich sociálních souvislostí, pokud jde o aplikaci mikroelektroniky a otázky jejich rozporných a konfliktních sociálních důsledků [zejména se zřetelem na problém rostoucí nezaměstnanosti], stala se dokonce předmětem jedenácté zprávy Římského klubu [FRIEDRICH, G. — SCHAFF, A.: Auf Gedeih und Verderb. Wien 1982].

¹² Například na 1. světové globální konferenci o budoucnosti, konané v roce 1980 v Torontu, o níž jsme se již zmínili, byla konstatována rostoucí vzájemná závislost všech národů světa, jež nutí lidstvo ke společnému jednání a spojení všech sil k vytvoření nového světového řádu [Srov. SEABORG, G.: The 1980s: A Hopeful Outlook. [A Special Report on History's Largest Gathering of Futurists.] The Futurist, 14, 1980, č. 5, s. 3–8].

globálních úvah se klade důraz zejména na ekonomickou úlohu a perspektivy rozvojových zemí se zřetelem k určitému řešení zostrújících se rozporů a sociálně ekonomických problémů ve vztazích mezi těmito zeměmi a vyspělými kapitalistickými státy.

Společně všem soudobým buržoazním prognózám a projekcím je v této otázce to, že odhadovaná dynamika ekonomického růstu v rozvojových zemích jako celku je vyšší než odhadovaná dynamika tohoto růstu ve vyspělých kapitalistických státech, což by mělo vést ve svých důsledcích ke změnám v postavení rozvojových zemí ve světovém hospodářství (ke zvýšení jejich podílu na hrubém světovém produktu). Scénáře normativní povahy pak přímo usilují o vytyčení podmínek pro zmenšení rozdílů v ekonomické úrovni mezi rozvojovými zeměmi a vyspělými kapitalistickými státy do konce tohoto století (viz např. Leontiefova prognóza). Dosavadní vývoj reálných temp ekonomického růstu rozvojových zemí (zejména počátkem 80. let skutečně dosažená produkce na obyvatele) zůstává však dosti vzdálen všem těmto představám.

Současně jsou ale rozvojové země ve svých perspektivách posuzovány v závislosti na dynamice růstu ve vyspělých kapitalistických státech a začleňovány do buržoazních představ nových momentů mezinárodní dělby práce, spočívajících v zavádění tradičního zpracovatelského průmyslu (náročného na suroviny a pracovní síly) a zvláště tzv. špinavých odvětví (ekologicky náročných) do vybraných rozvojových zemí pod kontrolou nadnárodních monopolů, Mezinárodního měnového fondu a Světové banky při zachování monopolu vědy a techniky rozvinutými kapitalistickými zeměmi. Buržoazní prognózy považují samozřejmě totiž tuto „novou mezinárodní dělbu práce“ za efektivní faktor, který musí kapitalismus využít k prosazování svých globálních zájmů. V těchto souvislostech a v tomto světle vystupje koncepce „vzájemné závislosti“, vyzdvihující společné zájmy vyspělých kapitalistických zemí a rozvojových zemí a ukazující na ekonomický vzestup rozvojových zemí jako jedině možný v rámci kapitalistických výrobních vztahů, čili na nevyhnutelnost vývoje rozvojových zemí kapitalistickou cestou. K rozvojovým zemím se přitom začíná v mnohých buržoazních prognózách přistupovat jako k diferencovanému světu. Například prognóza skupiny Interfutures diferencuje rozvojové země na dvě velké skupiny (na jedné straně země OPEC, průmyslově rozvinutější země Latinské Ameriky a východní Asie, a na druhé straně chudé rozvojové země, zejména pak ze subsaharské Afriky a jižní Asie) a projektuje jim zcela rozdílnou budoucnost. Rovněž tzv. Carterova prognóza odhaduje perspektivu dynamiky růstu těchto zemí podle stupně jejich přimknutí k vyspělým kapitalistickým státům apod.

Můžeme říci, že soudobé buržoazní prognózy vlastně taktó v jisté míře formují rafinované zásady neokolonialistické politiky vůči rozvojovým zemím a nastolují nové podoby jejich závislosti. V četných buržoazních koncepcích a modelech globálního světového vývoje se právě v

podobě zpracování soudobé problematiky rozvojových zemí a nové mezinárodní dělby práce odráží současná modifikace neokolonialismu, usilujícího s pomocí vědy a techniky o spojování perspektivního řešení narůstajících problémů v rozvojových zemích se zájmy mezinárodní kapitalistické velkovýroby a s operacemi vládních či mezivládních organizací a stále více „multinacionálů“. Nelze především souhlasit s udržováním závislosti ekonomického růstu a vzestupu životní úrovně rozvojového světa na udržování monopolu vědy a techniky rozvinutými kapitalistickými zeměmi, neboť to povede ve skutečnosti k dalšímu prohlubování nerovnoměrnosti vývoje a k posilování závislosti rozvojových zemí a jejich odstupu od vyspělých kapitalistických států, což se z druhé strany vlastně většina aktuálních buržoazních prognóz nesnaží ani příliš popírat. Koncepce uplatnění vědeckotechnického rozvoje v rozvojových zemích, založené na transferu techniky a technologie [hardwaru] z vyspělých kapitalistických států [upevňující „technologický neokolonialismus“], aniž by docházelo zároveň k odpovídajícím vzdělanostním, kvalifikačním, institucionálně strukturálním a sociálním přeměnám, či na druhé straně extrémní koncepcie komunální výroby, nejsou adekvátními postupy pro rozvojové země s jejich potřebou racionálního užití ohromného rezervoáru pracovních sil a přírodních zdrojů a potřebou výrazné ekonomické dynamiky.

V poslední době se kromě prognóz Světové banky zvláště tzv. *Brandtův program přežití*,¹³ jehož vypracování bylo iniciováno též předsedou Světové banky Robertem S. McNamarou, soustředil ve svých globálních úvahách na problematiku rozvojových zemí. Ucházení se o rozvojové země se stalo zjevně rovněž novým politickým programem sociální demokracie. W. Brandt stál v čele tzv. Nezávislé komise pro otázky mezinárodního rozvoje, která zvažovala problémy Sever-Jihu, upravení vztahů průmyslově vyspělých zemí k rozvojovým zemím a považuje reformní řešení těchto otázek za zásadní pro perspektivu světa v příštích dvou desetiletích. Ve zprávě Brandtovy komise, která převzala některá doporučení *Zprávy RIO* [vypracované pro Římský klub J. Tinbergenem], se zdůrazňuje lidstvo jako jediná komunita a potřeba globální spolupráce v zájmu zdokonalení fungování světové ekonomiky a uchování planetárního ekosystému. Metodické východisko zprávy, založené na rozlišení „bohatého, rozvinutého Severu“ a „chudého, rozvíjejícího se Jihu“ [nehledě na určité terminologické nepřesnosti a nedůslednosti tohoto pojetí], přehlíží však zjevně realitu současného třídně rozděleného světa a přenáší vlastně nesprávně spoluodpovědnost za důsledky kolonialismu a neokolonialismu pro rozvojové země i na socialistické země. Přitom zde chybí i určitá diferenciacie rozvojového světa, která se objevuje stále více v jiných buržoazních prognózách. Zprávu Brandtovy komise završuje program priorit rozvoje, který se rozpadá na dlouhodobý program [na období 1980–2000] a krátkodobý program [na léta 1980–1985]. Podle krátkodobého programu se dostává v 80. letech v souladu s celým pojetím zprávy do popředí transfer prostředků do rozvojových zemí [nejpozději v roce 1985 mají průmyslové země poskytovat „chudým zemím“ oficiální pomoc ve výši 0,7 % hrubého národního produktu a ke konci tohoto století ve výši 1 %], vypracování mezinárodní energetické strategie [především pokud jde o zabezpečení ropou], světový program potravin a zahájení některých zásadních reforem mezinárodního ekonomického systému ve zmíněném duchu vlastně neokolonialistických představ.

¹³ North-South: A Programme for Survival. [The Report of the Independent Commission on International Development Issues under the Chairmanship of Willy Brandt.] London 1980.

Zpráva Brandtovy komise je v podstatě určitým programem přežití současné kapitalistické společnosti a svými závěry směřuje k upevnění mezinárodního antagonistického neokoloniálního kapitalistického vztahu. V jejím dlouhodobém i krátkodobém programu priorit rozvoje jsou sledovány zejména soudobé potřeby a zájmy vyspělých kapitalistických států, jako např. zajištění podmínek vývozu kapitálu do rozvojových zemí, výhodných podmínek zahraničního obchodu kapitalistických států, jejich přístup k surovinovým zdrojům apod. Z hlediska zájmů a potřeb rozvojových zemí jsou relevantní v dlouhodobém programu pouze úkoly a opatření, které se týkají priority potřeb nejchudších zemí a regionů na odstranění hladu, v krátkodobém programu pak jediný bod — program potravin. Z tohoto důvodu byla zpráva Brandtovy komise oprávněně odmítnuta jako naprosto neodpovídající potřebám rozvojových zemí, přestože často operuje s hesly pro ně napovrch přijatelnými, rovněž na II. kongresu ekonomů rozvojových zemí v roce 1981 v Havaně. Na druhé straně nelze ale přehlédnout i některé pozitivní prvky této zprávy, její kritiku mnohých současných problémů světového kapitalistického hospodářství, a zejména pak pozornost věnovanou problémům zajištění míru a bezpečnosti, uvolňování mezinárodního napětí a odzbrojení se zřetelem k perspektivám hospodářské dynamiky rozvojových zemí.

Právě vzhledem k některým těmto skutečnostem není Brandtův program přežití jednoduše a bez vyhrad akceptován v kapitalistických zemích. Zejména je kritizován ze strany Reaganovy administrativy. Realita soudobého amerického hospodářsko-politického kursu, příznačné preferenci zbrojení (jako hlavního prostředku realizace relativně přebytečného kapitálu a jedné z forem představ americké velkoburžoazie o globální nadvládě) a současnou restrikci sociálních výdajů a opatření, je v nynější době ve vztahu k rozvojovým zemím profilována negativním přístupem k programům státní zahraniční pomoci těmto zemím, otevřením prostoru „dravosti“ soukromého kapitálu i v tomto směru, vinou politiky protekcionismu, která poškozují konkurenční schopnost exportovaných průmyslových výrobků rozvojových zemí a omezuje tím možností vzájemného obchodu, jenž tvoří podstatný prvek ekonomické mezinárodní spolupráce apod. V těchto aktuálních souvislostech se pak ukazuje řada momentů a návrhů zprávy Brandtovy komise jako obtížně realizovatelná či dokonce zcela nereálná.

Ideologická stránka buržoazního výzkumu budoucnosti

Nelze nevidět, že analyzované prognózy vystupují ve značné míře jako ideologický nástroj, že slouží k určitému formování a směřování veřejného mínění, k manipulaci lidí. Již v průběhu 60. let začal podstatně vzrůstat jejich ideologický charakter. V poslední době vzhledem k mezinárodním i vnitřním souvislostem vývoje kapitalistických států pak tento charakter podstatně sílí. Ve své ideologické podobě jsou buržoazní prognózy rovněž novou výzvou v třídním ideologickém boji ve světovém měřítku. Čím více si totiž vedoucí kruhy monopolní buržoazie uvědomují váhu rozporu mezi vědeckotechnickými prostředky a „sociálním selháním“ soudobého kapitalistického systému, tím více možností a zdrojů se snaží využít ke svým cílům, tím více alternativ (variant) budoucího vývoje prognózovat. Snaha zastřít reálné problémy a rozpory kapitalismu, apologetizovat ho, je nyní stále více v rámci „výzkumu budoucnosti“ doplňována o „kritické“ posouzení, rozbor těchto problémů i rozporů a pokusy o jejich variantní řešení.

Do jaké míry se to daří skutečně, je jistě spornou otázkou. V každém případě však má tento výzkum programově posilovat víru v budoucnost kapitalismu, v jeho schopnost vyrovnat se s krizovými jevy. Často sice v prognózách z poslední doby zaznívá pesimistický tón, ale při srovnání globálních přístupů minulých dekád orientovaných na dlouhodobé prob-

lémy a procesy jsou v nich zvláště patrné sílící tendence ke zdůrožňování nových dlouhodobých možností adaptace kapitalistického systému (jako např. urychlováním vědeckotechnického pokroku, využitím alternativních technologií, nových energetických a surovinových zdrojů apod.).

Podle těchto prognostických zpráv se však stává hlavním problémem stále více prakticko-politická otázka zajištění „přechodu“ — transformace v „přechodném období“. Nejdále jde v tomto směru zpráva skupiny Interfutures, orientovaná jako nástroj ovlivňování chování vládních exekutiv jednotlivých kapitalistických zemí OECD, včetně jejich jednání v oblasti mezinárodních hospodářských vztahů, která si činí nárok rovněž na ovlivnění veřejného mínění a získání podpory veřejnosti pro vládní politiku tohoto „přechodu“. Tento přístup, charakteristický pro soudobý buržoazní výzkum budoucnosti, alarmující a varující kapitalistickou společnost, a zároveň nastiňující podmínky jejího přechodu k novému typu růstu, se ale současně střetává s názory v konkrétní hospodářskopolitické praxi vyspělých kapitalistických států i v jejich široké veřejnosti, které dosud mnohdy podceňují globální problémy a spojují jejich rozvinutou podobu a řešení s životem příštích generací, přičemž hlavně požadují obnovit dynamiku ekonomického růstu a plně k tomu využít tržní mechanismus soudobé kapitalistické společnosti. Zvláště pak od rozvoje vědy očekávají mnozí stoupenci těchto názorů poměrně snadné řešení existujících globálních problémů.

Ideologický aspekt užití soudobých buržoazních prognóz zaznívá i v projekcích temp ekonomického růstu jednotlivých zemí a regionů. Tuto skutečnost nelze přehlédnout, přestože celková hladina dynamiky růstu je v řadě těchto prognóz spíše výše, než byl reálný stav na počátku 80. let. Ve většině případů jsou totiž tempa ekonomického růstu vyspělých kapitalistických států do budoucna optimisticky nadhodnocena, zatímco ve srovnání s tím jsou očekávaná tempa ekonomického růstu socialistických zemí v dlouhodobém horizontu z ideologických důvodů spíše podceňena. Dynamika ekonomického růstu rozvojových zemí je pak i při odhadovaných vyšších tempech růstu uvažována v podstatě v těsné závislosti na dynamice růstu ve vyspělých kapitalistických státech.

Nejdále jde v tomto směru tzv. Carterova prognóza, která počítá do roku 1985 ve vyspělých kapitalistických státech s průměrným ročním tempem růstu hrubého národního produktu 4,0 % a hrubého národního produktu na obyvatele 3,4 %, v období 1985—2000 pak s průměrným ročním tempem růstu hrubého národního produktu 3,4% a hrubého národního produktu na obyvatele 2,6 %, přičemž v socialistických zemích dosahují tyto projektované veličiny ve sledovaných časových obdobích 3,3 % a 2,8 % (do roku 1985) a 2,4 % a 2,1 % (v období 1985—2000). Nejvyšší tempo růstu hrubého národního produktu se předpokládá v rozvojových zemích (mezi 4,0 % — 5,5 %) a jako nejdynamičtější region se zde uvádí Latinská Amerika. Zároveň ale tato prognóza signalizuje tu možnou skutečnost, že vzhledem k mnohem větším přírůstkům obyvatel v rozvojových zemích se bude — nehledě na jejich nejvyšší předpokládaná tempa růstu hrubého národního produktu ve světovém měřítku — nadále udržovat jejich nízká úroveň příjmu na obyvatele, a dokonce se v této souvislosti při potenciálním rychlejším růstu hrubého národního produktu na obyvatele ve vyspělých kapitalistických státech počítá se zvětšením mezery mezi „bohatými a chudými zeměmi“. (Tuto skutečnost reflektují v některých svých scénářích implicitně i prognózy Světové banky.) Zatímco se očekává, že hrubý národní produkt na obyvatele dosáhne v roce 2000 výše téměř 8500 dolarů v průmyslových kapitalistických zemích a 14 212 dolarů v USA (tedy zdvojnásobení v relaci k roku 1975), v rozvojových zemích má činit v průměru necelých 600 dolarů. Socialistické země mají podle této prognózy v průměru dosáhnout roční hodnoty ne vyšší než 4500 dolarů na obyvatele.

Objektivnější jsou v tomto směru prognózy OECD, OSN a Světové banky. Například

v prognóze Světové banky z roku 1981 [WDR 1981] uvažovaná tempa růstu hrubého domácího produktu ve vyspělých kapitalistických státech v období 1980–1990 dosahují v průměru 2,8 % ročně v minimální variantě a 3,6 % ročně v maximální variantě, tempo růstu tohoto ukazatele osciluje u socialistických zemí pak mezi 3,7 % a 3,9 % a u rozvojových zemí mezi 4,5 % a 5,7 %. Leontiefova prognóza předpokládá pro období 1970–2000 průměrné roční tempo růstu hrubého domácího produktu pro Severní Ameriku 3,3 %, pro vyspělé západoevropské země 3,7 %, pro Sovětský svaz 5,2 %, pro východoevropské socialistické země 4,9 % a pro rozvojové země s tržní ekonomikou, tj. pro kapitalisticky orientované rozvojové země, 5,5 % – 9,0 %, čili v průměru něco přes 7 %. Uvažuje tedy s výraznější dynamikou socialistických zemí. Přesto i tak je v jisté míře z hlediska celkových proporcí postavení USA a Západní Evropy nadhodnoceno a socialistických zemí podceněno, neboť ve srovnání s dynamikou růstu v období 1951–1970 se předpokládá do budoucna přibližně dvojnásobné tempo pro Severní Ameriku, dále zhruba stejné tempo, jakého dosahovalo (rozšířené) EHS, pro vyspělé západoevropské země, ale o třetinu nižší tempo, než dosahovala evropská část společenství RVHP, se počítá pro SSSR a východoevropské socialistické země. V případě rozvojových zemí se uvažuje normativně s tempem nezbytným ke zmenšení důchodového rozdílu mezi těmito zeměmi a vyspělými kapitalistickými státy do konce století podle požadavků tzv. nového mezinárodního ekonomického řádu a na základě výraznějších vnitřních proměn sociálního, politického a institucionálního charakteru v rozvojových zemích. Tomuto požadovanému dynamickému růstu rozvojových zemí byl ale značně vzdálen reálný vývoj v předchozí dekádě.

Prognóza skupiny Interfutures uvádí pak několik scénářů temp růstu ekonomických agregátů hrubého domácího produktu na obyvatele i hrubého světového produktu a podílu jednotlivých zemí a regionů na něm a dále růstu průmyslové výroby a obchodu ve vazbě se systémem hodnot. Tyto scénáře se v určitém směru shodují. Všechny uvažují se snížením podílu zemí OECD na hrubém světovém produktu ze současného 62 % na úroveň kolem 50 % v roce 2000 (zároveň i s poklesem relativního významu USA ve světovém hospodářství – opačně vystupuje tzv. Carterova prognóza). Podíl SSSR a východoevropských socialistických zemí se přitom nemá o mnoho změnit. Podíl rozvojových zemí se má naopak zvýšit ze současných cca 21 % na více než 30 %, což představuje zvýšení cca o 50 %. Pokud jde o jednotlivé scénáře: na základě splnění určitých předpokladů počítají s případným vysokým tempem růstu hrubého domácího produktu na obyvatele [scénář A – „optimistický scénář vysokého růstu“]; s tradičním umírněným růstem s trvajícím nevyvážeností (scénář B2 – „moderovaného růstu“, k němuž se uvádějí i jeho dvě další varianty umírněného růstu – scénář B1 a B3); dále se zhroucením vztahů Sever–Jih, kdy Jih přerušuje vazby, které jej podle jeho názoru udržovaly v závislosti na Severu, a zaujímá konfrontační postoje, což celkově vyvolává pro všechny země a regiony nižší, a přitom vzájemně divergentnější růst ve srovnání s ostatními scénáři (scénář C), a konečně s rozdrobeným světem, s určitou lokalizací vazeb Severu a Jihu a na rozdíl od předchozích scénářů též s roztržkou mezi vyspělými kapitalistickými státy samými a vytvořením bloků okolo USA, Japonska a EHS (scénář D – „scénář roztržky a protekcionismu“).¹⁴

Uvedením těchto scénářů se má nastolit otázka možností společenské volby a vytvořit představa určitého manévrovacího prostoru. Přitom se bere zřetel na to, jak bude příslušný růst vstupovat do společenských a lidských hodnot, jaký bude sociální konsensus ve vazbě s příslušným tempem růstu. Ve vztahu k socialistickým zemím tato prognóza skupiny Interfutures uvažuje např. i s variantami, kdy tempo růstu hrubého domácího produktu na obyvatele bude vyšší než v zemích OECD (scénář B2) a dokonce, kdy hrubý domácí produkt na obyvatele v absolutní části bude v socialistických zemích v roce 2000 vyšší než v zemích OECD s výjimkou USA (scénář C).

Celkově je však dynamika hospodářského rozvoje socialistických zemí v buržoazních prognózách z dlouhodobého hlediska spíše podhodnoceno-

¹⁴ Buržoazní koncepce vztahů Sever–Jih zastírá charakter soudobé dějinné epochy, spočívající v přechodu od kapitalismu ke komunismu, a její základní rozpor. Zdůrazňuje rozpory a vzájemnou závislost mezi Severem a Jihem (mezi vyspělými a rozvojovými zeměmi) jako klíčové vývojové momenty současnosti, přičemž navíc do pojmu Sever nesprávně zahrnuje i socialistické země, které neměly a nemají nic společného s koloniální, nekoloniální a imperialistickou politickou praxí.

vána. Nepočítá se s výraznější ekonomickou ofenzívou socialistických zemí do konce tohoto století, s uskutečněním hlubokého převratu v jejich ekonomickém rozvoji ve směru podstatného zvýšení efektivity společenské výroby a na tomto základě s dosažením zlomu v ekonomické soutěži s kapitalismem. Simulovaný vývoj hospodářské dynamiky socialistických zemí je stavěn vlastně na předpokladech nedostatečného osvojení výsledků procesu soudobé vědeckotechnické revoluce.

V případě vyspělých kapitalistických států se naopak většinou předpokládá do značné míry řešení problémů: inflace, nezaměstnanosti, nevyrovnané obchodní bilance, mezinárodního měnového systému apod. V podmínkách kapitalistických výrobních vztahů je však velmi obtížné léčit například současně takové krizové jevy, jako jsou inflace a nezaměstnanost, protože léčení jednoho neduhu obvykle zhoršuje druhý. To konečně dokládají i výsledky aplikace monetaristických doporučení v soudobé americké hospodářské politice. Uvažuje se i o opětovném určitém oživení růstu produktivity práce zhruba od druhé poloviny 80. let v souvislosti s předpokládanou novou vlnou automatizace výroby, i když většina odborníků nepočítá např. vzhledem právě k souběžnosti inflace a nezaměstnanosti s návratem tempa růstu produktivity práce či tempa růstu hrubého domácího produktu na úroveň 60. let, přesněji řečeno, na úroveň dosahovanou před energetickou krizí.

V podmínkách soutěže dvou historicky protikladných společenských systémů nabývají přirozeně na významu otázky cest a možností dalšího rozvinutí dynamiky hospodářského růstu. Ačkoliv v mnohých obsahových momentech soudobých buržoazních prognóz, jak vyplývá i z uvedeného textu, zaznívá určitý optimistický tón, pokud jde o možnosti růstové dynamiky vyspělých kapitalistických států, nelze však na druhé straně přehlédnout sílící pesimistické úvahy o stále se prohlubující krizi západní civilizace, která by měla tento růst provázet, o jejím vstupu do „epochy nemoci“.¹⁵

K některým pozitivním poznávacím momentům soudobého buržoazního výzkumu budoucnosti

Vedle nesporné ideologické stránky, založené na buržoazně třídních hlediscích, je třeba ale vidět i určité racionální aspekty, nepodceňovat určitý poznávací efekt některých soudobých buržoazních prognóz.¹⁶ Například Římskému klubu nelze upřít zásluhy o vyzvednutí globálních problémů v soudobých podmínkách světového vývoje, ačkoliv mnoho návr-

¹⁵ KAHN, H.: World Economic Development 1979 and Beyond. London 1979, s. 222.

¹⁶ Na tuto skutečnost v poslední době poukazují i některé souhrnné sovětské práce ke globálním problémům. [Viz. např. ZAGLADIN, V. V. — FROLOV, I. T.: Globalnyje problemy sovremennosti. Naučnyj i socialnyj aspekty. Moskva, Meždunarodnyje otnošenija 1981; LEJBIN, V. M.: „Modeli mira“ i obraz čeloveka. Kritičeskij analiz idej Rimskogo kluba. Moskva, Nauka 1982.]

hů a idejí této organizace bylo předneseno různými filozofy a mysliteli již v minulých stoletích. Navrhovaná cesta řešení těchto problémů je vlastně cestou eklektického tápání, v níž se začíná chmurnými úvahami o světovém zániku a pokračuje dalšími změnami přístupů a autorů přes „světovou revoluci solidarity“, která má substituovat světový, na třídních bojích založený revoluční proces, k stále více abstraktně humanistickým představám změn „kvality člověka“, rozvinutí „nového humanismu“, „alternativních“ hodnot a způsobů života apod. Přestože při řešení globálních problémů zaujímají členové Římského klubu nejednoznačná stanoviska a jejich řešení nejsou příliš konkrétní, vyjadřují ale v podstatě, i když ne vždy zcela otevřeně, rovněž určitou kritickou nespokojenost se soudobým kapitalismem. Ve zprávách Římského klubu, ale i v řadě ostatních soudobých buržoazních prognóz, nacházíme poměrně bohatý analytický materiál, který též poskytuje četné údaje k upřesnění představy o hloubce krizových stavů soudobého kapitalismu, o problémech rozvojových zemí apod.

Některé buržoazní projekce a globální modely budoucnosti vyjadřují humanistické obavy vědců o osud lidstva, požadují zastavení závodů ve zbrojení a upozorňují na sociálně ekonomické momenty při řešení globálních problémů současnosti. Nelze podceňovat ani jejich varování před pokračujícími trendy ve vztahu k životnímu prostředí, v čerpání energie a surovin apod., které zaznívá v celé řadě soudobých buržoazních prognóz, včetně prognóz zpracovávaných na vládní a mezivládní úrovni. Vůbec je třeba vyzdvihnout, že mnoho vědců na Západě upozornilo na ekologické problémy.

Poznávací efekt pro nás představují v aktuálních vládních a mezivládních prognózách uvažované směry vědeckotechnického rozvoje a strukturální přeměny ekonomiky. Počítá se s vědeckým průlomem v energetice, v elektronice (zejména v mikroelektronice), v biologických vědách a s tím spjatým rozvojem biotechnologií a v osvojování kosmu a oceánů. Podstatně rychleji než zpracovatelský průmysl jako celek se má rozvíjet tzv. elektronický komplex — automatizace, zpracování dat a telekomunikace. Tento komplex má být hlavní osou, kolem níž budou reorganizovány výrobní struktury vyspělých průmyslových kapitalistických ekonomik. Jeho růst má stále více ovlivňovat výrobní procesy i strukturu a formy spotřeby. V jedenácté zprávě Římského klubu jsou dokonce technologické převraty mikroelektroniky spojovány se sociálními důsledky (zejména pak s problémem rostoucí nezaměstnanosti). Aplikace mikroelektroniky v kapitalistických výrobních poměrech vystupuje zjevně jako sociálně rozporuplný proces, ale na druhé straně nelze některé zde signalizované potenciální sociální důsledky podceňovat a je třeba s nimi též počítat, zejména s jejich řešením ex ante při plánovitém zavádění mikroelektroniky v našich podmínkách. V této souvislosti nelze přehlédnout rovněž určitý posun, který nastává v zaměření buržoazního

výzkumu budoucnosti i na využití sociálních zdrojů společenského pohybu, na určité „stírání“ protikladů vědeckotechnického a sociálního rozvoje. Jako důležitý moment vystupuje právě v současných prognózách na Západě ústup od ryze scientistických a technokratických úvah směrem k vyššímu vyzdvižení společenských a lidských hodnot, či zdůraznění sociálně participační alternativy. Zároveň se však „sází“ na vědu a techniku; musíme mít na zřeteli, že kapitalismus se stále snaží vytvořit nový monopol — monopol na vědu a vědeckotechnický rozvoj.

S uvědoměním si výrazných metodologických a světonázorových slabín buržoazního výzkumu budoucnosti, které neumožňují adekvátní odraz podstaty reálných jevů dnešního světa, nesmíme ale zároveň na druhé straně přehlédnout i jeho přínosy v oblasti specifických prognostických metod, zejména pak podněty k rozvinutí globálního modelování (s využitím odpovídajícího matematického aparátu a výpočetní techniky).

Závěrečné poznámky

Shrneme-li tendence obsahových změn v soudobém buržoazním výzkumu budoucnosti, soustřeďujícím se stále více na globální problematiku a vycházejícím z globálních interdependencí, jedná se zejména o obrat pozornosti k novému typu růstu, o zachycení nových růstových mezí a s tím související i určitý nový záběr prognózovaných problémů (rozšíření obsahu prognóz více o sociálně ekonomické aspekty). Soudobé kapitalistické prognózy světového vývoje se pak především soustřeďují na globální problémy vznikající po linii vztahů *člověk — příroda a společnost — příroda* (na složitý komplex otázek optimalizace působení lidstva a přírody). Konkrétní projevy těchto problémů a způsoby a formy jejich řešení závisejí v určující míře na společenském faktoru, tj. na vztazích *člověk — společnost*, které však v kapitalistických projekcích budoucnosti ustupují poměrně do pozadí (viz sociální a humanizační problémy a aspekty vědeckotechnického pokroku, problémy rozvoje člověka a jeho budoucnosti — rozvoje vzdělání a kultury, ochrany zdraví apod., a zejména problémy sociální nerovnosti). Méně pozornosti se věnuje též globálním problémům vznikajícím po linii vztahů mezi rozdílnými společenskými systémy, kdy mír a odzbrojení vůbec vystupují jako klíčová společná podmínka řešení všech globálních problémů. Určitá pozornost je sice věnována globálním problémům ve sféře společenských vztahů, které se týkají přestavby mezinárodních ekonomických vztahů, zejména pak výrazně problémům vztahů mezi vyspělými kapitalistickými státy a rozvojovým světem. Ale tyto globální problémy přestavby mezinárodních ekonomických vztahů jsou nazírány, a případně řešeny, z hlediska potřeb a zájmů přežití kapitalistického systému. Přitom nezaujímá prioritní místo globální problém války a míru, který vstupuje do těsné interakce se všemi ostatními globálními problémy a rozhodujícím způsobem podmiňuje možnosti jejich účinného řešení.

Tato orientace soudobých kapitalistických prognóz má své metodologické základy. V prvé řadě se nemůže buržoazní výzkum budoucnosti opírat o ucelenou vědeckou teorii společenského vývoje a abstrahuje od sociálně ekonomické podstaty soudobého třídně rozděleného světa. Ve zmiňovaných globálních projektech a prognózách se popisují ekonomické, a případně další procesy a souvislosti při třídně zkrusleném nebo nedostatečněm vyjádření podstaty a rozdílnosti sociálně politických cílů a charakteristik jednotlivých částí světového společenství. Z jejich úvah se vytrácí hluboce sociální, třídně antagonistická podstata zobrazovaných globálních problémů. Ve všech buržoazních úvahách o budoucnosti je — nehledě na celou řadu uvažovaných jednotlivých adaptačních proměn a alternativ budoucího vývoje — implicitně zahrnuta představa o neměnnosti podstaty kapitalistického systému (o zachování soukromovlastnických kapitalistických vztahů).

Buržoazní prognózy nerespektují dále priority v řešení jednotlivých globálních problémů, vzájemné vazby a posloupnosti jejich řešení; všechny problémy zde vystupují v podstatě v jedné rovině. Tyto prognózy nevycházejí tedy ze systému globálních problémů jako z organického celku s jejich určitou hierarchizací a dialektikou vzájemných vazeb.

Bez ohledu na tyto výše uvedené skutečnosti spočívající vůbec v nesprávných základních metodologických východiscích buržoazních společenskovědních výzkumů, lze však pozorovat v posledních letech některé změny ve specifických metodologických, resp. metodických přístupech uplatňovaných při zpracování buržoazních prognóz, které souvisejí s uvedenými určitými posuny v pojetí a obsahu těchto prognóz. Například je kritizována lineární extrapolace současných vývojových trendů; lineární názor na vývoj se nyní chápe vzhledem k složitým vazbám mezi hodnotami, hospodářským růstem a strukturami společnosti jako naprosto neudržitelný. Svě místo si ponechává lineární extrapolace pouze v případě prognóz varovného charakteru (tzv. Carterova prognóza — Globální zpráva o roce 2000, jak by mohl vyhlížet svět, kdyby po dalších dvacet let pokračoval současný ekologický a demografický vývoj). Účinný predikční efekt se v mnohých případech již neočekává ani od uplatňování matematických metod a s tím spatřého využití výpočetní techniky (např. řada amerických futurologů, včetně H. Kahna, nyní dokonce přímo kritizuje uplatnění matematiky při tvorbě prognóz, zprávy Římského klubu z posledních let se liší v tomto směru od jeho počátků proslulých globálními matematickými modely apod.). Matematické přístupy ke zpracování prognóz, které se rozvinuly v podstatě ve dvou směrech: jednak ve směru makroekonomického modelování, jednak ve směru systémové dynamiky (zejména modely tzv. Forresterova typu), nedávají z metodologického hlediska příliš optimistické možnosti a naděje a efektivní cestou se neukazují ani projevující se tendence k hledání vhodných kombinací obou přístupů.¹⁷ Tato skutečnost je dána mimo jiné tím, že do zorného úhlu pozornosti s rostoucím vědomím celé složitosti vazeb na makroúrovni vstupují změny v hodnotách, kvalitativní sociálně politické a institucionální aspekty apod., které jsou matematickým instrumentáři v podstatě nevyjádřitelné.¹⁸ Výraznější pozornost začíná být v těchto souvislostech naopak věnována kombinovaným metodám, uplatnění systémové analýzy a komplexního přístupu, neboť do úvah o budoucnosti se zahrnuje stále širší rozsah společenských jevů.¹⁹ Tato systémovost a komplexnost se však

¹⁷ Viz např. výsledky konference ke globálnímu modelování v roce 1981 v IIASA (Víděň).

¹⁸ To dokazují i sami západní experti na globální modelování, kteří přiznávají otevřeně neschopnost globálních modelů postihnout sociální či hodnotové změny, jejich zdroje a směry. (Viz např. MEADOWS, D.: Lessons from Global Modelling and Modelers, Futures, April 1982, č. 2, s. 114; MEADOWS, D. — RICHARDSON, J. — BRUCKMANN, G.: Groping in the Dark, London 1982, s. 220.

kvalitativně odlišuje od marxistického uchopení systému globálních problémů v jejich vnitřně rozporné vývojové celistvosti.

Pro mnoho prognostických projektů se stala charakteristickou metoda scénářů jako nástroj poznávání a správného pochopení vývojových trendů v jejich interakcích a důsledcích pro příslušná rozhodnutí. Na metodický postup při vypracování dané prognózy má mnohdy značný vliv i odborný profil vedoucí osobnosti zpracovatelského týmu (viz. např. uplatnění metody input-output v Leontiefově prognóze apod.). Často jsou však konceptuální východiska dané prognózy ovlivněna celou řadou prací a přístupů a její metodologická stránka má tak dosti eklektický charakter (viz. např. prognózu skupiny Interfutures).

Jak jsme již ukázali, v poslední době zjevně zesilují ideologické aspekty při tvorbě buržoazních prognóz. Zároveň přitom nelze nevidět složitě prolínání optimistických i pesimistických úvah o dalším vývoji kapitalismu, přičemž příznačně sílí tak či onak optimistická vize nadějí pro možné postupné vyřešení a překonání soudobých krizových problémů kapitalismu, apologetika přežití tohoto společenského řádu. Celkově pak takto vyúsťují soudobé buržoazní prognózy do nového aktivismu reformistických snah.

V této souvislosti se naskytá rovněž otázka, v jaké míře jsou tyto buržoazní prognózy a projekce kromě sféry ideologického boje využívány v současné kapitalistické hospodářskopolitické praxi při tvorbě strategických rozhodnutí. Dosavadní ohlasy ukazují, že mají v úrovni vládních exekutiv a mezinárodních organizací zatím nečekaně malý aplikační dopad. Bezprostřední krizové situace nedovolují zjevně zabývat se dlouhodobějšími úvahami. Například v zemích OECD se setkáváme s malým využitím svým způsobem vrcholové buržoazní prognózy skupiny Interfutures (jednu z mála aplikací této prognózy nacházíme ve francouzském Komisariátu plánování). Neprosadil se ani příliš reformní program Brandtovy komise. Naopak Světová banka využívá svých zpráv (World Development Reports), které vzhledem k svému desetiletému prognostickému horizontu mají přece jen realističtější charakter. Vůbec snad nejhůře dopadla tzv. Carterova prognóza. Prezident R. Reagan dal zastavit oficiální rozšiřování této prognózy, zejména pak na ní navazující akční program *Global Future — Time to Act*. Propustil současně řadu jejích zpracovatelů z Rady pro kvalitu životního prostředí a vůbec se postavil na stranu těch monopolních skupin, které stojí proti monopolním skupinám zainteresovaným na výstavbě „průmyslového odvětví ochrany životního prostředí“, a zejména proti široké, ekologickým i nebezpečím zjištěné, americké veřejnosti.

V závěru této analýzy některých charakteristických věcně obsahových i metodologických tendencí vývoje soudobého buržoazního výzkumu budoucnosti ve vztahu ke globální problematice si připomeňme stále živý odkaz K. Marxe a B. Engelse právě

¹⁹ Srovnej např. program první světové globální konference o budoucnosti v roce 1980 v Torontu — *Through the 80's: Thinking Globally, Acting Locally*.

v souvislosti s jejich analýzou historického vývoje kapitalistické civilizace, vysvětlující historickou a třídní podstatu globálních důsledků a souvislostí tohoto vývoje. Již *Manifest Komunistické strany* ukazuje v tomto směru na genezi a povahu sociálně ekonomické a politické expanze buržoazie, na to, že „potřeba stále rozšiřovat odbytiště pro své výrobky šve buržoazii po celé zeměkouli. Všude se musí usazovat, všude se zařizovat, všude navazovat spojení. ... Tím, že těží ze světového trhu, učinila buržoazie výrobu a spotřebu všech zemí kosmopolitickou ... Prastará národní průmyslová odvětví byla zničena a jsou denně dál ničena. Jsou vytlačována novými průmyslovými odvětvími, jejichž zavedení se stává pro všechny civilizované národy životní otázkou, takovými odvětvími, která už nezpracovávají domácí suroviny, nýbrž suroviny dovážené z nejdlehlších končin zeměkoule, a jejichž tovární výrobky se spotřebovávají nejen v vlastní zemi, nýbrž zároveň ve všech světadílech. Místo starých potřeb, uspokojovaných výrobky vlastní země, vznikají nové potřeby, k jejichž uspokojení je třeba výrobků nejbližších zemí a podnebních pásem. Místo staré místní a národní soběstačnosti a uzavřenosti nastupuje všestranný styk a všestranná závislost národů na sobě navzájem. To platí stejnou měrou o materiální jako o duševní produkci ...“²⁰ Buržoazie také „... nahromadila obyvatelstvo na jednom místě, zcentralizovala výrobní prostředky a soustředila majetek v rukou několika málo lidí“²¹ Ačkoli tyto procesy získaly nyní novou, hlubší a složitější podobu ve své soudobé fakticitě a šíři, ukázala marxistická analýza již tehdy roku 1847 vedle jejich globality velmi přesně jejich stále platnou kauzální podmíněnost dialektikou rozvoje výrobních sil a výrobních společenských poměrů, a zároveň vědeckou předpověď řešení jejich rozporu. A tak „... moderní buržoazní společnost, která vykouzila mohutné výrobní a směnné prostředky, se podobá čaroději, který už není s to zvládnout podzemní mocnosti, jež vyvolal v život. ... Výrobní síly, které má (společnost) k dispozici, neslouží už rozvoji buržoazní civilizace a buržoazních vlastnických vztahů, naopak, zmohutněly příliš pro tyto vztahy, které se stávají jejich vřtadou ... Buržoazní vztahy se staly tak těsnými, že už nepojmou bohatství, které vytvořily ... Čím překonává buržoazie krize? ... Tím, že připravuje všestrannější a mohutnější krize a že zmenšuje prostředky, jak krizím zabránit“²²

Takto již před více než 130 roky ukázali klasikové marxismu globální povahu vývojových procesů buržoazní civilizace. Především však ukázali, že krizová tendence jejího vývoje není způsobena jednotlivými faktory globálních procesů, nevyplývá z globálních problémů samých či rozporů příroda — společnost, jak se snaží ukázat mnohé současné západní přístupy, nýbrž zejména ze sociálně historických podmínek, v nichž působí světovládné expanzivní tendence buržoazie jako třídního subjektu, v nichž je zákonitě určován třídně antagonistický charakter globálních problémů. Proti této sociálně omezené a lidsky destruktivní vývojové tendenci postavil marxismus-leninismus alternativu, historicky zákonitě vzniklou a rozvíjející se, alternativu komunistické budoucnosti lidské civilizace.

²⁰ MARX, K. — ENGELS, B.: *Manifest Komunistické strany*. Praha, SNPL 1961, s. 44–45.

²¹ Tamtéž, s. 46.

²² Tamtéž, s. 47–48.

Úloha infraštruktúry v územnom rozvoji

STANEKOVÁ, Eva

1. Úvodné úvahy

Organickou súčasťou rozšírenej reprodukcie našej ekonomiky sa v súčasnom období stáva reprodukcia prírodných zdrojov a životného prostredia, kde sa na prvé miesto dostáva princíp racionality a v rámci toho racionality priestorového usporiadania. Dôležitým hľadiskom problému rozvoja a rozmiestnenia výrobných síl je územná deľba práce a oblastný rozvoj materiálno-technickej základne.

Táto nová situácia kladie aj nové nároky na rozmiestňovací proces, zdôrazňuje potrebu upustiť od chápania priestorovej dimenzie iba z hľadiska nákladov a od podriaďovania priestorovej štruktúry ekonomického rozvoja odvetvovým lokalizačným hľadiskám.

V minulých vývojových štádiách hospodárskeho rozvoja mali na priestorové usporiadanie spoločenskej výroby a tým aj na rozvoj miest vplyv predovšetkým prírodne geografické podmienky. Najvýhodnejšie rozvojové podmienky mali lokality s dobrými klimatickými a pôdnymi podmienkami a pre takúto oblasť bola charakteristická hustá sieť miest. Rozvoj priemyselnej výroby a jej centier bol bezprostredne spojený s lokalitami príslušných zdrojov surovín a palív.

V ďalších štádiách hospodárskeho rozvoja začal narastať význam iných faktorov rozmiestnenia výrobných síl. Moderný ekonomický a technický rozvoj ruší jednostrannú závislosť medzi priestorovým usporiadaním spoločenskej výroby a prírodno-geografickými podmienkami a zvyšuje význam podmienok výroby vytvorených ľudskou činnosťou (aj keď význam prírodno-geografických podmienok nezanikol). Pre zvýšenie úrovne priestorového usporiadania sa rozhodujúcim stal vzájomný vzťah medzi infraštruktúrnymi zariadeniami, sieťou lokalít výroby a spotreby vytvorených ľudskou činnosťou.

V tejto súvislosti je dôležité, že z celkovej materiálno-technickej základne sa vyčleňujú určité prvky do samostatnej kategórie špeciálnej

územnej materiálno-technickej základne, pre ktorú sa v posledných rokoch zaužíval pojem infraštruktúra.

V súčasnosti má infraštruktúra svojrázne postavenie v systéme a v rozvoji spoločenskej delby práce. Moderná infraštruktúra je produktom rozvoja spoločenskej delby práce a predstavuje špeciálne činnosti, relatívne oddelené od vlastných výrobných činností. V dôsledku toho začínajú nadobúdať jej jednotlivé zložky postavenie samostatných odvetví národného hospodárstva. Najmä v súčasnom období vedecko-technického pokroku sa stáva jedným z predpokladov, a zároveň determinantom rozmiestňovania ekonomických aktivít v priestore.

Infraštruktúra je územne zakotvená na konkrétnom území, je s ním prepojená. Hovoríme, že jej zložky (na rozdiel od iných odvetví národného hospodárstva) majú všeobecnú priestorovú platnosť. Ich úloha spočíva v zabezpečovaní komplexného rozvoja danej oblasti, v zabezpečení efektívneho využívania výrobných fondov základných odvetví výroby, vo vytvorení podmienok pre reprodukciu hlavnej výrobnéj sily — človeka. Vyššie štádiá priemyselného a hospodárskeho rozvoja vyvolávajú stále intenzívnejšie prepojovanie infraštruktúrnych zariadení do väčších priestorových celkov. Presadenie týchto tendencií priamo závisí od vzniku nových, efektívnejších výrobných sídelných foriem, od formovania územno-výrobných komplexov a dokonalejších štruktúr, ako aj od vybavenosti prostredia. Stanovenie cieľov rozvoja oblastnej ekonomiky z hľadiska jej potrieb preto predpokladá aj stanovenie zásad formovania technickej a sociálnej infraštruktúry.

Infraštruktúra stále výraznejšie vplýva na úroveň a rozmiestňovanie výroby a tým aj obyvateľstva, jednak narastaním podielu základných fondov jej jednotlivých odvetví, ako aj narastaním počtu pracovníkov v nej zamestnaných. Na druhej strane, charakter základnej výroby bezprostredne určuje rozsah nárokov na technickú infraštruktúru v oblasti a jej zloženie. Úroveň tohto obojstranne závislého procesu je silne ovplyvňovaná úrovňou technického pokroku a územnej delby práce. V súvislosti s týmito tendenciami sa infraštruktúra stáva stále dôležitejším článkom rozvoja ekonomiky oblastí.

Cieľom predkladaného článku je vymedziť úlohu infraštruktúry pre dosiahnutie racionálneho priestorového usporiadania ako jedného zo zdrojov zvyšovania národohospodárskej efektívnosti. Vychádza sa pritom zo skutočnosti, že infraštruktúra sa stáva dôležitým článkom rozvoja ekonomiky oblastí a v stále väčšej miere ovplyvňuje efektívnosť priestorového usporiadania národného hospodárstva.

2. *Vymedzenie pojmu, charakteristika a funkcie infraštruktúry*

Infraštruktúra je zložitý pojem, ktorý nie je ľahké jednoznačne vymedziť. Tento pojem zatiaľ nie je jednoznačný ani z funkčného hľa-

diska, je hierarchicky štrukturalizovaný¹ a jeho obsah ovplyvňujú mnohé skutočnosti. Je to sama predstava vybavenia nejakého územia zariadeniami s určitým účelom, resp. ako čiastkový problém celkovej štruktúry nejakého ohraničeného územia. Často je nejasné, či ide o správne oblasti, resp. o vytvorenie určitých infraštruktúrne homogénnych oblastí, ktoré by sa ešte len mali vytvoriť podľa určitých infraštruktúrnych znakov. Dôležitá je aj výška nákladov spojených s vybudovaním infraštruktúry, ďalej náklady vznikajúce pri uspokojovaní infraštruktúrnych potrieb, ich normatívne a skutočné stanovenie, ktoré patrí do okruhu rozvojovej politiky a pod. Vybavenosť zariadeniami v infraštruktúre nemožno redukovať len na ich sumu, ide aj o ich rozptyl v priestore. Nedostatky v štruktúre a rozptyle majú za určitých podmienok práve tak negatívny dopad na uspokojovanie infraštruktúrnych potrieb ako nedostatky v stave infraštruktúry. Vymedzenie jej zložiek musí byť preto dynamické, vyjadrené ako určitá premenná veličina.

Z uvedeného vyplýva, že vymedzenie pojmu infraštruktúra predpokladá zodpovedať mnoho otázok týkajúcich sa jej ekonomického obsahu, skladby objektov, ktoré sa do nej zaraďujú, sústavy ukazovateľov, ktoré charakterizujú jej stav a rozvoj.

Podobne ako k problému vymedzenia pojmu, ani k problematike klasifikácie infraštruktúry neexistuje jednotný prístup. Naopak, existujú viaceré spôsoby jej klasifikácie v závislosti od podstaty, funkcie a okruhu pôsobnosti zariadení. Sú rozdiely aj v klasifikácii infraštruktúry z hľadiska marxistického alebo nemarxistického prístupu.

V buržoáznej ekonomickej literatúre nie je kategória infraštruktúry jednoznačne interpretovaná a vymedzená. Často sa tu pojem infraštruktúry chápe ako prostý súhrn dopravy, obchodu, zdravotníctva, komunálnych služieb, peňažníctva a pod.

Sovietski ekonómovia posudzujú infraštruktúru z hľadiska reprodukčného procesu a vymedzujú ju ako objekty obsluhujúce výrobu — výrobnú infraštruktúru a objekty služieb — sociálnu infraštruktúru. Vo funkčnej klasifikácii výrobnej infraštruktúry vychádzajú sovietski ekonómovia z marxistického chápania výrobného procesu, ktorý považuje za súčasť výrobných procesov okrem tých, ktoré vyrábajú produkciu v materiálno-vecnej forme, aj procesy vo sfére obehu, v ktorých sa výrobný proces dokončuje. Podniky, ktoré tieto procesy zabezpečujú, zaraďujú do sféry výrobnej infraštruktúry a špecifický výsledok ich produkcie vystupuje vo forme užitočného efektu. Je to základný klasifikačný znak zariadení infraštruktúry. Okrem toho je pre ňu charakteristické, že slúži celému výrobnému procesu a ovplyvňuje javy v priestore.

Na tomto mieste je žiadúce vysloviť základnú premisu v tom zmysle,

¹ V rámci nášho prístupu vymedzujeme infraštruktúru ako vybavenie určitej územnej jednotky verejnými zariadeniami, ktoré slúžia pre zabezpečenie, resp. zvýšenie produktivity práce na jednej strane, ako aj sociálnych istôt na druhej strane, teda pre vytvorenie optimálnych podmienok hospodárskych činností i pre život sám.

že iba prítomnosť všetkých troch uvedených čít naraz umožňuje považovať určitý objekt za infraštruktúrne zariadenie.

Sociálnu infraštruktúru chápe sovietska teória ako materiálnu základňu pre vytvorenie celkových podmienok reprodukcie obyvateľstva, nezávisle od pracovnej sféry, pre bezprostredné uspokojovanie sociálno-kultúrnych potrieb a požiadaviek na každodenné služby pre ľudí mimo výrobnjej sféry.

V našej ekonomickej teórii prevláda klasifikácia na technickú a sociálnu infraštruktúru. Technickej sa určuje rozhodujúca funkcia, sociálna vystupuje ako spoločenský rámec reprodukčného procesu a rozvoja spoločnosti. Pri ich porovnávaní i pri porovnaní so sovietskou klasifikáciou infraštruktúry možno získať povrchný dojem, že ide o totožné kategórie. Aj napriek tomu, že niekedy stotožňujeme výrobnú infraštruktúru s technickou a nevýrobnú so sociálnou, podľa nášho názoru je dôležité rešpektovať rozdielnosť klasifikačných kritérií. Technická infraštruktúra slúži priamo nielen výrobe, ale aj obyvateľstvu, a podobne v sociálnej infraštruktúre slúžia niektoré zariadenia (veda, výskum) výrobnému procesu a patria teda do infraštruktúry výrobnjej, zatiaľ čo väčšina sociálnej infraštruktúry slúži priamo obyvateľstvu a prislúcha do nevýrobnjej infraštruktúry.

Z hľadiska dosiahnutia racionálneho územného usporiadania a tým aj efektívneho oblastného rozvoja nás zaujíma infraštruktúra predovšetkým z hľadiska jej rozmiestňovania v území. Táto otázka patrí medzi dôležité ekonomické otázky, pretože aj keď infraštruktúru nezahŕňame medzi priame rastové faktory, považujeme ju za základný predpoklad výroby. Je pevne zviazaná s priestorovou štruktúrou a výrazne podporuje mobilitu geografických a ekonomických faktorov rastu. Podniky a jednotlivé sídelné útvary dosahujú za určitých podmienok rozvoja stavu infraštruktúry rôzne efekty, spätne efektívnosť infraštruktúry priamo závisí od veľkostnej hierarchizácie osídlenia a kapacity jej zariadení. Podľa toho, na akej úrovni a aký druh efektov sa dosahuje, členíme ju na podnikovú, miestnu a oblastnú, a podľa okruhu pôsobnosti na nadradenú, nadmiestnu a miestnu. Jednotlivé zariadenia infraštruktúry majú rôznu úroveň vplyvu v rámci určitého priestoru (vytvárajú svoje spádové územia), ktorá ho začleňuje do širších, resp. užších priestorových vzťahov (celospoločenských, podnikových, komunálnych). Podľa klasifikácie infraštruktúry však často nie je možné rozlíšiť jednotlivé priestorové úrovne. Zariadenia vyššej úrovne majú zväčša určitú úlohu aj pri zabezpečovaní potrieb záujemcov územných celkov nižšej úrovne, čo platí tak pre technickú, ako aj pre sociálnu infraštruktúru. Integrované, zásobovacie a rastové dôsledky infraštruktúry tiež nezostávajú obmedzené iba na oblasť, v ktorej sa realizujú, ale predpokladá sa, že ich účinky majú národohospodársky dopad (pozitívny, resp. negatívny).

V procese rozvoja sa zvyšuje úloha opatrení infraštruktúrnej politiky, ktoré nemajú spočívať iba v primárnom pôsobení na rozvoj, ale majú byť podnetom a dôležitým nástrojom regionálnej politiky. Pomocou infraštruktúrnej politiky možno dosiahnuť také priestorové usporiadanie ekonomických aktivít, ktoré sa stáva zdrojom rôznych efektov a vedie k racionálnemu usporiadaniu z hľadiska potrieb a cieľov oblastí. Pritom platí dôležitý predpoklad, že oblastná diferenciácia má byť v súlade s cieľovými požiadavkami rozvoja, vymedzenými všeobecnou hospodárskou politikou. Teda na určitom stupni ekonomického rozvoja, v súlade s technickou a technologickou úrovňou spoločenskej výroby, rozvoj infraštruktúry má zaručovať nerušený priebeh celospoločenského reprodukčného procesu.

Zabezpečenie fungovania infraštruktúry na makroekonomickej úrovni kladie zvýšené nároky na ekonomickú stránku jej budovania. Budovanie infraštruktúry je investične náročné a má dlhodobý charakter. Na druhej strane, jej efektívnosť a návratnosť je postupná a sprostredkovaná. Kritériá rozmiestňovania zariadení infraštruktúry by mali zohľadňovať tieto skutočnosti, vyjadrovať celospoločenské záujmy a vymedziť prístupy, ako riešiť problematiku rozmiestňovania vcelku i jej jednotlivých faktorov.

Z uvedeného možno na prvý pohľad usudzovať, že rozvoj výroby v určitých oblastiach vyvoláva aj rast nárokov na infraštruktúru. Sme však toho názoru, že rozmiestňovanie výroby a infraštruktúry sa navzájom dialekticky ovplyvňuje, a teda že naopak, centrá s rozvinutou infraštruktúrou spätne priťahujú umiestňovanie ďalších výrob. Žiada sa dokonca zvýrazniť tendenciu narastajúceho vplyvu rozmiestňovania infraštruktúry na rozmiestňovanie výroby a na rozvoj celej ekonomiky oblastí. Do určitej miery je to podmienené zvyšujúcimi sa výdavkami na vybudovanie objektov infraštruktúry, predovšetkým sociálneho charakteru, s cieľom vytvoriť priaznivejšie podmienky pre život obyvateľstva.

3. Určovanie úrovne infraštruktúry v oblastiach

Uvedená charakteristika infraštruktúry privádza k záveru, že jej rozvoj sa stáva dôležitým faktorom rozvoja ekonomiky oblastí. Dosiaľ však nie je preskúmaná úroveň a miera jej vplyvu na rozvoj hospodárstva oblastí. Myslíme si, že nie je ľahké objasniť ekonomickú podstatu a zloženie infraštruktúry. Pôsobenie jej jednotlivých odvetví je zatiaľ ešte veľmi ťažké kvantifikovať, pretože sledované objemy výslednej produkcie sú len ocenením úžitkových hodnôt na výstupe a zatiaľ len veľmi približne zodpovedajú určitému úžitku, resp. úžitkovým efektom výroby. Predstavy o veľkosti tohto úžitku spočívajú zatiaľ na odhadoch a pravdepodobne len časom dôjde k objektívnemu kvantitatívnemu určeniu rozsahu prínosu pre finálnu produkciu. Úžitok, ktorý prináša uspokojovanie nejakej potreby, je intenzívnou, a nie extenzívnou veli-

činou. V podstate je možné exaktné meranie úžitkov, ale sú potrebné ďalšie metodické opatrenia v budúcnosti. Z týchto dôvodov je problematické spočítavať rôzne infraštruktúrne potreby pomocou bežného ocenenia, lebo medzi infraštruktúrnym úžitkom a jeho cenovým vyjadrením nie je zatiaľ súmeriteľnosť.

Pokiaľ ide o určenie úrovne technickej infraštruktúry ako komplexu vybavenosti určitého územia, neexistuje u nás zatiaľ súbor ukazovateľov, ktorý by umožňoval kvantifikovať úroveň ich vplyvu na úroveň rozvoja oblastí. Existujú iba ukazovatele z hľadiska vymedzovania úrovne vybavenosti uvažovanej územnej jednotky jej jednotlivými odvetviami. Vieme, že úroveň technickej infraštruktúry (na danej úrovni urbanizačného procesu) závisí od potrieb a možností spoločnosti. V rôznych územných podmienkach je rôzna a v podstate závisí od úrovne ekonomického rozvoja, skladby ľudských aktivít, geografickej charakteristiky územia a potenciálu prírodných zdrojov (energie, vody, pôdy a pod.). Na danom území je rozvinutý, resp. v budúcnosti sa rozvinie súbor rôznych aktivít iba vtedy, ak budú nároky na technickú infraštruktúru jej potenciálom uspokojované. Ak sa rast životnej úrovne na jednej strane a možnosti uspokojovania jej nárokov na druhej strane uskutočňujú tak, že sa postupne dosahuje relatívne rovnovážny stav, rozvoj a usporiadanie priestoru môže prebiehať spoločensky najefektívnejšie. Ak niektoré nároky spoločnosti presahujú možnosti ich uspokojovania [príp. narušujú ekologickú rovnováhu územia], vedie to vždy k menej efektívnemu rozvoju technickej infraštruktúry, k urbanizačným nedostatkom. Tento nepriaznivý stav vyžaduje dodatočne neúmerne vysoké náklady na dosiahnutie nápravy.

Úroveň technickej infraštruktúry má teda zodpovedať jednak požiadavkám na určitú úroveň životného prostredia z hľadiska súboru ľudských aktivít a ich úrovne, jednak má zabezpečovať také priestorové väzby v urbanizačnom území, ktoré môžu byť optimálne spoločensky účinné a technicky najefektívnejšie. Rozvoj týchto aktivít má zabezpečovať proporcionálnosť, resp. určitý predstih pred rozvojom spôsobu života a intenzitou využívania urbanizovaného územia.

Pri kvantifikácii potrieb sociálnej infraštruktúry sa potreby bežne určujú na základe počtu používateľov pomocou kapacitných štandardov. Pre racionálne priestorové usporiadanie je dôležité zosúladiť nároky na infraštruktúru s jej možnými kapacitami. U nás sa výpočet potrebných kapacít infraštruktúry prakticky robí pomocou stanovených normatívov. Teoreticky aj prakticky možno pomerne ľahko určiť kapacity vybavenosti na počet obyvateľstva. Iná situácia nastane, keď začneme klasifikovať potreby. Vzrast počtu obyvateľov a rozvoj výroby nemožno kvantifikovať tými istými ukazovateľmi. Nároky výroby tiež nemožno zovšeobecniť ako nároky obyvateľstva. Ani počet obyvateľstva vždy neodráža skutočnú úroveň potrieb, pretože zariadenia v mestách používa okrem trvalých obyvateľov aj vysoké percento prechodne prítomných

osôb. Značne to zvyšuje nároky na celkový objem výkonov obsluhujúcej infraštruktúry mesta, resp. oblasti. Táto skutočnosť napovedá, že pri určení kapacity služieb infraštruktúry je pomer medzi rozsahom výkonov a rozsahom nárokov obyvateľstva v meste významnejší ako pomer medzi rozsahom výkonov a počtom trvalých obyvateľov.

Za závažný považujeme problém kapacitných štandardov. Domnievame sa, že zatial nebudú zohľadňovať určité diferencie v každej oblasti, t. j. ak nebudú rešpektovať špecifickosť jednotlivých oblastí, nemôžu sa stať objektívnym kritériom na určenie žiadúcej úrovne infraštruktúry z hľadiska rozvoja oblastí.

Z aspektu sledovania efektívnosti by bolo potrebné dosiahnuť určitú optimálnu úroveň vybavenosti voči požiadavkám. Každá oblasť nemá rovnaké predpoklady pre absorbovanie potrebných druhov zariadení; má vlastné osobitosti, zvláštnosti a špecifiká, ktoré modifikujú jej nároky na jednotlivé druhy zariadení infraštruktúry. Kritérium vnútrooblastnej rovnováhy nárokov a kapacít možno považovať za hlavné kritérium rozmiestňovania. Jeho aplikácia je však podmienená zistením skutočných potrieb viazaných pri rôznych zariadeniach na rozličné ukazovatele. Je to do určitej miery ovplyvňované tým, že vzťah medzi existujúcimi kapacitami zariadení infraštruktúry a ich potrebou v oblasti nie je lineárny. Je preto jedným z kritérií rozmiestňovania infraštruktúry a kritériom optimálnej veľkosti zariadenia v daných oblastiach.

V priebehu skúmania problematiky infraštruktúry sme dospeli k záveru, že jednou z otázok, na ktorú zatiaľ priestorová ekonómia nevie dať jednoznačnú odpoveď, je otázka riešenia problému merania jej rozvoja. V teórii sa často zamieňajú pojmy — rozdiely vo vybavení infraštruktúrou a nákladové rozdiely v infraštruktúre. Pri porovnávaní rozdielov vo vybavenosti infraštruktúrou sa berú za základ takmer výlučne iba údaje počítané na obyvateľa. Priame porovnávanie nákladov by vyžadovalo uvažovať s vecne rovnakými výkonmi, resp. zariadeniami. Problematické je však každé porovnávanie nákladov, pokiaľ nepodchytuje funkcie spojené s infraštruktúrou. Preto je napr. problematické, ak sa robia závery z rozdielnych nákladov na rovnaké infraštruktúrne zariadenia v rôznych veľkostných triedach sídiel. Skúmanie týchto nákladov má však zmysel iba vtedy, keď sa skúmajú vo vzťahu k funkčnému okruhu, ktorému infraštruktúra slúži. Z tohto hľadiska by bolo chybou myslieť si, že stúpanie infraštruktúrnych nákladov od určitej veľkostnej triedy sídiel znamená, že s rastom obyvateľstva sa infraštruktúra zdražuje. Toto stúpanie vyplýva skôr z toho, že s rastúcou veľkosťou obcí sa zväčšuje aj funkčný dosah infraštruktúry, t. j. značne presahuje dosah obce samej. Infraštruktúra potom už neplní lokálne, ale regionálne funkcie. Okrem toho uvedená skutočnosť ešte naznačuje fakt, že vo veľkomestách je technicky mimoriadne výkonná infraštruktúra, ktorú nenájdeme v sídelných lokalitách menších alebo stredných obcí. Vysokohodnotná infraštruktúra veľkomiest má preto špeciálny

charakter, lebo uspokojuje špeciálne infraštruktúrne potreby. Na tomto základe však nemožno vysloviť tézu o jej rentabilite. Pojmy rentabilná, resp. nerentabilná infraštruktúra by sa mohli jednoznačne používať iba v prípade možnosti zmerania salda medzi nákladmi a výnosmi. Pretože zatiaľ nemožno kvantitatívne vyjadriť význam základného vybavenia z hľadiska jeho funkcie, nemožno ani dostať jednoznačné kvantitatívne výsledky. Keďže zatiaľ nemožno určiť ani infraštruktúrne optimálnu hustotu osídlenia, ťažko možno jednoznačne tvrdiť, že infraštruktúrne hraničné náklady stúpajú s rastom hustoty obyvateľstva.

Pri skúmaní pohybu výdavkov na infraštruktúru sa porovnávajú výdavky a náklady na infraštruktúru v oblastiach s rozdielnou hospodárskou a sociálnou štruktúrou. Z tohto hľadiska možno získať iba informáciu o tom, ako sa rozličná hustota osídlenia prejavuje v daných podmienkach a v jestvujúcom priestorovom systéme. Obvykle nadväzuje na veľkosť sídla a spádového územia.

Úlohou oblastnej politiky je vyrovnávať rozdiely v životnej úrovni, spôsobené relatívnymi rozdielmi vo vybavenosti infraštruktúrou a odstrániť aj absolútne rozdiely v infraštruktúre. Hlavná pozornosť sa zameria na funkčné obohatenie slabých a stagnujúcich oblastí národného hospodárstva v záujme ich rozvoja a v snahe obmedziť predimenzovanie veľkých aglomerácií.

Myslíme si, že hlavným zámerom oblastnej politiky by malo byť dosahovanie jej účinnosti a pohotovosti. Existujúce rozdiely vo vybavenosti infraštruktúrou treba brať do úvahy. Za rozhodujúci však treba považovať národohospodársky záujem, a preto by sa úsilie malo zamerať na posúdenie optimálneho dlhodobého hospodárskeho rastu v rámci celého národného hospodárstva.

Literatúra

- [1] RYPOTA, J. a kol.: Politická ekonomie — socialismus. Praha, Svoboda 1980.
- [2] VIII. medzinárodná konferencia ekonómov — regionalistov zo socialistických krajín k problémom osvojenia nových regiónov a k rozvoju infraštruktúry. Ulanbátár 1978. [Zborník.] Bratislava, VÚOP 1978.
- [3] Ekonomičeskaja encyklopedija Političeskaja ekonomija. Moskva, Izdatel'stvo Sovetskaja encyklopedija 1979.
- [4] KRAFT, J. — MAYER, M.: Infrastruktur. In: Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung. Hannover, Gebrüder Jänecke Verlag 1966.
- [5] VOLKO, V.: Funkcia infraštruktúry pri rozvoji osídlenia. [Zborník referátov a diskusných príspevkov.] Bratislava, VÚOP 1976.
- [6] Infrastrukturinvestitionen als Mittel der Regionalpolitik. Münster, C. Berkmann Verlag 1967.
- [7] UTENKOV, N. A.: Infrastruktura i jejo roľ v regionalnom razvitii i geografičeskaja sreda. Moskva 1971.
- [8] JOCHIMSEN, R. — GUSTAFSSON, K.: Infrastruktur. In: Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung. Hannover. Gebrüder Jänecke Verlag 1970.

Prehľady

Ukazovatele používané pri tvorbe mzdových prostriedkov (metodické aspekty)

WOSKOVÁ, Vlasta

Prístup k plánovitému riadeniu mzdových prostriedkov v období 7. päťročnice vychádza z predstavy, že mzdové prostriedky sa majú vytvárať v závislosti od vybraných ukazovateľov efektívnosti. V zmysle Súboru opatrení na zdokonalenie sústavy plánovitého riadenia po roku 1980 sa určili tieto rozhodujúce ukazovatele: upravené vlastné výkony a rentabilita výrobných fondov (výrobných činiteľov), prípadne v odôvodnených prípadoch iné ukazovatele, ktorých cieľom je zainteresovať hospodárske organizácie na kvalite a efektívnosti ich činnosti.

Pojem mzdové prostriedky sa na národohospodárskej úrovni i na nižších úrovniach riadenia interpretujú rovnako, ale metóda ich plánovania je rozdielna. Na národohospodárskej úrovni sa určuje jeden normatív pre mzdové prostriedky v podobe podielu mzdových prostriedkov z upravených vlastných výkonov a mzdové prostriedky sa určujú jednou sumou pre základnú i pobádaciu zložku (podľa rezortov riadenia). Na úrovni výrobných hospodárskych jednotiek sa plánujú mzdové prostriedky v dvoch zložkách, základná zložka podľa normatívu (podielu mzdových prostriedkov z upravených vlastných výkonov). Druhá, t. j. pobádací zložka mzdových prostriedkov sa určuje v pláne absolútnym limitom. V etape realizácie plánu sa hodnotí vývoj mzdových prostriedkov nielen v závislosti od rozhodujúcich, ale aj podmieňujúcich ukazovateľov. Rozdiel medzi použiteľnými a vyplatenými mzdovými prostriedkami je úspora alebo prekročenie mzdových prostriedkov. V metóde plánovitého riadenia mzdových prostriedkov sa v súvislosti s kvalitou a efektívnosťou vyjadruje aj úsilie o účinnú stimuláciu k úspore živej a spredmetnenej práce. V rámci stimulačných nástrojov má mzda osobitné poslanie.

Zo stručnej charakteristiky tvorby mzdových prostriedkov vyplýva, že dôležitú úlohu pri plánovaní a kontrole čerpania mzdových prostriedkov majú upravené vlastné výkony a rentabilita výrobných fondov

(výrobných činiteľov). Výsledok kontroly a hodnotenia vývoja mzdových prostriedkov je však len globálny, nemožno sa s ním uspokojiť, najmä v prípade prekročenia použiteľných mzdových prostriedkov. Pri skúmaní príčin úspor alebo prekročení použiteľných mzdových prostriedkov pomáha analýza plnenia plánu rozhodujúcich ukazovateľov, ktorej výsledok závisí od poznania príčin odchýlok od plánu podľa jednotlivých štruktúrnych zložiek upravených vlastných výkonov a rentability výrobných fondov (alebo iného ukazovateľa efektívnosti). Jednotlivé zložky štruktúry obidvoch rozhodujúcich ukazovateľov vplývajú na percento plnenia plánu a od neho závisí prepočítaná použiteľná suma mzdových prostriedkov. Napriek tomu, že ich štruktúra je známa, budeme sa ňou zaoberať najmä preto, aby sme zachytili vzájomné súvislosti medzi tvorbou mzdových prostriedkov a jednotlivými zložkami rozhodujúcich ukazovateľov.

Cieľom predloženého článku je prispieť k prehĺbeniu poznatkov o štruktúre rozhodujúcich ukazovateľov, od ktorých závisí výška mzdových prostriedkov v 7. päťročnici. Preto ho zameriavame na hlavné zložky štruktúry upravených vlastných výkonov a rentability výrobných fondov, ako aj na ich súvislosti s tvorbou mzdových prostriedkov.

1. Štruktúra upravených vlastných výkonov

Upravené vlastné výkony vystupujú ako jeden celok. Keď si však uvedomíme postup výpočtu tohto ukazovateľa a obsah veličín, z ktorých pozostáva a vyplýva jeho výška, ukáže sa viacero vplyvov, ktoré treba mať na pamäti tak v etape plánovania, ako aj realizácie plánu základnej zložky mzdových prostriedkov. Tieto vplyvy (štruktúrne činitele upravených vlastných výkonov) pomôžu objasniť príčiny odchýlok od plánu výkonov a upravených vlastných výkonov a z nich vyvodíť poznatky pre rozhodnutie o opatreniach na zabezpečenie plnenia plánovaných úloh a na zvýšenie stimulačnej úlohy základnej zložky mzdových prostriedkov.

Pri výpočte plánovanej i skutočne dosiahnutej výšky upravených vlastných výkonov sa vychádza z výkonov. Od výkonov odpočítame materiálne náklady, s výnimkou odpisov základných prostriedkov a zostatkovej ceny vyradených základných prostriedkov, a od tejto sumy odpočítame náklady na služby nemateriálnej povahy, manká a škody na hospodárskych prostriedkoch, ako aj pokuty a penále (posledné dve zložky sa neplánujú, preto sa odpočítajú od výkonov pri výpočte skutočne dosiahnutých upravených vlastných výkonov).¹ Zložka výkonov je v upravených vlastných výkonoch rozhodujúcim činiteľom. Výkony závisia od tržieb z realizácie výrobných činností, výnosov z realizácie obchodných činností, z realizácie a výkonov nevýrobných činností,

¹ Odpočítajú sa aj preto, aby sa znížil nárok na čerpanie mzdových prostriedkov keďže je záujem, aby neexistovali pokuty, penále, manká a škody.

od aktivovania materiálu a rôznych výnosov i od zmien stavu zásob nedokončenej výroby a výrobkov. Ak sa plní plán v každej z týchto zložiek, vytvára sa základný predpoklad na plnenie plánu upravených vlastných výkonov a na dosiahnutie plánom predpokladanej výšky mzdových prostriedkov. Zo všetkých vymenovaných zložiek výkonov vo výrobných hospodárskych jednotkách najväčší podiel na výkonoch majú tržby z realizácie výrobných činností. Preto záujem VHJ sa orientuje na plnenie tohto ukazovateľa, v ktorom dôležitú úlohu má zabezpečenie odbytu výrobkov, ich kvalita, zložka zisku vo veľkoobchodnej cene realizovaných výrobkov, a samozrejme výroba výrobkov v plánovanej žiadúcej štruktúre. Tento ukazovateľ, na prvý pohľad kvantitatívny, zainteresúva hospodárske organizácie niekedy aj v tom smere, aby vyrábali a realizovali výrobky ziskovejšie na úkor menej ziskových. V snahe zabrániť neplneniu žiadúceho sortimentu sa do metódy usmerňovania mzdových prostriedkov dostáva podmieňujúci ukazovateľ *štruktúra odbytu*. Tento ukazovateľ výrobou zainteresúva výrobcov, aby zabezpečili odbyt výrobkov pre tuzemských odberateľov a odbyt výrobkov do zahraničia (do socialistických i do nesocialistických štátov). Uvedený ukazovateľ sa musí splniť, aby VHJ pri výpočte použiteľných mzdových prostriedkov mohla uplatniť priaznivé percento plnenia plánu upravených vlastných výkonov (t. j. nad 100 %). Táto zásada stimuluje VHJ k plneniu plánu exportu, ako aj k plneniu iných vecných úloh plánu. Stimulačný účinok metódy tvorby mzdových prostriedkov sa však prejaví len vtedy, ak sa splnia aj ostatné predpoklady, najmä predpokladané vecné podmienky plnenia plánu výkonov.

V rámci výnosov vstupujú do výkonov aj položky cenového zvýhodnenia technicky pokrokových výrobkov, výrobkov zaradených pri hodnotení do prvého stupňa kvality, výrobkov, v ktorých sa dosahuje úspora oproti stanovenému cenovému limitu, módných a luxusných, ako aj ďalších výrobkov podľa rozhodnutia príslušného cenového úradu. Cenové zvýhodnenia zvyšujú sumu výkonov. Naproti tomu cenové znevýhodnenia vplývajú na výšku výkonov nepriaznivo. Ide o cenové znevýhodnenie zastaraných výrobkov, výrobkov zaradených pri hodnotení do tretieho stupňa kvality, výrobkov, ktorých cena prekračuje cenový limit, výrobkov ťažko predajných, zaradených do dopredaja, ako aj ďalších výrobkov podľa rozhodnutia príslušného cenového úradu.

V snahe silnejšie vplývať na pracovníkov VHJ, aby zvyšovali kvalitu výrobkov a aby vyrábali nové výrobky a využívali pri tom aj novú techniku, pri tvorbe a výpočte použiteľných mzdových prostriedkov sa berú do úvahy cenové zvýhodnenia (uvedené tri druhy) ešte raz v podobe pripočítateľných položiek k použiteľným mzdovým prostriedkom. Tak isto sa berú do úvahy cenové znevýhodnenia.²

² Problematika pripočítateľných (a odpočítateľných) položiek k použiteľným mzdovým prostriedkom sa spomína len na niektorých miestach tohto článku, pretože nevplýva na účinnosť metódy tvorby mzdových prostriedkov.

Na dosahovanie nadplánových výkonov (a tým na nadplánové upravené vlastné výkony) môže vplývať aj zmena stavu zásob nedokončenej výroby a polotovarov vlastnej výroby, ako aj zmena stavu zásob výrobkov a zvierat. Tieto položky môžu vplývať aj na neplnenie plánu výkonov. Preto sú VHJ zainteresované na plnení plánu aj v týchto zložkách výkonov (a upravených vlastných výkonov), najmä ak by sa uvedené činitele mali nepriaznivo odrážať v percente plnenia plánu upravených vlastných výkonov a prostredníctvom toho v použiteľných mzdových prostriedkoch.

Ako sme už spomínali, od výkonov sa dostávame k upraveným vlastným výkonom pomocou korekcií, úprav, spočívajúcich v odpočítaní materiálových a iných nákladov. Aj tieto položky budeme charakterizovať v miere nevyhnutnej pre našu tému, v ktorej ide predovšetkým o charakteristiku vplyvov na účinnosť metódy tvorby mzdových prostriedkov určených na odmeňovanie podľa živej práce. Preto sa predmetná práca vylučuje z výsledkov vyjadrených ekonomickým ukazovateľom upravené vlastné výkony (s výnimkou odpisov základných prostriedkov a zostatkovej ceny vyradených základných prostriedkov). Okrem toho sa z tohto ukazovateľa vylučujú služby nemateriálnej povahy, ktoré nie sú výsledkom živej práce (cestovné, nájomné a iné), a nie je záujem na ich zvyšovaní (podobne ako pri materiálových nákladoch, mankách, škodách, pokutách a penále). K týmto odpočítaným položkám, ktorými sa korigujú výkony na upravené vlastné výkony, chceme uviesť niekoľko poznatkov, predovšetkým o ich nepriamom vzťahu k tvorbe mzdových prostriedkov, sprostredkovanom percentom plnenia plánu upravených vlastných výkonov, od ktorého závisí ich použiteľná suma.

Medzi materiálne náklady, odpočítané z výkonov, a tým vylúčené z upravených vlastných výkonov, patria: spotreba materiálu, palív a ich cenové rozdiely, spotreba energie, opravy a údržba, prepravné, výkony spojov, ostatné výkony materiálnej povahy, zmena zostatkov časového rozlíšenia materiálnych nákladov. Každá odchýlka od plánu týchto druhov materiálnych nákladov spôsobuje v skutočnosti odchýlku od plánu upravených vlastných výkonov, okrem toho vplýva na plnenie plánu vlastných nákladov a zisku. Úspory uvedených materiálnych nákladov sa odrážajú v nadplánovej skutočnosti v rozhodujúcom ukazovateli upravené vlastné výkony (aj v rentabilite výrobných fondov). Tým vznikne nárok na nadplánové použiteľné mzdové prostriedky. Preto treba venovať štruktúre materiálnych nákladov práve takú pozornosť ako štruktúre výkonov, ak chceme poznať príčiny úspor alebo prekročení použiteľných mzdových prostriedkov, resp. navrhovať nápravné opatrenia vo VHJ na zabezpečenie predpokladov pre plnenie plánu základnej zložky mzdových prostriedkov alebo jej nadplánové použitie.

Spotreba materiálu zahŕňa najmä spotrebu surovín a základného i po-

mocného materiálu, palív a plynov, ktoré sú východiskovou surovinou pre výrobu, nezavinené manká a škody na materiáli a tovare v rámci noriem a mnoho ďalších materiálových druhov, spotrebovaných v danom období. Vo výrobných hospodárskych organizáciách táto zložka materiálnych nákladov býva spravidla najvyššia. Preto je pomerne intenzívny záujem o úspory v tejto zložke nákladov.

Veľmi aktuálne je zameranie opatrení na znižovanie spotreby palív a energie, čomu sa venuje pozornosť v osobitnom uznesení vlády ČSSR (č. 334/1981).

Spotreba palív, určených na energetické účely, zahŕňa spotrebu palivového dreva, horľavých bridlíc, uhlia, brikiet, koksu, vykurovacích plynov, vykurovacej nafty, pohonných látok, jadrového paliva. Niekoľko druhov výrobkov z ropy sa sleduje osobitne v zmysle citovaného uznesenia vlády ČSSR podľa doplnujúcich smerníc. Úspory v spotrebe benzínu, nafty a vybraných druhov olejov sa premietajú do použiteľných mzdových prostriedkov, aby sa hospodárske organizácie lepšie zainteresovali na úsporách. Tieto úspory sa odrážajú v použiteľných mzdových prostriedkoch dva alebo viackrát.³

Spotreba energie zahŕňa všetku energiu dodávanú organizáciám z energetickej siete. Ide o tieto druhy energie: elektrická energia, plyn, para, voda, stlačený vzduch a pod., ktoré sú určené na energetické, pohonné a technologické účely (okrem plynu, ktorý je pre výrobu východiskovou surovinou). Úspory elektrickej energie, ako aj plynu sú v popredí záujmu v rámci úsporných opatrení, a preto sa upravujú aj podmienky pre ich dodávanie odberateľom. Pri tvorbe mzdových prostriedkov sa prostredníctvom upravených vlastných výkonov berie do úvahy aj úspora všetkých druhov energie, a súčasne i penále za nedodržanie limitov spotreby elektrickej energie a za neplnenie podmienok dodávok plynu⁴. Napriek tomu, že pokuty a penále neveľmi kvantitatívne ovplyvňujú upravené vlastné výkony, bolo by z ekonomického hľadiska nesprávne, keby sa im nevenovala pozornosť. Okrem toho penále majú na platiteľov aj mimoekonomický (morálny) vplyv. Ich účinnosť je nepriamo úmerná ich výške, inak povedané: čím lepšie sa dodržiavajú dané právne a iné normy, tým nižšie sú penále a tým menší je ich nepriaznivý vplyv na použiteľné mzdové prostriedky prostredníctvom upravených vlastných výkonov.⁵

Čo sa týka základných prostriedkov, reprezentujú spredmetnenú prácu, zostávajú v ukazovateli upravené vlastné výkony, ktorý sa v literatúre niekedy označuje ako ukazovateľ typu čistej výroby. Upravené vlastné

³ Raz prostredníctvom percenta plnenia plánu upravených vlastných výkonov, druhýkrát prostredníctvom plnenia plánu rentability výrobných fondov (RVF) a tretíkrát v rámci pripočítateľných (alebo odpočítateľných) položiek k použiteľným mzdovým prostriedkom.

⁴ Sprísnené sankcie sú uvedené v prílohe k Hospodárskym novinám, 1983, č. 5.

⁵ Súčasne je menší nepriaznivý vplyv penále na zisk prostredníctvom vlastných nákladov.

výkony sa však od ukazovateľa čistej výroby odchyľujú najmä tým, že táto časť materiálnych nákladov (odpisy základných prostriedkov a zostatková cena vyradených základných prostriedkov) sa od výkonov neodpočítava, a teda zostáva v tomto ukazovateli. Na štruktúru ukazovateľa typu čistej výroby (čistých výkonov) môžu byť rôzne názory. Tento ukazovateľ by mal v podstate obsahovať sumu miezd a hrubého zisku, t. j. sumu zisku vrátane finančných nákladov, spolu s príspevkom na sociálne zabezpečenie, komplexných dobropisov, zisku zo zahraničného obchodu a mimoriadnych výnosov.⁶

Mzdové prostriedky, vypočítané podľa percenta plnenia plánu ukazovateľa zahrňujúceho vplyvy živej i spredmetnenej práce, sú však určené na odmeňovanie pracovníkov len v závislosti od živej práce. Živou prácou sa ovplyvňuje aj využitie práce spredmetnenej v základných prostriedkoch a zásobách.

Stimulačný účinok miezd má pôsobiť, aby sa čo najlepšie plnil ukazovateľ upravené vlastné výkony. To treba zabezpečovať nielen na úrovni výrobných hospodárskej jednotky, ale aj na nižších zložkách riadenia. Je problémom určiť jeho výšku pre vnútropodnikové útvary.

Ukazovateľ upravené vlastné výkony, napriek niektorým nedostatkom, má priaznivé vplyvy na hospodárenie hospodárskych organizácií. Pri zainteresovaní na plnení plánu tohto ukazovateľa sa znižovali materiálne náklady, čo sa nepodarilo v takej významnej miere dosiahnuť pri iných metódach zainteresovanosti, napríklad pri tvorbe mzdových prostriedkov v závislosti od hrubej výroby, tržieb alebo výroby tovaru.

2. Štruktúra rentability výrobných fondov

Tento rozhodujúci ukazovateľ vyjadruje rentabilitu počítanú zo zisku v pomere k výrobným fondom. Patrí do sústavy ukazovateľov vyjadrujúcich ekonomickú efektívnosť. Štruktúrne zložky tohto ukazovateľa vyplývajú priamo zo vzorca, ktorý je základným vzorcom výpočtu rentability výrobných fondov (RVF):

$$\text{plánovaná RVF} = \frac{\text{plánovaný zisk} - \text{plánovaný vplyv zahraničného obchodu}}{\text{priemerný stav základných prostriedkov} + \text{priemerný stav zásob}}$$

Pri výpočte skutočnej rentability sa v praxi ukázala potreba zmeniť tento základný vzorec. Príčinou niektorých jeho modifikácií boli nežiadúce odchýlky pri plnení plánu priemerného stavu základných prostriedkov a priemerného stavu zásob. Tento problém vzniká, ak sa nové

⁶ Štruktúra hrubého zisku sa uvádza v článku HUDEK, V.: Ukazateľ upravené vlastné výkony, jeho postavení a uplatňování v Souboru opatření. Finance a úvěr, 1982, č. 2, s. 93.

základné prostriedky neukončia a nedajú do používania v plánovanom čase, nezapočítajú sa do priemerného stavu základných prostriedkov a menovateľ vzorca je v skutočnosti nižší než podľa plánu. Percento plnenia plánu RVF sa neoprávnene a neodôvodnene zvýši, a preto sa neopodstatnene zvýši nárok na pobádaciu zložku mzdových prostriedkov (prepočítaných). Aj neplnenie plánu zásob a plánu zisku nepriaznivo vplyva na percento plnenia plánu RVF. Tento ukazovateľ je citlivý na všetky odchýlky skutočnosti od plánu, čo sa odráža vo výrazných zmenách v percente jeho plnenia a vo výške prepočítanej pobádačej zložky mzdových prostriedkov.

Jednotlivé činitele rentability výrobných fondov sa osobitne plánujú, vykazujú a sú predmetom ekonomických rozborov. Pri rešpektovaní ekonomickej teórie i praktických smerníc a poznatkov o podstate, funkcii a štruktúre každého z nich (zisku, základných prostriedkov a zásob) existuje možnosť ich účinného využívania a pôsobenia.

V etape realizácie plánu sa často sumy použiteľných mzdových prostriedkov vypočítava prepočítaním limitu pobádačej zložky mzdových prostriedkov percentom plnenia plánu rentability výrobných fondov.

Pri zisťovaní vplyvov jednotlivých činiteľov rentability výrobných fondov sa ukázalo, že zisk mal najväčší vplyv na prekračovanie alebo neplnenie plánovanej RVF, čo ovplyvnilo aj prepočítanú pobádaciu zložku mzdových prostriedkov a tým aj použiteľné mzdové prostriedky ako celok.

Okrem ukazovateľa *rentabilita výrobných fondov* sa v praxi plánovitého riadenia výrobných hospodárskych jednotiek, ako aj pri hodnotení vývoja pobádačej zložky mzdových prostriedkov uplatňujú tieto ďalšie ukazovatele efektívnosti: podiel nákladov z výkonov bez vplyvu zahraničného obchodu (v niektorých sa začína uplatňovať RVF s vplyvom zahraničného obchodu), rentabilita počítaná zo zisku v pomere k vlastným nákladom (rentabilita nákladová) a iné. Aj tieto ukazovatele efektívnosti závisia od plnenia plánu vo všetkých zložkách vlastných nákladov. Prostredníctvom týchto ukazovateľov, tak ako prostredníctvom RVF, organizácie sa zaoberajú na znižovaní všetkých zložiek vlastných nákladov: materiálnych nákladov, služieb nemateriálnej povahy, finančných nákladov (poistného, poplatkov, úrokov, mánk a škôd, pokút a penále a iných).

Zámena ukazovateľa RVF iným ukazovateľom sa v praxi uskutočňuje vtedy, ak zisk hospodárskej organizácie nedosahuje ani dvojnásobok pobádačej zložky mzdových prostriedkov.

Rentabilita výrobných fondov má za cieľ zainteresovať hospodárske organizácie na využívaní základných fondov a zásob a na znižovaní vlastných nákladov. Pri neplnení plánu rentability výrobných fondov o 15 % sa stráca nárok na celú pobádaciu zložku mzdových prostriedkov. Je to silný podnet k úsiliu plniť plán v tomto rozhodujúcom ukazovateli. Niekedy sa organizácie snažia dosahovať nadplánový zisk

zámenou sortimentu výrobkov menej rentabilných rentabilnejšími. Aby sa zabezpečilo vecné plnenie plánu, podmienkou prepočítavania pobádatej zložky mzdových prostriedkov percentom rentability výrobných fondov je plnenie plánovanej štruktúry odbytu.

Spôsob riadenia vývoja miezd v závislosti od rozhodujúcich ukazovateľov a podľa plnenia vecných úloh vo väčšine organizácií vplýva priaznivo na úsilie o plnenie plánu. V niektorých organizáciách sa vyskytujú osobitné vecné problémy, ktoré vyvolávajú výnimočný postup pri usmerňovaní mzdových prostriedkov. Okrem toho, meniace sa podmienky nútia hľadať možnosti ďalšieho zdokonaľovania plánovitého riadenia mzdových prostriedkov.

Štruktúra rozhodujúcich ukazovateľov (upravených vlastných výkonnov a rentability výrobných fondov) ukazuje, ktoré činitele vplývajú na odchýlky skutočného vývoja od plánovaného a dáva podnet k primeraným opatreniam, umožňujúcim zlepšiť hospodárenie, efektívnosť a kvalitu prostredníctvom metódy tvorby mzdových prostriedkov. Ich pôsobenie však je stimulačnejšie, ak ho sprevádza stimulačné pôsobenie financií, cien a iných nástrojov.

Plánovité usmerňovanie mzdových prostriedkov je zložitá a náročná činnosť. Okrem znalostí konštrukcie rozhodujúcich ukazovateľov, ich funkcií a podmienok pre plnenie ich plánovanej výšky treba mať určitý čas na sledovanie ich účinnosti. Získané poznatky treba potom uplatniť pri zdokonaľovaní metódy tvorby mzdových prostriedkov v hospodárskych organizáciách.

Recenzie

KOZIOLEK, Helmut: **Reprodukcia a národný dôchodok**. Bratislava, Pravda 1982. 268 s.

Teoretické zdôvodnenie základných otázok rozšírenej socialistickej reprodukcie, otázok rastu národného dôchodku, ako cieľov hospodárskej a sociálnej politiky stranických a štátnych orgánov socialistickeho štátu i ako súčasť záverov VIII. a IX. zjazdu Jednotnej socialistickej strany Nemecka, sú predmetom záujmu monografie H. Koziolka, riaditeľa Ústavu riadenia pri ÚV SED. Jeho publikácia, so stručným názvom *Reprodukcia a národný dôchodok*, zasadzuje tieto dva pojmy do širšieho kontextu politickej ekonómie socializmu. Jej akýmsi mottom, ústrednou myšlienkou, je názov prvej kapitoly, *Jednota hospodárskej a sociálnej politiky ako hlavná úloha — aktuálna súčasnosť i strategické ciele*, pretože celá monografia sa dôsledne nesie v duchu názvu tejto kapitoly.

Celkový výklad problematiky je rozvrhnutý do jedenástich kapitol.

V druhej kapitole, *Základné črty socialistickej reprodukcie*, autor uvádza svoje chápanie socialistickej reprodukcie, pričom vychádza z myšlienok klasikov marxizmu-leninizmu a rozvíja ich v podmienkach rozšírenej socialistickej reprodukcie.

Tretiu kapitolu nazval *Niektoré základné vzťahy medzi národným bohatstvom a národným dôchodkom*. Prezentuje tu národný dôchodok ako kategóriu, ktorá v súčasnosti najlepšie vyjadruje spoločenský konečný produkt, potom prechádza ku spoloč-

skému produktu, a nakoniec k národnému bohatstvu. Avšak práve tu chýbajú už v názve kapitoly sľubované vzťahy medzi rozoberanými kategóriami.

V nasledujúcej, štvrtej kapitole charakterizuje *Úhrnný spoločenský produkt a jeho vecné i hodnotové členenie za socializmu*. Sú to učebnicovou formou zhrnuté a prezentované poznatky o tejto kľúčovej kategórii.

Obdobne i piata kapitola, *Funkcia národného dôchodku v socialistickej intenzívnej rozšírenej reprodukcii*, vo svojich prvých dvoch bodoch zhŕňa poznatky o národnom dôchodku a jeho kolobehu, kde autor súčasne poukazuje na niektoré protirečenia, ktoré sa môžu vyskytnúť medzi tvorbou, rozdeľovaním a použitím národného dôchodku, vysvetľuje ich však za predpokladu prijatia určitých abstrakcií. V nedostatočnej miere rozoberá funkciu národného dôchodku v reálne prebiehajúcej intenzívnej rozšírenej reprodukcii. V ďalšom texte autor venuje pozornosť vplyvu zahraničného obchodu pri realizácii proporcií medzi I. a II. skupinou spoločenského produktu, ako aj SEI ako podmienke socialistickej rozšírenej reprodukcie. Ona totiž, ako uvádza H. Koziolka, umožňuje prostredníctvom nových foriem vedeckej spolupráce jednak vybudovať vedúce pozície vo vede a technike, ďalej zabezpečovať spoločným úsilím zásobovanie svojich národných hospodárstiev surovinami a

palivami, a navyše, socialistická ekonomická integrácia prehĺbuje medzinárodnú špecializáciu a kooperáciu výroby.

Šiesta kapitola, *Súvislosť medzi vznikom národného dôchodku a jeho použitím na akumuláciu a spotrebu*, zaoberá sa problémami východiskového a konečného štádia kolobehu národného dôchodku. Autor je toho názoru, že akumuláciu a spotrebu určuje predovšetkým štruktúra vytvoreného národného dôchodku, a nie naopak, a teda podstatnejším zmenám v pomere medzi akumuláciou a spotrebou musia predchádzať primerané zmeny vo výrobe alebo v zahraničnom obchode a pod. V závere tejto kapitoly hovorí o vývoji vzťahu produktivity a miezd.

Základným postulátom ďalšej kapitoly, *Cesta od vytvoreného po použitý národný dôchodok*, z ktorého autor vychádza a neustále sa k nemu vracia, je, že plánovanie národného dôchodku použiteľného na akumuláciu a spotrebu je proces, ktorý vyžaduje predovšetkým znalosť reprodukčného kolobehu úhrnného spoločenského produktu. Autor tu vychádza z Marxových schém jednoduchej a rozšírenej reprodukcie, načrtol čitateľovi logiku „premeny“ úhrnného spoločenského produktu, resp. národného dôchodku vytvoreného na použiteľný. V závere kapitoly sú zaradené niektoré osobitosti akumulácie za socializmu v zmysle intenzifikácie reprodukčného procesu a jeho efektívnosti.

V ôsmej, z hľadiska rozsahu kratučkej kapitole, s názvom *Prírastok národného dôchodku*, autor upozorňuje na skutočnosť, že prírastok národného dôchodku nie je jediným meradlom rastu úrovne výkonnosti hospodárstva. Má na zreteli aj kvalitatívne zmeny úhrnného spoločenského produktu, jeho štruktúrne zmeny zodpovedajúce hlavným zmenám vedecko-technického pokroku, kvalitu výrobkov s pri-

hľadnutím na ich funkčné a spotrebi-
telské vlastnosti.

Deviata kapitola, *Kvalitatívne faktory rastu národného dôchodku*, je rozdelená do šiestich podkapitol, z ktorých každá je venovaná jednému faktoru. Najskôr rozoberá vedu, techniku a vzdelanie ako základné prvky intenzifikácie. Pozornosť venuje aj inováciám, v súvislosti s ktorými za hlavnú úlohu považuje zvýšenie technologickej úrovne výroby. Autor tu narába i s pojmom socialistická racionalizácia bez toho, že by ju konkrétnejšie definoval. Vymedzuje ju ako „konkrétne úlohu, ktorá spočíva v komplexnom využití všetkých intenzifikačných faktorov a siaha od zavedenia nových technológií v súčasných podnikoch, cez mechanizáciu a automatizáciu jestvujúcich procesov až po vedeckú organizáciu práce...“ (s. 173). Toto však kategóriu socialistickej racionalizácie stavia do príliš všeobecnej polohy, a nie je evidentné jej rozlíšenie, resp. súvislosť s intenzifikáciou a modernizáciou.

V ďalšej podkapitole sa hovorí o lepšom hospodárení s pracovnými predmetmi, kde H. Koziolok správne poukazuje na súvislosť s normami materiálovej spotreby, s novými technologickými riešeniami.

V časti o efektívnosti spoločenskej práce, zvládnutí kooperácie a zabezpečení plynulosti výroby, je značný priestor venovaný zdokonaľovaniu už jestvujúcich i vzniku nových kombinátov, potrebe zjednotiť v nich to, čo v reprodukčnom procese určitého druhu výrobkov patrí k sebe. To všetko s cieľom urobiť z komplexov hospodárske jednotky, ktoré zodpovedajú zložitým procesom prepájania najnovších poznatkov vedecko-technickej revolúcie s možnosťami veľkovýroby, čo zahŕňa aj ich adekvátne komplexné plánovité riadenie.

V ďalších troch častiach tejto ka-

pitoly sa stručne rozoberá najskôr problematika plynulosti výroby a otázky plánovitého proporcionálneho rozvoja národného hospodárstva. Záver kapitoly je venovaný jednote vecnej a hodnotovej reprodukcie, znižovaniu vlastných nákladov a zvyšovaniu rentability.

Predposledná kapitola knihy má názov *Intenzifikácia a iniciatíva nás*. Iniciatívou autor chápe predovšetkým súťaženie a zlepšovateľské hnutie. V socialistickom súťažení, orientovanom na intenzifikáciu spoločenskej výroby, je vedecko-technický pokrok dominujúcim. Preto je potrebné súťaženie orientovať na zrýchľovanie zavádzania poznatkov vedy a techniky do praxe. Táto, obsahom zaujímavá, kapitola by vyžadovala väčšiu teoretickú vyargumentovanosť.

V záverečnej, jedenástej kapitole je v centre jeho pozornosti *Socialistický spôsob života a intenzifikácia*. Problematiku rozdelil do piatich bodov. Prvý z nich dáva celej kapitole určitý teoretický rámec. H. Koziolek chápe spôsob života ako komplexný historický jav, determinovaný predovšetkým spoločensko-ekonomickými zákonitosťami príslušnej formácie, súčasne však odzrkadľujúci aj dôležité stránky vzťahu človeka k jeho sociálnemu, technickému a prírodnému prostrediu,

ako aj jeho vlastný, biosociálny vývoj. Socialistický spôsob života chápe v širokom zmysle slova ako postavenie človeka v socialistickej spoločnosti, jeho sociálne vzťahy, konanie a myslenie. Zahŕňa tvorivú prácu oslobodenú od vykorisťovania, vedomú účasť pracujúcich na výkone moci v štáte a v podniku, ako aj úroveň a socialistický spôsob uspokojovania potrieb, ktorý zodpovedá všestrannému a harmonickému rozvoju osobnosti.

Ostatné časti kapitoly sa týkajú vzťahu spôsobu života na jednej strane, potom vedecko-technického pokroku, obyvateľstva, bytovej výstavby a spoločenskej štruktúry sídlisk, a potrieb na druhej strane.

Recenzovaná práca svojou aktuálnou problematikou má svoje miesto v teórii politickej ekonómie i praktickej hospodárskej činnosti. Autor odvíja svoj výklad z teórie klasikov marxizmu-leninizmu. Navyše, svoje úvahy bohato ilustruje faktografickým materiálom, konfrontuje ich s úlohami, ktoré stoja pred hospodárstvom NDR pri ďalšom budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti a dokladá ich citátmi zo zjazdových materiálov SED. Monografia si zaslúži pozornosť študentov, výskumných pracovníkov i propagandistov.

Janka Hostýňová

Odišiel významný slovenský ekonóm (Za Štefanom Heretikom)

Československú ekonomickú vedu postihla ťažká strata. Jej rady 6. júna 1983 navždy opustil vynikajúci marxistický vedec, skvelý pedagóg, principiálny komunista, skromný, nezištný a dobrý človek, profesor JUDr. Štefan Heretik, DrSc., vedúci vedecký pracovník Ekonomického ústavu SAV. Profesor Heretik sa narodil 10. februára 1915 v Hunedoare (Rumunsko). Strednú školu ukončil roku 1933 v Rožňave. Na svoje gymnaziálne štúdiá často spomínal, do Rožňavy sa pri príležitosti absolventských zrazov vždy rád vracal a dúfal, že aj tohto roku pri príležitosti päťdesiateho výročia maturity navštívi Gemer. V školskom roku 1935–1936 študoval na Sorbone v Paríži. Svoje vysokoškolské štúdiá, pri ktorých sa zapojil do hnutia pokrokového študentstva, absolvoval roku 1938 doktorátom práv na Právnickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe.

Vo februári 1942 nastúpil na miesto referenta v odbore pre výskum konjunktúry Slovenskej národnej banky v Bratislave. Po oslobodení pracoval v rokoch 1945–1951 v Štátnom plánovacom a štatistickom úrade v Bratislave vo funkcii vedúceho odboru. Už v tých časoch sa začal hlbšie zaujímať o politickú ekonómiu a dejiny ekonomického myslenia.

Profesor Heretik patril k prvým slovenským marxistickým ekonómom, ktorí po Víťaznom februári začali prednášať marxistickú politickú ekonómiu na

VŠE v Bratislave, kde ako pedagóg a vedúci katedry politickej ekonómie zohral významnú úlohu pri socialistickej prestavbe školy a pri výchove mnohých generácií marxisticky vzdelaných ekonómov. Pedagogickej práci ostal verný až do konca svojho plodného života. Bol autorom prvých vysokoškolských učebníc z politickej ekonómie a z dejín ekonomických učení, prednášal, viedol semináre a vychoval mnohých vysokoškolských učiteľov a vedeckých pracovníkov. Ako vysokoškolský profesor v sebe stelesňoval tie najlepšie pedagogické tradície — širokú rozhladenosť, prísnu vedeckosť, presvedčivosť výkladu, neustálu snahu hľadať nové cesty, diskutovať so študentmi, starať sa o ich problémy a mať pre nich vždy — teda aj v čase, keď bol doslova zavalený prácou — otvorené dvere a dobré, neoceniteľné rady. Na tieto jeho vzácne ľudské vlastnosti, ktoré v dnešnom, stále sa ponáhľajúcom, svete nie sú vždy bežné, si s vďačnosťou spomínajú všetci jeho bývalí i terajší žiaci a spolupracovníci.

V spolupráci s Vysokou školou ekonomickou prof. Š. Heretik pokračoval aj po svojom prechode na Ekonomický ústav SAV, kde začal pracovať roku 1955. Už vtedy bol výraznou vedeckou osobnosťou, ktorá mala prirodzenú — teda nie nadekrétovanú, funkciou vynucovanú — autoritu. V Ekonomickom ústave postupne viedol rôzne oddelenia, napokon od roku 1961 oddelenie pre kritiku buržoázných ekonomických teórií, ktoré založil a ktorému venoval celý svoj nesmierny talent, nevyčerpateľnú energiu a všetok voľný čas. Bola to predovšetkým jeho zásluha, že Ekonomický ústav SAV sa popri moskovskom IMEMO a berlínskom Centrálnom ústave hospodárskych vied stal jedným z troch najvýznamnejších vedeckých pracovísk v krajinách socialistickeho spoločenstva, zaoberajúcich sa kritickým rozborom buržoázneho ekonomického myslenia.

Profesor Heretik sa zaslúžil o vytvorenie pevných základov systematického marxistického výskumu v oblasti economickej teórie a dejín ekonomického myslenia nielen v ČSSR, ale aj v medzinárodnom meradle.

Už počas svojich vysokoškolských štúdií si hlboko osvojil myšlienku česko-slovenskej spolupatričnosti a bratstva. Týmto ideám ostal verný po celý život a presadzoval ich do praxe v úzkej vedeckej a pedagogickej spolupráci s českými ekonómami, ktorí si ho vždy nesmierne vážili pre vysoké vedecké kvality, marxistickú zásadovosť a ľudské vlastnosti. Neúnavné úsilie súdruha profesora Heretika o rozvíjanie spolupráce českých a slovenských ekonómov viedlo celkom prirodzene k tomu, že sa okolo neho sústreďoval teoretický ruch v oblasti kritiky buržoázných ekonomických teórií, čo napokon v roku 1960 vyvrcholilo v tom, že sa stal vynikajúcim celoštátnym koordinátorom výskumu v tejto oblasti.

Vo vedeckej práci bol skutočným vedúcim, t. j. osobnosťou, ktorá ukazuje smer, kliesni neprebádanú cestu, vyberá si najnáročnejšiu úlohu, formuluje východiskové hypotézy, zovšeobecňuje individuálne výsledky výskumu a usmerňuje kolektív, pravda, nie autoritou funkcie, ale autoritou vedeckého argumentu.

Keď sa zamýšľame nad celoživotným dielom profesora Heretika, nemôžeme si nepripomenúť jeho enormné úsilie, ktoré venoval organizovaniu mnohých vnútroštátnych a medzinárodných vedeckých konferencií, sympózií a seminárov, na ktorých vždy udával tón, prinášal a presadzoval nové originálne myšlienky. Jeho vystúpenia a fundované závery, sledované s mimoriadnou po-

zornosťou, vždy patrili k vrcholom, na ktoré sa aj po rokoch spomína a bude spomínať. Tajomstvo pútavosti a príťažlivosti vystúpení súdruha profesora bolo pritom veľmi „jednoduché“ — nesmierna svedomitosť, pracovitosť a hľadanie nového. Profesor Heretik nikdy nepodceňoval ani najmenšiu maličkosť, všetko, čo sa týkalo vedy, bral s nevidanou, až prehnanou poctivosťou, od ktorej ho nevedeli odhovoriť ani najbližší priatelia a spolupracovníci. V tom mu bolo žiarivým príkladom dielo K. Marxa, ktorému venoval veľkú časť svojho vedeckého úsilia.

Tak, ako sa usiloval rozvíjať spoluprácu českých a slovenských ekonómov, neúnavne bojoval aj o to, aby sa táto spolupráca presadila aj v širšom medzinárodnom meradle. Preto dnes, keď vo všetkých oblastiach spoločenského života socialistických krajín silnie tendencia k spolupráci a integrácii, zasluhuje si osobitné ocenenie neúnavné úsilie, ktoré profesor Heretik vyvíjal už od konca 50. rokov, o nadviazanie a rozvíjanie spolupráce s ekonómami zaoberajúcimi sa kritikou buržoázných ekonomických teórií v ostatných socialistických krajinách. Výsledkom tejto iniciatívy boli pravidelné medzinárodné konferencie marxistických ekonómov, venované kritike buržoázných ekonomických teórií. Problémová komisia mnohostrannej spolupráce akadémií vied socialistických krajín pre výskum súčasného kapitalizmu ocenila zásluhy profesora Heretika a roku 1971 ho poverila funkciou koordinátora medzinárodnej pracovnej skupiny pre kritiku buržoázných ekonomických teórií. V tejto funkcii bol ešte iniciátorom a hybnou silou prípravy VIII. medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa pri príležitosti tohtoročných Marxových výročí konala koncom mája 1983 v Berlíne. Napriek ťažkej chorobe pripravil ešte teoreticky hlboko fundovaný, myšlienkovito nesmierne bohatý referát, samej konferencie sa však už nemohol zúčastniť. Správa o jeho chorobe vyvolala medzi účastníkmi hlboký žiaľ. Jeho sovietski, nemeckí, bulharskí, maďarskí a poľskí priatelia mu posielali úprimné pozdravy, želali mu skoré uzdravenie a vyslovovali nádej, že sa so svojím Štefanom zasa skoro uvidia a budú pokračovať v plodnej spolupráci. Žiaľ, ich želanie ostalo nesplnené, marxistický vedec — internacionalista musel urobiť predčasne bodku za svojím, medzinárodne vysoko uznávaným a oceneným dielom.

Celoživotné dielo súdruha profesora Heretika je nesmierne rozsiahle a právom získalo veľa uznání, cien, odmien a iných počt. Naša ekonomická verejnosť veľmi dobre pozná jeho prácu *Náčrt dejín politickej ekonómie* (1958), ktorá podáva široký obraz zákonitého vývoja politickej ekonómie do vzniku marxizmu. Ďalším vyvrcholením vedeckej činnosti profesora Heretika bolo fundamentálne dielo *Teoretické základy súčasnej buržoáznej ekonómie* (1973), preložené do ruštiny, nemčiny a maďarčiny, ktoré podáva v marxistickej literatúre zatiaľ ojedinelý kritický rozbor buržoázneho ekonomického myslenia od vzniku neoklasickej ekonómie až po súčasnosť.

Najplodnejším obdobím vo vedeckovýskumnej činnosti profesora Heretika bolo posledné desaťročie. Bol iniciátorom a vedeckým redaktorom závažnej publikácie *Kritika súčasných buržoázných sociálno-ekonomických teórií* (1976), pre ktorú napísal zásadnú štúdiu analyzujúcu dva hlavné vývinové prúdy buržoáznej politickej ekonómie. Význam tejto štúdie prinášajúcej množstvo zaujímavých poznatkov je hlavne v tom, že nesmierne uľahčuje orientáciu v inak heterogénnom konglomeráte rozličných buržoázných ekonomických teórií. Profesor Š. Heretik bol členom kolektívu vyznamenaného Národnou cenou SSR za

dielo *Revizionizmus v československej ekonomickej teórii* [1977]. Ako jeden z prvých ekonómov v socialistických krajinách sformuloval vedecky presvedčivú, hlboko fundovanú marxistickú koncepciu súčasnej krízy buržoáznej politickej ekonómie. Táto koncepcia bola teoretickým východiskom československo-sovietskej monografie *Kríza súčasnej buržoáznej politickej ekonómie* [Moskva 1980, Bratislava 1981], ktorú ako vedecký redaktor pripravil spolu s akademikom A. G. Milejkovským. Toto dielo — výsledok a vzor dlhoročnej medzinárodnej spolupráce — vysoko hodnotili vo všetkých socialistických krajinách, lebo je neoceniteľným pomocníkom pri správnej marxistickej orientácii v zložitej štruktúre súčasnej buržoáznej ekonómie. V posledných rokoch profesor Heretik s jemu vlastným novátorstvom analyzoval príčiny hlbokých zmien v kapitalistickom svetovom hospodárstve a najnovšie prúdy v buržoáznom ekonomickom myslení, odhaľoval, v čom je závažnosť ich poznania pre riešenie nových ideologických a ekonomických problémov vznikajúcich pri budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti. Celé dielo nestihol dokončiť, sformuloval však závažné teoretické východiská, s ktorými bude potrebné našu ekonomickú verejnosť oboznámiť.

V každej krajine sa preklad Marxovho Kapitálu pokladá za vrcholný kultúrno-politický čin. Na Slovensku sa o splnenie tejto nesmierne náročnej, ale prítom vedecky prítažlivej úlohy najviac zaslúžil profesor Š. Heretik, ktorý od roku 1953 (teda tridsať rokov) ako nenapodobiteľný prekladateľ a citlivý redaktor pripravoval vydanie Marxovho diela v slovenskom jazyku. Súdruh profesor pristupoval k prekladu Kapitálu a iných Marxových prác s maximálnou zodpovednosťou, vložil do tejto činnosti celý svoj talent a rozsiahle znalosti, pričom sa usiloval využiť a ešte ďalej rozvinúť celú bohatosť súčasnej slovenčiny, čím zároveň významne prispel k formovaniu modernej ekonomickej terminológie. Jeho nesmierne jazykové znalosti, láska k materčine, široká kultúrna, historická a politická rozhladenosť umožnili, aby sa z jeho prekladov stali nesmierne hodnotné diela našej kultúry, ktoré každý čitateľ obdivuje a je prekladateľovi za jeho úsilie vďačný. Žiaľ, nedokončený už ostane preklad Marxových Teórií o nadhodnote, ktorým sa v posledných mesiacoch zaoberal.

Je priam symbolické, že ešte tesne pred svojou smrťou chcel znova, ešte lepšie prepracovať, recenzentmi vysoko hodnotený článok *Aktuálnosť Marxovho teoreticko-metodologického odkazu pre rozvoj ekonomickej vedy*, ktorý pripravil k tohtoročným Marxovým výročiam. Nesmierna úcta k Marxovmu odkazu, ktorá sprevádzala celý jeho život, a nevídaná poctivosť — ktoré by mali byť žiarivým príkladom pre našu mladú ekonomickú generáciu — mu nedovolili odovzdať dielo, o ktorom nebol úplne presvedčený, že je dokonalé.

Profesor Heretik — napriek tomu, že sa plne oddal vede, ktorá mu bola osudom a životným údelom — nebol typom akademického, do seba uzavretého vedca. Zaujímal sa o všetko politické, kultúrne a športové dianie u nás a vo svete, zaujímal sa nielen o prácu, ale aj o život, radosti a strasti svojich spolupracovníkov, ktorým vždy rád a ochotne pomáhal. Bol aktívnym členom a funkcionárom Komunistickej strany Československa, na splnenie jej programu — najmä v ideologickej a výchovnej oblasti — vynaložil veľa poctivého úsillia a talentu. Bol lektorom ÚV KSS, predsedom komisie pre ekonomickú propagandu a agitáciu MV KSS, predsedom odbočky ZČSSP na EÚ SAV a zastával mnohé vedecko-organizačné funkcie: člen Vedeckého kolégia ekonómie ČSAV a SAV, v rokoch 1965—1971 predseda Slovenskej ekonomickej

spoločnosti, člen ÚV Socialistickej akadémie SSR, člen redakčnej rady Ekonomického časopisu od jeho založenia a v rokoch 1953—1954 a 1958—1960 jeho hlavný redaktor [pozri aj interview v Ekon. Čas., 31, 1983, č. 7, s. 636—643], člen vedeckej rady FNH VŠE, člen hlavnej redakcie nakladateľstva Pravda — kde bol medziiným iniciátorom edície diel svetových ekonómov — člen redakčnej rady Czechoslovak Economic Papers, člen terminologických komisií k vydávaniu Marxových a Leninových spisov.

Naša spoločnosť pri rôznych príležitostiach ocenila zásluhy profesora Š. Heretika — bol členom kolektívu vyznamenaného Národnou cenou SSR, dostal čestnú plaketu L. Štúra za zásluhy v spoločenských vedách, striebornú medailu VŠE, mnohé ceny a čestné uznania, vrátane zahraničných (NDR, ZSSR).

Mal veľa tvorivých plánov, na splnenie ktorých sa tešili všetci, čo jeho dielo poznali a obdivovali. Žiaľ, už nenapíše nové dielo o zmenách v ekonomike súčasného kapitalizmu a ich odzrkadlení v buržoáznej politickej ekonómii, na ktoré sa dlho svedomite pripravoval, nepreloží Keynesovu Všeobecnú teóriu zamestnanosti, úroku a peňazí a nedokončí preklad Marxových Teórií o nadhodnote, ku ktorým mal ako bádateľ v dejinách ekonomického myslenia osobitne blízky vzťah. Napriek tomu zanecháva fundamentálne dielo, ktoré je jedným z pevných pilierov československej economickej vedy, inšpirujúcim príkladom a vzorom pre jeho pokračovateľov. S úctou a vďakou sa skláňame pred jeho pamiatkou a pripomíname si jeho stále aktuálny odkaz slovensko-českej, ako aj medzinárodnej vedeckej spolupráce, jeho odkaz vedeckej poctivosti a komunistickej principiálnosti. Svojím dielom a príkladom nám veľa dal, odovzdal všetko, čo mohol a bude nám — ako aj celej československej economickej vede — veľmi chýbať. Jeho pamiatku a odkaz si navždy uchováme vo svojich srdciach.

*Ekonómický ústav SAV
Redakčná rada a redakcia
Ekonómického časopisu*

Správa z vedeckého seminára v Libliciach o zdokonaľovaní sústavy plánovitého riadenia

V súčasnej etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti v ČSSR jednou z prvoradých úloh je zvyšovanie efektívnosti ekonomiky. Výraznejšie úspechy pri plnení tejto náročnej úlohy možno dosiahnuť iba intenzifikáciou socialistickej rozšírenej reprodukcie. Základným determinantom formovania tohto typu rozšírenej reprodukcie je hospodársky mechanizmus, ktorý je nevyhnutné neustále prispôbovať meniacim sa vnútorným a vonkajším podmienkam.

Za jedno z ohníviek reťaze procesu zdokonaľovania hospodárskeho me-

chanizmu považujeme i Súbor opatrení, ktorý sa v praxi využíva od roku 1981. Prvé dva roky jeho realizácie dávajú možnosť hodnotiť jeho prednosť, ale i poukázať na úskalía a slabé miesta, ktoré treba odstraňovať.

V rámci hlavnej úlohy VIII-2-3 *Vedecko-technická revolúcia, rozhodujúci faktor intenzifikácie reprodukčného procesu, nová kvalita hospodárskeho mechanizmu* sa v Ekonomickom ústave SAV ako hlavný výstup roku 1982 riešila téma *Hospodársky mechanizmus v etape formovania intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie*. Výsled-

kom práce na uvedenú tému je politickoekonomický náčrt koncepcie hospodárskeho mechanizmu, oponovaný v novembri roku 1982.¹

V rámci hlavnej úlohy ŠPZV VIII-2-4 *Expertiza k otázkam ekonomických zákonov a formovania plánovitého riadenia národného hospodárstva ČSSR* sa v Ekonomickom ústave ČSAV v Prahe riešila téma *Príspevok ku koncepcii sústavy plánovitého riadenia v 8. päťročnici — analýza fungujúcej sústavy a teoretické východiská*, ktorá vyústila do štúdie *K ďalšiemu rozvíjaniu sústavy plánovitého riadenia*, oponovanej tiež koncom roku 1982.

Závažnosť a vysoká aktuálnosť problémov riešených v oboch materiáloch viedla vedenia ústavov oboch riešiteľských kolektívov k zorganizovaniu spoločného vedeckého seminára, ktorého cieľom bolo prediskutovať základné teoretické prístupy a námety na riešenie, aby výsledky výskumu bolo možné čo najskôr pripraviť na využitie v hospodárskej praxi.

Predložená správa informuje o obsahu diskusie tohto zriedkavého podujatia, konaného v dňoch 14. až 16. februára 1983 v Libliciach pri Prahe. Okrem oboch riešiteľských kolektívov sa seminára zúčastnili súdruh A. Brůžek, vedúci odboru ÚV KSČ, V. Mikuláš, vedecký sekretár SAV, F. Valenta, riaditeľ Ekonomického ústavu ČSAV.

Počas seminára boli prediskutované námety na zdokonaľovanie hospodárskeho mechanizmu v piatich problémových okruhoch:

- teoretické východiská koncipovania sústavy plánovitého riadenia,
- postavenie plánu v sústave plánovitého riadenia,
- funkcie základného chozrasčotného článku,
- oceňovacie procesy a kritériá hodnotenia efektívnosti,
- vonkajšie ekonomické vzťahy.

„Teoretický prístup k hospodárskemu mechanizmu a k jeho zdokonaľovaniu musí vychádzať z hlbšieho poznania samého hospodárskeho mechanizmu, jeho podstaty, funkcií, štruktúry v jeho vzťahu k iným súčasťami spoločenského života,“ povedal v úvodnom slove I. Okáli, riaditeľ Ekonomického ústavu SAV. Zdokonaľovanie hospodárskeho mechanizmu má významnú úlohu v zospoločenšovaní výroby, ktoré je obsahom budovania ekonomiky rozvinutého socializmu. Zospoločenšovanie výroby vo výrobných vzťahoch predpokladá, že s rozvojom socializmu sa bude upevňovať spoločenská kontrola vynakladania práce ako prostriedok čoraz lepšieho uspokojovania spoločenských potrieb. Za kritérium — indikátor dosiahnutej úrovne tohto procesu sa pokladá bezprostredne spoločenský charakter práce, lebo prostredníctvom neho zisťujeme vzťah individuálnych prác k spoločnosti, ktorá sa usiluje ovládnuť materiálne podmienky svojej existencie. Východiskom teoretickej koncepcie je teda hľadanie možnosti a nevyhnutných (pôsobením ekonomických zákonov odôvodnených) smerov zdokonaľovania hospodárskeho mechanizmu, plnej realizácie bezprostredne spoločenského charakteru práce. Ekonomické formy zabezpečovania bezprostredne spoločenskej práce sú v ňom v plnom rozsahu podriadené základnej funkcii socialistickej výroby, jej zameraniu na čo možno najplnšie uspokojovanie spoločenských potrieb.

Úvahy o zmenách v hospodárskom mechanizme — hovoril ďalej I. Okáli — sme v súlade s rozdelením na jeho systémotvorné jadro a mechanizmus riadenia rozdelili na dve etapy. Po prvé, na vyjasnenie postavenia rôznych ekonomických subjektov a ich vzťahov, a po druhé, na vlastnú konštrukciu mechanizmu riadenia, spočít-

¹ Ekonomický časopis publikoval túto výskumnú štúdiu v č. 4 a 5/1983.

vajúcu vo výbere a zladovaní foriem riadenia, pravidiel a algoritmov tvorby programov a rozhodovania, ukazovateľov a organizačných foriem a pod.

Východiskový význam má téza, že bezprostredne spoločenský charakter práce je v socializme tým zrelší, čím lepšie je zladené vynakladanie spoločenskej práce s uspokojovaním spoločenských potrieb. Optimalizácia uspokojovania potrieb závisí od úrovne ich poznania a od kvality ich cielavedomo programového zabezpečenia. Poznávanie potrieb, ako aj ich programové zabezpečenie je úloha *celej spoločnosti*. Celú hospodáriacu spoločnosť tvorí súhrn všetkých jej štruktúrnych článkov i orgánov fungujúcich na rôznych úrovniach ekonomiky.

Štúdia vedie k náčrtu takého komplexu vertikálnych a horizontálnych vzťahov, v ktorých štruktúrne články ekonomiky sa pod vedením hospodárskeho centra zapájajú do poznávania a formovania spoločenských potrieb aj do ich programového zabezpečenia. Uvedený komplex vzťahov je súhrnom vzťahov, v ktorých sa tvorí spoločenský plán, a taktiež vzťahov, v ktorých sa spoločenský plán realizuje. Štúdia prichádza k záveru, že zmena ekonomického postavenia (vzájomných vzťahov) subjektov socialistickej ekonomiky je základným predpokladom nastolenia ekonomickej rovnováhy. Namiesto požiadavky „zmeniť trh dodávateľa na trh odberateľa“, štúdia vytyčuje požiadavku, aby plány všetkých výrobcov boli zároveň i plánmi spotrebiteľov. To však vyžaduje rozvinutie socialistickej podnikavosti a súťaživosti. Ak doteraz pokusy o podnikavosť a súťaživosť stroskotali, bolo to preto, že na jej realizáciu sa nevytvorilo vhodné prostredie v hospodárskom mechanizme. V navrhovanej koncepcii sa tradičné tovarovo-

-peňažné vzťahy menia na horizontálne vzťahy, ktoré sa zapájajú už do procesu tvorby plánu a vytvárajú súťaženie o objednávky odberateľov (aj investičné), ako i súťaženie o dodávateľov, a to tak, že budú zamerané na čo najlepšie uspokojovanie spoločenských potrieb.

„Teoretickému prístupu sme venovali viac pozornosti, pretože ho považujeme za netradičný,“ povedal vo svojom vystúpení Z. Hába. Konštatoval, že základné východiská oboch materiálov sú zhodné a že riešenia čiastkových otázok sa k sebe tiež približujú. Bratislavská štúdia analyzuje bezprostredne spoločenský charakter práce, ktorému dáva veľmi široký komplexný obsah a dovádza ho až k miere uspokojovania finálnych potrieb spoločnosti. Podobný zámer je aj v pražskom materiáli vyjadrený pomocou analýzy pôsobenia systému ekonomických zákonov v podmienkach socialistickeho vlastníctva. Oba autorské kolektívy zhodne zdôrazňujú nevyhnutnosť vnútornej jednoty (konzistencie) sústavy plánovitého riadenia, kombinácie priamych a nepriamych foriem riadenia, potrebu posilnenia právomoci chozrasčotných jednotiek pri tvorbe a realizácii plánu, a súčasne zvýšenia miery ich hmotnej zodpovednosti za hospodársku činnosť. Niektoré rozdiely v prístupoch nie sú zásadného charakteru, vyjadrujú skôr alternatívne riešenia v rámci rovnakej teoretickej koncepcie.

Druhý okruh sa týkal mechanizmu národohospodárskeho plánovania a centrálneho riadenia ekonomiky. J. Markuš poukázal na to, že doterajší mechanizmus plánovania obsahuje určité prvky, ktoré brzdia a spomaľujú zavádzanie inovácií do praxe. Vyplýva to z hodnotenia lokálnych článkov ekonomiky, ktoré prebieha jednak podľa plnenia plánu objemových globálno-hodnotových ukazovateľov, jed-

nak v krátkodobom časovom horizonte. V bratislavskej štúdií sa analyzujú príčiny rozporných miest v sústave plánovania z hľadiska intenzívneho rozvoja. Autori vychádzajú z toho, že najkvalifikovanejšie môžu výšku svojich produkčných úloh určiť samy lokálne jednotky, pretože majú potrebné informácie. Ich dôchodky a ich ďalší rozvoj sa dostáva do závislosti od celkových efektov, ktoré prinášajú. To zaručuje zároveň ekonomický tlak na výšku produkcie lokálnych jednotiek. Keďže niektoré zdroje sú centralizované a nárok na ne sa odvodzuje od výšky návrhu plánu lokálnej jednotky, vytvára sa tlak na odhalenie zvýšených možností výroby už v pláne a v dodávateľsko-odberateľských zmluvách. Podnik (VHJ) nemá v dlhobehnej dynamike problémy s obstarávaním centralizovaných zdrojov len vtedy, ak udržiava úroveň svojej efektívnosti na určitej spoločensky žiadúcej úrovni. Rozhodujúcim záväzným ukazovateľom je tu normatív efektívnosti využitia centralizovaných zdrojov.

K otázkam plánovania v sústave riadenia hovoril T. Ježek. Okrem iného povedal, že zabezpečovanie dynamickú ekonomickú rovnováhu pri intenzívnom rozvoji socialistickej ekonomiky predpokladá neustále vytváranie a obnovovanie podmienok pre vzájomný súlad záujmov účastníkov hospodárskeho kolobehu. Ide o nastolenie vhodného ekonomického prostredia pomocou nástrojov hospodárskej politiky na jednej strane a zostavovania bilančne zladených národohospodárskych plánov na druhej strane. Nástroje hospodárskej politiky musia pôsobiť tak, aby sa podniky snažili minimalizovať náklady na výrobné zdroje pri tvrdom rozpočtovom obmedzení. Dynamická rovnováha v podmienkach intenzifikácie je nemysliteľná bez aktívneho využitia kategórie cien, a

to tak spotrebných predmetov, ako aj výrobných zdrojov. Cena organicky spätá s chozrasčotnou zainteresovanosťou je najdôležitejším nástrojom hospodárskej politiky pri procesoch realizácie plánových rozhodnutí. Podľa jeho názoru je nevyhnutná určitá kombinácia prístupu centrálne určovaných cien s voľnejšou tvorbou cien konkrétnych produktov v rámci príslušného cenového agregátu. T. Ježek ďalej poukázal na to, že vzťahy medzi podnikmi-dodávateľmi a podnikmi-odberateľmi sú na 90 % dlhodobé. Teda problémom nie je pri danej organizačnej štruktúre v priemysle voľba dodávateľa, ako skôr jeho motivácia uspokojiť skutočné potreby odberateľa. K racionálnemu uspokojovaniu potrieb odberateľa nevedie iná cesta než systémovo zabudovaná snaha podnikov o minimalizáciu nákladov na výrobné zdroje.

Tretí okruh sa zaoberal mechanizmom chozrasčotných vzťahov v procese realizácie socialistickeho spoločenského vlastníctva, ku ktorému hovoril J. Sokira. Súčasný mechanizmus neorientuje chozrasčotné jednotky na aktívne vyhľadávanie možností zvyšovať celkovú efektívnosť svojho hospodárenia na báze využívania intenzívnych faktorov a na efektívne uspokojovanie dynamicky sa rozvíjajúcich potrieb spoločnosti. Z tohto hľadiska základom mechanizmu hodnotenia a stimulácie chozrasčotných jednotiek sa musia stať objektívne, jednotné kritériá, umožňujúce určiť celkový výstup týchto jednotiek pri uspokojovaní spoločenských potrieb. Takýmto kritériom sa môže stať čistý zisk (po splnení istých predpokladov jeho formovania), aj z hľadiska vzťahu lokálnych jednotiek k uspokojovaniu spoločenských potrieb.

Výber základného chozrasčotného článku musí zodpovedať aj požiadavkám racionálneho hospodárenia. Či to

bude VHJ alebo podnik, to v každom odvetví spoločenskej výroby závisí od toho, kde sú najlepšie predpoklady pružne sa prispôsobovať meniacim sa podmienkam hospodárenia a spoločenským potrebám a využívať novovznikajúce možnosti zvyšovania efektívnosti hospodárenia.

K funkcii základného chozrasčotného článku J. Hejkal uviedol, že súčasná etapa vyžaduje zmeniť motivačnú štruktúru chozrasčotných jednotiek v takom smere, aby sa kritériá efektívnosti postupne stávali endogénnymi kritériami. S tým súvisí prehľbovanie kompetencie a zodpovednosti v chozrasčotnej sfére a postupné vytváranie náročného prostredia. Rozdielne, diferencované podmienky v ekonomike si asi tiež vyžadujú pracovať s niekoľkými motivačnými modelmi.

K štvrtému okruhu — oceňovacie procesy a kritériá efektívnosti — zaujal stanovisko J. Vojtko. Nové chápanie obsahu a formy ceny vyúsťuje do dvoch základných polôh. Po prvé, do prekonania tradičného typu nákladovej ceny a jej premeny na cenu vyjadrujúcu podmienky výroby — ich primát a podmienky realizácie — a vplyv spoločenskej užitočnosti výrobkov ako výrazu miery, ktorou prispievajú k uspokojovaniu spoločenských potrieb. Plánovaná cena pritom vychádza tak zo spoločensky spriemerovaného výrazu podmienok výroby, vyjadrujúceho množstvo práce, ktoré spoločnosť musí pri dosiahnutej úrovni produktivity práce na výrobu výrobku vynaložiť, vrátane úrovne normatívnej efektívnosti použitých zdrojov, ako aj z podmienok realizácie, vyjadrujúcej mieru uspokojovania spoločenských potrieb daným výrobkom. Po druhé, mení sa postavenie cien v hospodárskom mechanizme. Ceny aktívne vystupujú v procese tvorby aj realizácie národohospodárskych plánov všetkých časových aj úrovňových rozpätí. Na-

priek tomu, že plánovaná cena sa dotvára v procese vlastnej tvorby plánu, jej prítomnosť je nezastupiteľná už pri jeho hmotne hodnotovom bilancovaní.

K chápaniu kritéria efektívnosti hovoril M. Toms. Upozornil na pretrvávajúce zúžené chápanie, podľa ktorého sa kritérium efektívnosti stále chápe iba ako hodnotové kritérium hospodárnosti (rentabilita) a nespája sa so spoločenskou užitočnosťou produkcie. V prepojení oboch aspektov kritérií efektívnosti v sústave ukazovateľov možno vidieť podstatný moment zdokonaľovania hospodárskeho mechanizmu. Za jeden smer treba považovať požiadavku prehĺbenia systémového spojenia hodnotových a naturálno-vecných alebo podmienených naturálnych (úžitkovo-hodnotových) kritérií v celej sústave riadenia. Podstatou tohto prístupu je presadenie aktívnejšej funkcie úžitkových hodnôt a uspokojovanie spoločenských potrieb v pláne a v celom hospodárskom mechanizme.

J. Kasan upozornil na charakter a štruktúru trhu, ktorú treba zvlášť respektovať. Vyzdvihol dva základné problémy, ktorým sa v pražskom materiáli v súvislosti s cenou venovala pozornosť. Je to jednak spojenie ceny s plánom, kde sa navrhuje, aby sa v procese optimalizácie plánu formovala aj základná kostra cenovej sústavy, ktorá by odrážala reálnu vybilancovanosť plánu, jednak spojenie ceny so systémom účinnej motivácie chozrasčotných jednotiek, ktorý vyžaduje reálne ocenenie ich skutočných zásluh, čo predpokladá určitú kvalitu cenovej sústavy.

Posledný diskutovaný okruh problémov sa týkal vonkajších ekonomických vzťahov (VEV). M. Šikula hovoril o pretrvávajúcom, prežitom organizačno-inštitucionálnom usporiadaní VEV, čo doteraz viedlo k tomu, že

sa neúnosne rozširovali formálne administratívne prvky, no účinnosť VEV, ich skutočnej ekonomickej realizácie prudko klesala. Monopol VEV socialistického štátu je priesečníkom zospoločenšenia výroby v národnom i medzinárodnom meradle. Jeho najvšeobecnejšou ekonomicou funkciou je harmonizovať vynakladanie spoločenskej práce v národnom meradle so stále viac internacionálne podmienenými spoločenskými potrebami, ktoré sa konštituujú ako výslednica konfrontácie a vzájomne podmieneného štruktúrovania a prispôsobovania potrieb nášho národného hospodárstva a našich partnerov v medzinárodnej socialistickej deľbe práce (MSDP). Do procesu ich vyjavovania musia byť reálne zaangažované ekonomicke subjekty horizontálnych a vertikálnych vzťahov, čo predpokladá, aby za podmienok určených štátom vstupovali do priamych vzťahov s príslušnými partnerskými subjektmi. Ťažiskom, na ktoré musí plánovité riadenia dôsledne orientovať fungovanie monopolu VEV, je primárne plnenie funkcie úspor národnej práce.

M. Hrnčič v svojom vystúpení konštatoval, že v oblasti VEV sú prístupy a smery riešenia v oboch materiáloch paralelné a vzájomne sa dopĺňajú. Podrobnejšie charakterizoval koncepciu funkčne otvorenej plánovanej ekonomiky, a to v konfrontácii s chápaním VEV iba ako následného nástroja na prekonávanie úzkych miest a vecných bariér hospodárskeho rozvoja. Racionálne rozhodovanie o alokácii zdrojov a o vzájomnej substitúcii medzi vonkajšími a vnútornými zdrojmi predpokladá porovnateľnosť vonkajšej a vnútornej sféry ekonomickej aktivity alebo homogenizáciu kritérií rozhodovania a správania ekonomických subjektov vnútri národnej

ekonomiky a vo vzťahu k vonkajšiemu prostrediu. Rozvíjanie princípu funkčne otvorenej ekonomiky smeruje práve k systémovému prepojeniu sféry VEV s vnútornou ekonomikou. V týchto súvislostiach s celkovou stratégiou, a nie izolovane treba riešiť jednotlivé problémové okruhy, ako napr. vzťah zahraničných a vnútorných cien, ktorý je diskutovaný v obidvoch predložených materiáloch.

V otvorenej a živej diskusii ku všetkým problémovým okruhom vystúpili ešte A. Kotulan, J. Tauchman, V. Izák, K. Janáček, M. Mach a V. Klusoň.

V záverečnom slove V. Klusoň vyslovil presvedčenie, že myšlienková zhoda a teoretické prístupy oboch riešiteľských kolektívov naznačujú širšie možnosti využitia tejto formy diskusie aj v budúcnosti a navrhol pravidelné usporadúvanie spoločných vedeckých seminárov.

Riešitelia vo svojich diskusných príspevkoch zhodne konštatovali, že koncepciu hospodárskeho mechanizmu, ktorá by bola komplexne rozpracovaná, dostatočne vyargumentovaná a ktorá by minimalizovala riziká z jej praktickej aplikácie, nemôže samostatne a osamotene vypracovať žiaden kolektív výskumných pracovníkov. Kvalitná a pre spoločnosť prijateľná teoretická koncepcia hospodárskeho mechanizmu môže vzniknúť len na základe rozpracovania, vzájomnej konfrontácie a diskusie viacerých koncepcných stanovísk. Z tohto hľadiska veľmi pozitívne hodnotili spoločný vedecký seminár. Podobných spoločných diskusií by sa však mali zúčastňovať i pracovníci vrcholného hospodárskeho riadenia, ktorí sú zodpovední za tvorivé dopracovanie a praktické využitie každej spoločnosťou akceptovanej teoretickej predstavy.

Bibliografia

PREHLAD OBSAHOV ZAHRANIČNÝCH ČASOPISOV

PLANOVOJE CHOZIAJSTVO, 1983, č. 5

PASKAR, P.: Zintenzívniť prácu na realizácii Potravinového programu krajiny — SOROKIN, G.: K. Marx o problémoch práce v socializme — CHROMUŠIN, G.: K. Marx a vedecké riadenie spoločnosti — BYBOČKIN, A.: Komplexné využívanie rudných zdrojov — DUBROVSKIJ, V.: Rekonštrukcia podnikov: rezervy efektívnosti — JEGORŠEV, M. — RABINOVIC, I.: Prognózovanie potrieb a plánovanie výroby — PRIGOŽIN, Je.: Vnútro podnikové plánovanie a chozrasčot — BEZRUKOV, V.: Rozvoj automatizovaného systému plánových výpočtov — GLAZYRIN, M. — GULEVSKIJ, V.: Zdôvodnenie ekonomických noratívov a mechanizmu reprodukcie základných fondov mestského hospodárstva — MUČHAMED-RACHIMOV, T.: Hospodársky a sociálny rozvoj Kazašskej SSR — BEZEUDOV, A.: Zdokonalovanie riadenia bytovo-komunálneho hospodárstva v republike — TICHONOV, I.: Nová forma organizácie riadenia mestského hospodárstva — ZUSMAN, L.: Možnosti úspor spotreby kovov — SILIN, V. — SUCHOV, A.: Intenzifikácia — rozhodujúci faktor hospodárskeho rastu — OLEJNIK, I.: Spolupráca členských krajín RVHP vo výrobe potravín — PONIZOV, V.: Stimulovanie hospodárstva s materiálnymi zdrojmi

VOPROSY EKONOMIKI, 1983, č. 5

KAPUSTIN, Je.: Ekonomické učenie K. Marxa a aktuálne problémy politickej ekonomie socializmu — VYGODSKIJ, V. — CHELLEBORN, R.: Metodológia K. Marxa a nevyhnutnosť tovarovo-peňažných vzťahov v socializme — BOLDYREV, I.: O málo sledovanom období Marxovej práce s „Kapitálom“ — ŠIŠKOV, Ju.: Marxovo učenie o nezámostnosti a súčasnosť — JEGIZARIAN, G.: Zdokonalovanie hospodárskeho mechanizmu v priemysle — ČIŽOVA, L.: Vybilancovanosť pracovných

zdrojov s potrebami hospodárstva — KAGANOVIČ, S.: Ekonomika rudných surovín — BYSTRAKOV, Ju. — OPLOVSKAJA, S.: Rozvoj obilného hospodárstva — ŠEPOTKO, L. — PROKOPA, I.: Občianska a kultúrno-bytová výstavba na dedine — GOLDENBERG, Ja.: Materiálno-technická základňa služieb — GZOVSKIJ, V.: Využívanie obnoviteľných prírodných zdrojov v krajinách RVHP — KIROV, CH.: O novom hospodárskom mechanizme v BER — SOROKIN, G.: Problémy teórie svetového hospodárstva

EKONOMIČESKIJE NAUKI, 1983, č. 5

REZNIKOV, L.: Marxov „Kapitál“ a niektoré aspekty systémového skúmania výrobných vzťahov — ORLOVA, G. — SITNIK, L.: Voľný čas spoločnosti a jednotlivca: skúsenosti socializmu vo svetle názorov K. Marxa — LION, V.: Fond materiálneho blahobytu a všestranného rozvoja členov socialistickej spoločnosti — SIGOV, I.: Obsah a metódy urýchľovania procesu zavádzania výtvarných vedy do praxe — GORELYCH, A.: Popredné výrobné skúsenosti a vedecko-technická informácia — TARASOV, V.: Organizačná štruktúra a chozrasčot prvotných výrobných článkov — FAŠČEVSKIJ, V.: O rezervách urýchľovania obrátovosti obrátových prostriedkov v priemysle — GAJČEVSKAJA, F.: Zložky úrovne obchodných služieb — GOLDINA, I.: Exportný potenciál a niektoré aspekty zahraničného obchodu v ZSSR — PUZIN, I.: Problémy imperialistickej integrácie: vojensko-ekonomický aspekt — GROMYKO, V.: Nové formy a metódy kapitalistického vykorisťovania — NAUČITEL, M. — TITOVA, N.: Lavicovoradikálna koncepcia „blahobytu“ — SUPERFIN, L.: Názory ľavých radikálov na problémy potrieb — SIMIONOV, Ju.: O jednotnej vedecko-technickej politike socialistickeho štátu — MIŠENIN, V.: Miesto a úloha vedy v systéme územnej delby práce

POKYNY PRE AUTOROV

Rukopisy prijíma redakcia Ekonomického časopisu, ul. Obrancov mieru, 2, 813 64 Bratislava. Články majú mať teoretický charakter zodpovedajúci zameraniu časopisu, ich názov má byť stručný a výstižný. Ku každému článku pripraví autori resumé v rozsahu najviac 30 riadkov. Časopis uvádza resumé v ruskom a anglickom jazyku. Príspevky sa predkladajú v 3 exemplároch (1 originál a 2 kópie), napísané podľa platnej ČSN (60 úderov v riadku, maximálne 30 riadkov na jednej strane). Rozsah článkov je najviac 20–25 strojom písaných strán, recenzií (podľa druhu knihy) 5–7 strán, správ 3–5 strán. Redakcia neprijíma rukopisy v kópiách bez originálu, ani texty získané rozmnožovacou technikou. Poznámky, ktoré patria pod čiaru, číslujú sa poradovým číslom v texte a prikladajú sa súhrnne za článok. Takisto sa v texte označujú obrázky, grafy a schémy a zaraďujú sa za článok. Bibliografické citácie musia zodpovedať ČSN 01 0197 – Bibliografické citace. Odvolania na literatúru sa označujú v texte alebo v poznámkach pod čiarou príslušným poradovým číslom v hranatej zátvorke; zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci článku. Matematické vzorce a výrazy majú byť napísané, pokiaľ je to možné, strojom, zreteľne a podľa zaužívaných zvyklostí. Autor má uviesť presnú adresu svojho pracoviska a tituly; dostane niekoľko separátnych výtlačkov svojho príspevku.

Autori článkov: prof. Dr. HERETIK, Štefan, DrSc., Ekonomický ústav SAV, Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava – doc. Ing. IŠA, Jan, CSc., – Ing. OKÁLI, Ivan, DrSc., Ekonomický ústav SAV, Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava – Ing. MRÁČEK, Karel, CSc. – PhDr. SUŠA, Oleg, Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1 – Ing. STANEKOVÁ, Eva, CSc., Výskumný ústav národohospodársky VŠE, Drieňová 34, 821 02 Bratislava – Ing. WOSKOVÁ, Vlasta, CSc., Československý výskumný ústav práce a sociálnych vecí, Mierová 53, 821 05 Bratislava.

Z OBSAHU EKONOMICKÉHO ČASOPISU číslo 10/31/1983

KOŠNÁR, Jozef: Teoreticko-metodologické východiská buržoázneho a revizionistického nazerania na socialistickú ekonomickú integráciu
 ŠIMKOVIČ, Ján: O problematike rozhodovacích procesov pri rozsiahlych úlohách

NOUŠKA, Andrej: Plánovité riadenie rozvoja oblastí v podmienkach intenzifikácie československého hospodárstva

ZEMAN, Karel: Experimentální projekce struktury průmyslových komplexů vybraných socialistických zemí

BREZINA, František: Od časových štúdií k vedeckej organizácii práce

**Z OBSAHU časopisu Ekonomického ústavu CSAV
 POLITICKÁ EKONOMIE číslo 9/31/1983****TŘICET LET VYSOKÉ ŠKOLY EKONOMICKÉ V PRAZE**

HRADECKÝ, Stanislav: K jubileu Vysoké školy ekonomické

KŘÍŽEK, Miroslav: Objektivní rozpory socialistické ekonomiky a hospodářské řízení

MACH, Miloš: Některé otázky podstaty a funkce socialistického hospodářského mechanismu

MOŠNA, Zdeněk — VOPIČKA, Eduard: Příspěvek ke koncepci rozvoje hospodářského mechanismu řízení

RENDL, Václav: Zkušenosti z dosavadního vývoje dlouhodobého národohospodářského prognózování v ČSSR

PETŘIVALSKÝ, Jiří — KOČÁRNÍK, Ivan: Ke vztahu efektivnosti reprodukčního procesu, měnového plánování a měnové politiky

BAKULE, Václav: Formování systému devizového kursu v socialistickém hospodářství

VALOUCH, Josef: K prohlubování účinnosti koordinace plánů členských států RVHP

NYKRYN, Jaroslav: Úloha vnějších ekonomických vztahů v rozvoji československé ekonomiky

MATĚJKA, Milan: Ke kvantifikaci v ekonomii

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník 31, 1983, č. 9. — Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Hlavný redaktor Vladimír Mikuláš, výkonný redaktor Jozef Markuš, redaktorka Katarína Rybanská, tajomníčka redakcie Naďa Proksová. — Vytlačili: Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Ružomberok. — Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS-ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava. Celoročné predplatné Kčs 96.—, jednotlivé čísla Kčs 8.—. Registr. zn. F 7021.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON und SAGNER, D-8000, München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.